

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
УНІВЕРСИТЕТ ІМ. А. МІЦКЕВИЧА В ПОЗНАНІ
УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ГУМАНІТАРНИХ НАУК У ВАРШАВІ
АКАДЕМІЯ ПРИКЛАДНИХ НАУК У М. НИСА (PANS)

ТНПУ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Володимира ГНАТЮКА

ГЕНІЙ ШЕВЧЕНКА:

ОСОБИСТІТЬ, ТВОРЧИСТЬ, ДОЛЯ

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної наукової конференції

20 березня 2024 року
Тернопіль

УДК 821.161.2(0)092:005.745
Г34

*Рекомендовано до друку вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 13 від 28 травня 2024 р.)*

Рецензенти:

Вільчинська Т. П. – доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології і журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Шкіцька І. Ю. – доктор філологічних наук, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету

Юрчишин Т. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій Західноукраїнського національного університету.

Геній Шевченка: особистість, творчість, доля: матеріали Міжнародної наукової конференції, 20 березня 2024 року / за заг. ред. Н. Р. Грицак, літ. ред. О.І. Староста, С.В. Бартіш, М.С. Гудз, комп'ютерна верстка С.Г.Смолин. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2024. 168 с.

У збірнику подано матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції «Геній Шевченка: особистість, творчість, доля». Зміст збірника виражає актуальні питання сучасної філологічної науки. Публікації відображають тематичні рубрики наукової конференції: історико-літературні виміри творчості Тараса Шевченка; творчість Тараса Шевченка як об'єкт мовознавчих студій; феномен Тараса Шевченка у масмедійному дискурсі; Тарас Шевченко у сучасній школі: проблеми і перспективи вивчення творчості.

Для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, вчителів закладів середньої освіти, здобувачів вищої освіти. Матеріали опубліковано в авторській редакції.

©Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, 2024

ЗМІСТ

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІ ВИМІРИ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Бородіца Світлана	6
Шевченківські алюзії у творчості поетів Нью-Йоркської групи	
Брацка Марія	10
«Товариство мочемордія» та балагульщина: типологія явищ	
Гураль Вікторія, Кучма Наталія	15
Рефлексія мотивів Тараса Шевченка у сучасній військовій ліриці	
Дашенко Наталія	18
Започаткування Тернопільського осередку НТШ і перші роки його діяльності	
Дериш Ірина	23
Тарас Григорович Шевченко – літературний пророк української нації	
Даниленко Людмила	24
Вірш Тараса Шевченка «І досі сниться: під горою...»: прочитання під час війни далеко від дому	
Журба Світлана	28
Рецепція поезії Тараса Шевченка в повісті «Каміння під косою» Ольги Мак	
Казанова Ольга	32
Жанрова природа філософської лірики Т. Шевченка	
Канюка Андрій, Скуратко Тетяна	35
«Гайдамаки» Т. Шевченка: сценічна рецепція Леся Курбаса	
Карач Наталія	39
Формування національної свідомості у творах Тараса Шевченка	
Куца Ольга, Куца Лариса	42
«Бажання життя» – засаднича формула універсальної художньої системи Тараса Шевченка	
Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна	46
Художня візія Тараса Шевченка: поетика «темних часів»	
Любецька Вікторія	51
Образ мовчазного пророка у творчості Т. Г. Шевченка	
Малиновський Артур	54
Проза Шевченка в аспекті наратології: теоретичні зауваги	
Моклиця Марія	60
Міфологізація постаті Шевченка у діяльності Олени Пчілки	
Павлюк Ірина	64
Рецепція постаті Т. Шевченка у творчості Я. Павуляка	
Райбедюк Галина	67
Шевченкове слово в художніх рефлексіях поетів українського Придунав'я	

Сіткар Віктор, Сіткар Наталія, Сіткар Степан	71
Психологічні аспекти духовного наставництва Тараса Шевченка для українського народу	
Скуратко Тетяна	81
«Поет став морем»: національні виміри творчості Тараса Шевченка	
Староста Олександр	85
Шевченкове слово в парадигмі художнього мислення Володимира Самійленка	
Ткачук Олександр	89
Дискурс насильства в поемі Т. Шевченка «Гайдамаки»	
Шевченко Тетяна	93
«Мій Шевченко» Є. Кононенко у контексті сучасної есеїстики	
Яблонська Ольга	97
Творчість Т. Шевченка крізь призму концепції духу нації Антіна Княжинського	
ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ОБ'ЄКТ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЙ	
Вільчинська Тетяна, Вільчинський Олександр	102
Фреймове моделювання концепту <i>повстанці</i> у поемі «Гайдамаки» Т. Шевченка	
Коцяба Інса	106
Метафора як один із засобів вербалізації концепту «душа» в поетичній творчості Богдана Лепкого й Тараса Шевченка	
Наливайко Марія	110
Онімна лексика в поетичній мові Тараса Шевченка	
Нестерович Юліана	112
Художня реалізація концепту «правда» в поемі Тараса Шевченка «Неофіти»	
Продан Андрій	115
Лінгвокультурологічні особливості фразеологічних одиниць сакрального змісту у творчості Т. Шевченка	
Романченко Алла	118
Кольористичні постійні епітети як репрезентанти лінгвокогнітивного рівня мовної особистості Тараса Шевченка	
Федько Ольга	122
Українські барокові трактати і поетичні послання Тараса Шевченка в контексті риторики	
Церковняк-Городецька Олеся	126
Контраст як стилістична фігура у творчості Тараса Шевченка	
ФЕНОМЕН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ	
Маленко Олена	128
Когнітивне моделювання образу Тараса Шевченка в колективній свідомості: пафос VS буденність	

Решету́ха Тетяна, Кушнір Оксана 133
Видання «Малого Кобзаря» Т. Шевченка Кременецькою Просвітою у 1922 році

Яблонський Максим 136
Творчість Т. Шевченка в редакційній політиці часопису «Нові Дні» (на матеріалі аналітики Петра Волиняка 1961 р.)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ

Бабійчук Тамара 141
Популяризація Тараса Шевченка в ЗФПО

Грицак Наталія, Бойко Денис 145
Особливості вивчення балад Тараса Шевченка на уроках української літератури

Грона Наталія 148
Вивчення творчості Т. Г. Шевченка в контексті діяльнісного підходу

Ковалець Лідія 153
Університетська навчальна дисципліна як підготовчий етап до викладання Т. Шевченка в ЗЗСО

Оксенюк Андрій 156
Шевченко на всі часи

Слижук Олеся 159
Осмислення особистості Тараса Шевченка як спосіб розвитку медіаграмотності учнів 5-7 класів

Юркова Оксана 162
Сучасний підхід при вивченні творчості Тараса Шевченка

Юстенюк Олена 165
Величне слово Кобзаря у становленні особистості молодшого школяра

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІ ВИМІРИ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*Бородіца Світлана,
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
boroditsa_s@ukr.net,*

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ АЛЮЗІЇ У ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ НЬЮ-ЙОРКСЬКОЇ ГРУПИ

У другій половині ХХ століття українські поети Нью-Йоркської групи як літературного явища ефективно реалізували естетичні принципи «європейського високого модернізму й історичного авангарду» (М. Ревакович). Поетична практика Б. Бойчука, Б. Рубчака, Ю. Тарнавського, В. Вовк, Е. Андієвської та ін. передовсім демонструє формальне новаторство, заґрунтоване в автентичне авторське самовираження та суверенний індивідуалізм. Відтак вони орієнтувалися на європейський модернізм, перефільтруючи через поетичні візії густі метафори та спонтанні асоціації, сюрреалістичні образи й екзистенційні стани, що засвідчують переклади текстів П. Неруди, Е. Паунда, С. Бекета, П. Целана, Г. Тракля, Е. Е. Каммінгса, П. Елюара, А. Мішо, Ж. Превера, Е. Монтале, Ф. Г. Лорки та ін. Таким чином, митці, свідомо відмовившись «пересаджувати вишневі садки та стрункі тополі на нью-йоркські бруки» (Б. Рубчак), актуалізували естетичний аспект творчості, що натомість вів до «осамітнення» в літературному процесі. Б. Бойчук у цьому контексті наголошував: «Але це була низька ціна, яку поети Нью-Йоркської групи мусили платити за такі високі скарби, як справжня свобода творчості (навіть від рідної патріотики), рішення на модернізм і експеримент, свобода від всякого служіння і повна незалежність від читача» [2, с. 34].

Водночас герметичність поезії поетів Нью-Йоркської групи не заступає факту її глибокого вкорінення в національну художню свідомість та

національну художню практику попередніх століть. Наприклад, у поезії В. Вовк літературознавці відчитують традиції П. Тичини й В. Свідзинського, Б. Бойчука – Є. Маланюка, Б. Рубчака – Б. І. Антонича, Ю. Тарнавського – М. Семенка тощо. Так, у сюрреалістичному вірші «Радість» Е. Андіївська через систему метафор творить химерний індивідуальний світ:

*Там молоком годують вишню,
Гудуть над чайником хрущі,
І чай верандний п'є Всевишній,
Обдумуючи долю щеп [3, с. 245].*

Упізнавані, бо традиційні Шевченкові образи «вишня» й «хрущі» трансформуються в авторській уяві в «реалістичну» картину вечірнього чаювання Бога, коли над українськими квітучими вишнями гудуть українські хрущі. «Нічого тут сюрреалістичного нема – Шевченкова вишня в білому (годують молоком) цвіту, і гуде самовар, як Шевченкові хрущі над тією вишнею. Простенький образ. Але який непростий!» [2, с. 35], – переконаний Б. Бойчук, відзначивши майстерне вміння авторки органічно синтезувати типові українські компоненти з космогонічними, що «займають в її творчості одне з чільних місць» [2, с. 35]. На відміну від Т. Шевченка, Е. Андіївська (особливо у збірках «Риба і розмір», «Спокуси святого Антонія», «Вігілії») відмовилася від «так званої потенціальної дієслівності» (О. Астаф'єв) на користь живописного принципу зображення (позачасового). Відтак можемо говорити про особливий (колажний) принцип художнього мислення цих митців, заґрунтований у реалістичну, міфопоетичну та сюрреалістичну площини. У такий складний спосіб вони досягають багатовимірності буття.

Упевнено демонструючи новий підхід до творення поезії, Нью-Йоркська група митців «не відкриває у творі якихось існуючих зв'язків між елементами дійсності, вона їх встановлюють: не відтворює існуючого порядку, лише нав'язує світові свою модель» [1, с. 15], переважно через «сновидний» пейзаж. Останній стає продуктивним способом пильного осмислення внутрішнього світу людського Я, поглиблюючи емоційний складник вірша й увиразнюючи його герметизм («Марену топити»

Б. Рубчака, «Кінцеве» Б. Бойчука, «Грішниця» В. Вовк, «Ля» Ю. Тарнавського).

Б. Рубчак, роздумуючи над «українськістю» авторів-«нью-йоркців», писав: «Я можу спокійно читати ... Шевченка, Франка, Лесю Українку як *світових поетів*, обминаючи всілякі небезпечні паски культів навколо них, а зокрема навколо бідного Тараса. Таке «віддалене» читання наочно *доводить* світову велич цих письменників...» [6, с. 75], а отже, беззаперечний вплив на кожного учасника Нью-Йоркської групи. Це підтверджує сам Б. Рубчак, називаючи себе «фанатичним поклонником Шевченка» [6, с. 76]. У його поезіях «Марену топити», «Лист додому», «Спомин про місяць», «Гроби унуків» та ін. простежуємо не лише тісний зв'язок з українською духовною традицією, а й з естетикою Т. Шевченка (на рівні архетипних образів землі-матері, матері-природи, першостихій води, вогню, повітря тощо):

*Ця яблуня була мені сестрою,
весною воскресала в білий спалах,
мене кормила радістю земною,
поживою страждання напувала* [5, с. 166].

Модерністська поезія представників Нью-Йоркської групи спонукає читачів до філософських та психологічних рефлексій. Так, у ранній поетичній творчості Б. Бойчука О. Астаф'єв обсервував ускладнення традиційного образу матері від метафори («Матері», «Пісня жінки», «Останній гість») через символ («Пісні любові», «Вітри часу», «Цикл традиційний») до міфу (збірка «Мандрівка тіл»). Виразний образ жінки-матері, як і в Т. Шевченка, «єднає навколо себе родину і персоніфікує собою ціле коло життєвого устрою хліборобської сім'ї» [1, с. 27]. Водночас Б. Бойчук оновив цю Шевченківську традицію, окресливши «есхатологічну версію сучасного життя» через складний комплекс мотивів із фантастичними візіями й казковими елементами, як, наприклад, «Ридають в темряву жінки, / без лон, без немовлят» («Мандрівка в чорну ніч») [5, с. 68] чи: «До жінок, що широкими клубами / вросли у призьби, поволі ідуть мужчини, / і яснішає на душі» («Вечір») [5, с. 73].

Попри категоричне твердження С. Павличко про «серйозне табу обмеження на можливу тематику: жодного патріотизму, жодної політики, жодних сліз за бідною Україною. Такі сентименти були не на часі. На часі були новизна, нова мова, вихід за межі старої мови і традиції, старої філософії, старих почуттів» [4, с. 384], філософія буття в концепції художньої дійсності поетів Нью-Йоркської групи дозволяє говорити про тяглість естетичних засад, зумовлену їхнім глибинним зв'язком із творчістю Т. Шевченка (динамічний, наповнений пристрастями, пошуками і втратами, світ; особиста доля ліричного героя переплетена з трагічною долею покоління, з епохою світових катаклізмів, омріяна батьківщина постає в оніричних візіях, дитячих спогадах, образ України стає об'єктом екзистенційного переживання та ін.). Цей генетичний зв'язок майстерно реалізований «нью-йоркцями» в національно-універсальних вимірах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв О. Передмова. *Поети «Нью-Йоркської групи»: антологія / упоряд. текстів О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового.* Харків: Веста; Видавництво «Ранок», 2003. С. 3-42.
2. Бойчук Б. Декілька думок про Нью-Йоркську групу і декілька задніх думок. *Нью-Йоркська група: антологія поезії, прози та есеїстики / упоряд. М. Ревакович, В. Габор.* Львів: ЛА «Піраміда», 2012. С. 32-43.
3. Нью-Йоркська група: антологія поезії, прози та есеїстики / упоряд. М. Ревакович, В. Габор. Львів: ЛА «Піраміда», 2012. 400 с.
4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. *Павличко С. Теорія літератури.* Київ: Основи, 2002. С. 21-423.
5. Поети «Нью-Йоркської групи»: антологія / упоряд. текстів О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового. Харків: Веста; Видавництво «Ранок», 2003. 288 с.
6. Рубчак Б. Кам'яні баби чи Світовид? *Нью-Йоркська група: антологія поезії, прози та есеїстики / упоряд. М. Ревакович, В. Габор.* Львів: ЛА «Піраміда», 2012. С. 67-79.

*Брацка Марія,
доктор філологічних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,*

«ТОВАРИСТВО МОЧЕМОРДІЯ» ТА БАЛАГУЛЬЩИНА: ТИПОЛОГІЯ ЯВИЩ

У світлі останніх досліджень біографії та творчості Тараса Шевченка [2; 3], зацікавлення неординарними виявами буття творчої особистості, її особливим сприйняттям навколишньої дійсності, «неформальною» поведінкою варто звернути увагу на причетність Кобзаря у свій час до «Товариства мочемордія». Цей локальний феномен культурного життя сформувався в середовищі українських ліберальних поміщиків Пирятинщини, Чернігівщини та Київщини на початку 1840-х років XIX ст. Серед відомих його учасників треба згадати братів Закревських, М. Маркевича, Я. де Бальмена, його брата Сергія, І. Корбе, В. Забілу та ін., а участь у зустрічах брали поети В. Гребінка, О. Афанасьєв-Чужбинський, лексикограф В. Даль, композитор М. Глінка. Дані про це товариство зібрані у спогадах і працях О. Афанасьєва-Чужбинського, О. Кониського, М. Драгоманова, М. Новицького, В. Щурата. У ключі сучасних культурологічних і інтердисциплінарних студій розглядав діяльність товариства В. Окаринський [4]. Подібний феномен, який отримав назву балагульщина, розвивався на Правобережній Україні у середовищі польської шляхетської молоді. Слушно міркував дослідник цього руху В. Гнатюк, стверджуючи, що «балагульщина зародилася в роки після ліквідації нещасливого повстання 1831 року й проіснувала на протязі другої половини 30-х та першої 40-х років. В 1841-1842 рр. балагульщина була вже на сконі, а, може, якраз приймала найбільш почварні форми, бо саме в цей час з'являється низка літературних сатир на це громадське явище» [1, с. 146]. Балагули не залишили про себе жодних даних, натомість існує багата мемуаристична і публіцистична література (Т. Бобровський, Ю.

Крашевський, Ю. Дунін-Карвіцький, В. Калинка, Л. Ридель), яка дає різну оцінку цього явища. Найвідомішим балагулом був поет-пісняр А. Шашкевич. Порівняти ці явища спонукає насамперед їх зовнішній культурно-побутовий рівень, глибший аналіз дозволяє виявити співвіднесеність за ідейно-філософським та художньо-естетичним показниками.

У дослідженні використано порівняльно-типологічний метод, який дозволив встановити генезу обох явищ, виокремити подібні та відмінні його прояви.

Культурно-побутовий рівень явищ. Як зокрема зазначав В. Окаринський, назва «товариства мочемордія» походила від словосполучення «мочити морди», тобто вживати алкогольні напої, натомість «діяльність товариства полягала у зустрічах і пиятиках, забарвлених своєрідною обрядовістю. Також під час мочемордівських “возліяній” створювалися художні (літературні, мистецькі, музичні) твори, в тому числі й пародійні» [4, с. 90]. Тож зовнішнім проявом «мочемордія» було гуляще товариське життя, що супроводжувалося обігруванням своєрідної альтернативної моделі суспільних і товариських взаємин, заслуги учасників якої полягали у кількості випитих алкогольних напоїв. Відповідно до заслуг присвоювалися титули («мочемордія, високомочемордія, п'янейшества и высокоп'янейшества») та відзнаки («сивалдай у петлицю», «келих на шию», «великий штоф через плече» [цит. за: 4, с. 90]), віддавалися знаки пошани. «Мочеморди» ізолювалися від решти гостей, жартували і бавилися серед своїх, були інтровертним товариством.

Фоном, на якому проявилася найяскравіше балагульщина, стали українські ярмарки, що протягом року відбувалися в Бердичеві, Балті, Меджибожі. «Першою яскравою ознакою балагулів, – зазначав В. Гнатюк, – було те, що вони свідомо уникали вищого фешенебельного товариства. Їх вабив кінський, мисливський спорт і до того „спрощення” в одязі та побуті» [1, с. 143]. Балагули створили своєрідний імідж, поєднали елементи українського народного побуту в навмисно викривленому, «заниженому»

стилі. Балагулу вирізняло оригінальне вбрання: підперезана поясом свитка (або гунька), пошита на козацький лад з грубого полотна, шкіряні штани (або шаровари), шкіряний кашкет влітку, висока бараняча шапка взимку. Неодмінним атрибутом балагули була люлька. Балагула сам керував четвіркою коней, запряжених у бричку (яку інакше називали перекладною), обшиту лубом і вистелену соломою. «Занижений» стиль підтримувався за рахунок коня невідомої масті з різноманітними вадами зовнішнього вигляду. Балагули вели гулящий спосіб життя, що відзначався неробством, постійними пиятиками, псевдо-забавами (побиття євреїв, зачіпання жінок непристойними жартами, співи сороміцьких пісень, епатування наготою) та полювання з хортами. На відміну від «мочемордів» балагули становили екстравертний тип товариства.

Ідейно-філософський рівень. Дещо відмінний зовнішній вигляд «мочемордія» та балагульщини приховує, однак, їхню внутрішню, у багатьох аспектах подібну постать. Головна типологічна подібність – це романтичність аналізованих явищ: вони народилися в епоху романтизму і зберегли ряд характерних для неї елементів. Перший і найважливіший – народність – знайшла своє втілення в балагульщині у стилізації на козацький і селянський лад, ужитку української мови, любові до народних пісень і української музики. Другий – романтичне бунтарство, непокора, маніфестація відмінності – характеризує обидва явища. Варто поставити тезу, що в обох випадках це було також виявлення зневаги до космополітизму аристократії, часто-густо прихильної російській царській політиці, до національної інертності суспільства, до встановлених канонів товариського спілкування й поведінки тощо. Тож «мочеморду» і балагулу можна назвати типом романтичного нонконформіста. Непокірність давала примарне відчуття свободи, причому не лише особистої, а й національної. Зокрема балагули вважалися причетними до конспіративної справи Ш. Конарського, проти «мочемордів» братів Закревських і Я. де Бальмена була відкрита слідча справа з приводу інциденту з тостом за «Французьку республіку». В обох

випадках представники пригнічених народів крізь призму культури, філософії, письменства здійснювали спроби створити ілюзорний часопростір свободи.

Суттєвим типологічним збігом в істоті явищ «мочемордія» і балагульщини є їхній «низовий», карнавальний характер. На діяльність обох товариств можна проектувати сміхову, карнавальну символізацію ритуалів і звичаїв Запорозької Січі (процес ініціації, надання антиімені, антиповедінка із пияцтвом та люлькою у повсякденні тощо) [див. ширше: 5, с. 162-166]. Гадаємо, ярмарково-карнавальний настрій діяльності «мочеморд» і «балагулів» давав можливість утечі від страху, заборон і залякування, поширених в умовах авторитарної російської політики. Своїми вибриками, виглядом, неприборканою емоційністю балагули шокували і водночас бавили оточення, виконуючи ролі блазнів і дурнів, а це у свою чергу відкривало перед ними широкі можливості самовиявлення, давало свободу дій. Остання проявлялась, серед іншого, в епатуванні наготою та вжитку нецензурної лексики, найчастіше у присутності представниць прекрасної статі. «Мочеморди» обертались у своєму колі, тим не менш глузлива і пародійна основа товариства ставала формою неповторно-індивідуального самовираження та можливістю виплеску невикористаної творчої енергії. Атмосфера постійного свята серед учасників товариств обумовлювала їхнє ставлення один до одного та навколишнього світу, нівелювала відстань між ними самими, сприяючи розвиткові особливих форм спілкування – «сміхової» дотепності, мови і жестів – щирих і не підпорядкованих правилам етикету та нормам пристойності.

Мистецький рівень. Образи обох товариств з'явилися в письменстві того часу з однією лише різницею, що «мочеморди» самі писали про себе, відображали свою діяльність (віршоване послання В. Забіли до Т. Шевченка, вірші та малюнки Т. Шевченка, пародійний колективний лист групи «мочеморд» до М. Маркевича), натомість про балагул писали інші – тогочасні письменники, публіцисти, мемуаристи (Г. Жевуський,

Ю. Крашевський, К. Джевецький, К. Генйч, В. Калінка та ін.). Саме тому портрет «мочеморд» – авторський, такий, який вони створили власними зусиллями, а «балагул» – зовнішній і передусім оцінний, адже їхня нестандартна модель поведінки викликала різко протилежну реакцію спостерігачів.

Попри недостатнє опрацювання проявів «мочемордія» та балагульщини в сучасному українському культурознавстві й літературознавстві, гадаємо, не варто недооцінювати або применшувати їхню роль у громадсько-культурному житті Лівобережної та Правобережної України середини ХІХ століття. Такі оригінальні рухи, що свідчать про спроби протистояння заскорузлості суспільства, інтелектуальному застою, містять зародки модерної української національної свідомості. Балагульщина, що з'явилася на етнічному пограниччі внаслідок нашарування культурних пластів, переконує у силі сугестії, багатовимірності, універсальності української народної культури. «Мочемордіє» та балагульщина доби романтизму можуть становити цікавий дослідницький матеріал не лише до історії української культури, літератури, а й до історії українського націєтворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк В. Ярмаркове українофільство в житті та літературі (балагульщина). «Українська школа» в польському романтизмі. За ред. С. Ткачова, Тернопіль, 2002. С. 141-161.
2. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). Київ: Критика, 2000. 317 с.
3. Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки»: Поема і Критика. / Наук. ред. Олесь Федорук. Київ: Критика, 2013. 360 с.
4. Окаринський В. «Щирий жрець спиритуозностей». Тарас Шевченко на тлі «Товариства мочемордія». Гуржіївські історичні читання. Черкаси, 2011. Вип. 4. С. 89–91.
5. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 2001. 728 с.

Гураль Вікторія,
магістрантка факультету філології і журналістики,
Кучма Наталія,
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
n.kuchma.zin@gmail.com

РЕФЛЕКСІЯ МОТИВІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У СУЧАСНІЙ ВОЄННІЙ ЛІРИЦІ

Сьогодні особливим явищем в Україні є письменники, які пішли на фронт і воюють, проте й у ході бойових дій не полишають своєї творчої діяльності. Епічне осмислення війни потребує багато часу, бачення події з часової дистанції, тому особливо активізувалася *поезія*, яка виступає швидким інструментом художнього вираження страшного і неестетичного явища, яким є війна. Такі тексти не можуть бути ще достатньо дослідженими, оскільки ми маємо справу із «гарячим» матеріалом. Однак це не заважає виокремити ключові та важливі, на наш погляд, моменти.

9 березня 2024 року, стали відомі імена лауреатів Національної премії імені Тараса Шевченка, серед яких – автори поетичних збірок Дмитро Лазуткін («Закладка», 2022) та Ярина Черногуз («dasein: оборона присутності», 2023). Проекцію війни та особистого досвіду поетів-військовослужбовців спостерігаємо і в інших сучасних авторів, до прикладу, у Павла Вишебаби або в Максима Кривцова (загинув 7 січня 2024 року).

Сучасна воєнна лірика унікальна з огляду на трагічний досвід десятилітньої війни. Завжди, а в такі часи особливо, література має важливе значення, бо «коли говорять гармати – музи повинні кричати» [1]. Зараз ми неодноразово переосмислюємо нашу спадщину: самоідентичність, боротьбу за існування, злам епохи. І тоді і тепер для нас найважливішим є прагнення волі.

Крізь перипетії століть ми все ж таки знайшли «свій шлях» (за Т. Шевченком), і ціною найдорожчого – людських життів, відвойовуємо

кожний клаптик нашої землі. Напевно усі пригадають момент, коли в 2022 році військові бійці ЗСУ у звільненій Балаклії зняли рашистський плакат, під яким увесь час окупації було зображення Т. Шевченка і його рядки «*Борітеся – поборете! Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля святая!*» [5]. Це, власне, не потребує ніяких коментарів, адже Шевченко тут, з нами й біля нас (всюди та повсякчас). Саме ці слова стали апогеєм боротьби під час Революції Гідності, адже як і тоді, так і тепер у нас той же ворог.

Візію народу, яким його хотів бачити Тарас Шевченко, знаходимо в поезії екоактивіста, музиканта і письменника, співзасновника та голови ГО «Єдина планета», посланця з питань толерантності ПРООН в Україні, військовослужбовця та командира відділення у 68 окремій егерській бригаді імені Олекси Довбуша Павла Вишебаби:

«Зірка»

*За київським часом о п'ятій
у чорному небі - вогонь
від зірки чи збитих снарядів.
Народ ся рождає, славімо його.
Під дике ревіння сирени
розноситься звістка кругом
по землях, ба більше - по венах:
Народ ся рождає, славімо його.
Здивовані світлом незгасним
плетуться волхви ланцюгом
з дарами під зірку, до ясел.*

Народ ся рождає, славімо його.
*Хоч Ірода військо стокриле
ширяє з брудним батогом,
під захистом вищої сили
Народ ся рождає, славімо його.
Здійснять ще дива його руки
у ранах, що спробуй загой.
Із кров'ю, сльозами, у муках
Народ ся рождає! Славімо його
[2, с. 27].*

Повномасштабне вторгнення для багатьох стало останнім шансом на самоусвідомлення. Саме про цей час і пише Павло у своєму вірші «Зірка». Образ Ірода в обидвох поетів нівелюється між біблійним персонажем та одвічним злом – росією, а зірка (читаємо Вифлеємська) подала доленосну для України звістку.

Творчість Кобзаря багата і на жіночі образи. Наприклад, образ Богородиці у поемі «Марія». У збірці «Закладка» Дмитра Лазуткіна – телеведучого, спортивного коментатора, письменника, військовослужбовця

47 ОМБр «Магура» – є однойменний вірш, на який відзнято відеопоезію в межах воркшопу «МонОкль» (МOnocle), фінансування якого здійснювалось зі Стабілізаційного фонду культури та освіти 2022 Федеральним міністерством закордонних справ Німеччини і Goethe-Institut.

«Марія»

<i>марія іде за сіллю</i>	<i>вітер з моря</i>	<i>що смерть має запах</i>
<i>бо так багато</i>	<i>насвистує щось</i>	<i>що ми тут самі</i>
<i>потрібно</i>	<i>портовим кранам</i>	<i>і ніхто нас не забере</i>
<i>тепер солі</i>	<i>сонце ніжне</i>	<i>чому нам не сказали</i>
<i>бо немає більше солі</i>	<i>і сонце колюче –</i>	<i>маріє?</i>
<i>бо скінчилася</i>	<i>ніби два різних сонця</i>	<i>стільки посічених</i>
<i>її сльози стали</i>	<i>чому ми думали</i>	<i>дерев</i>
<i>прісними</i>	<i>що ракети –</i>	<i>стільки розчавлених</i>
<i>ще коли ступала по</i>	<i>це про космос?</i>	<i>запитань</i>
<i>воді</i>	<i>чому нам не сказали</i>	<i>іржава дорога</i>
<i>а як вийшла на берег</i>	<i>що ракети -</i>	<i>розкидані гільзи</i>
<i>з боку промзони —</i>	<i>це про темні підвали?</i>	<i>марія іде за сіллю</i>
<i>розучилася плакати</i>	<i>що ніч має очі</i>	[4, с. 29].

Ім'я ліричної героїні підсилює трагізм долі міста Маріуполя та виявляє алюзію на жертвність Діви Марії. Образ Марії у такій же трагічній тональності є у поезії Максима Кривцова:

«Марія» «Голгофі»
«Марія» «Голгофі»:
прийом.
«Голгофа» я «Марія»
«Голгофа» я «Марія»:
на прийомі.
У нас двоє 300
у нас двоє 300
як прийняла:
прийом.
П'ять маленьких
п'ять маленьких:
ми будемо [3, с. 18].

Отже, Т. Шевченко і в наш час залишається рупором національних ідей, світлом ідейності та любові до себе і своєї землі.

Сучасна воєнна поезія крізь оптику смерті та жахить все ж не втрачає першочергової основи, за яку найкращі віддають життя – свобода, віра, світле майбуття. Тому поширення творчості в медіапросторі (інтерв'ю, відеопоезії), літературні зустрічі, поетичні тури та видання книг – ключові характеристики сучасного літературного процесу, які дозволяють усім нам разом тримати емоційний зв'язок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишебаба П. Тільки не пиши мені про війну. Київ : Вид-во Однієї Кн., 2022. 112 с.
2. Гіцевич Л. Коли говорять гармати, музи повинні кричати – Борис Херсонський. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27120347.html> (дата звернення: 18.02.2024).
3. Кривцов М. Вірші з бійниці. 2-ге вид. Київ : Наш формат, 2024. 192 с.
4. Лазуткін Д. Закладка. Львів : Вид-во Старого Лева, 2022. 192 с.
5. ТСН. А за рашистським плакатом – пророчі слова Шевченка, 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XwlRFeduP6E> (дата звернення: 03.03.2024).

Дащенко, Наталія
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
nataladash@elr.tnpu.edu.ua

ЗАПОЧАТКУВАННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОСЕРЕДКУ НТШ

І ПЕРШІ РОКИ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

Дослідження початкового періоду діяльності осередку Наукового товариства ім. Шевченка в Тернополі (1998–2003 рр.) актуальне з погляду вагомості товариства у новітній період розвитку Української держави.

Вивчення матеріалів архіву Тернопільського осередку НТШ (ТО НТШ) дає підстави стверджувати, що 1996–1997 рр. можна вважати підготовчими та організаційними (налагодження зв'язків з офісом НТШ у Львові, залучення тернопільських наукових та громадських діячів, участь у підготовці окремих заходів, публікування матеріалів тощо), а послідовну діяльність варто лічити від 1998 р.

Організатором науково-просвітніх заходів переважно був перший голова осередку, заслужений діяч мистецтв України Ігор Герета у співпраці з соратниками. Тоді зроблено перші кроки у створенні комісій (історії та економіки, культури та мистецтва), запроваджено щорічні березневі наукові сесії. Показово, що до першої з них було залучено працівників усіх вищих освітніх закладів міста, музичного училища, співробітників музеїв. У 1998 р. члени осередку долучилися до організації наукових конференцій: пам'яті Симона Петлюри, пам'яті О. Ольжича; присвяченій 80-річчю ЗУНР [6, с. 1]; Всеукраїнської конференції «Володимир Янів – відомий і невідомий український психолог, громадсько-політичний діяч, поет», а також святкування 110-річчя від дня народження композитора Василя Барвінського [13], урочистостей до 120-річчя скульптора Михайла Паращука [11]. Плідним завершенням наукової та організаційної діяльності у 1998 р. стало проведення наукової сесії, присвяченої 125-річчю НТШ [9].

У 1999 р. осередок провів наукову конференцію, присвячену 70-річчю ОУН та 90-річчю Степана Бандери [6, с. 2], щорічну березневу сесію у двох секціях: археології, історії та філософії; філології, фольклористики, освіти та культури, долучився до наукової конференції, присвяченої 110-річчю вченого Мирона Зарицького [7, с. 1-2]. У 1998–1999 рр. осередок практикував лекторії, зустрічі з визначними діячами сучасності, ювілейні виставки [6, с. 2-3], вечори-представлення книг, провадив видавничу діяльність [5]. Станом на 1 березня 1999 р. до місцевого осередку НТШ належало 52 особи, серед яких один дійсний член – Петро Медведик [7, с. 1].

У 2000 р. на березневій науковій сесії відзначено 2000-ліття Різдва Христового. Програма сесії засвідчує, що було сформовано секції археології, історії та політології, психології та педагогіки, філології, мистецтва; окремо виділено секцію, доповіді у якій стосувалися проблем християнства в історії та в сьогоденні [3]. Осередок долучився також до підготовки і проведення урочистої академії, присвяченої цій визначній даті [12], в науковій частині заходу взяли участь представники духовенства та науковці більшості вищих навчальних закладів Тернополя. Ще одним науковим заходом осередку є участь у святкуванні 100-річчя від дня народження художника Петра Обаля [1].

У 2001–2002 рр. обов'язковим було проведення березневих наукових сесій, до роботи у яких залучено велику кількість доповідачів. У 2001 р. у рамках сесії працювали секції археології, історії та політології, географії та економіки; освіти, філології, мистецтва; медицини [2]. Того ж року ТО НТШ виступив співорганізатором Всеукраїнської науково-практичної конференції «Микола Кордуба в контексті сучасного національного відродження» та представницької наукової конференції, приуроченої рокові митрополита Шептицького [8].

У 2002 р. березневу наукову сесію було присвячено 5-річчю від часу створення осередку. Програма засвідчує роботу пленарного засідання та комісій релігієзнавства, історії, політології, філології, мистецтвознавства, медичної [4]. Цього ж року проведено наукову конференцію, присвячену 110-річчю від дня народження патріарха УГКЦ кардинала Й. Сліпого [10].

Уся діяльність ТО НТШ за описані роки пов'язана із працею його постійного голови Ігоря Герети. Саме його організаційним здібностям та незаперечному авторитету завдячують наукові та громадські кола Тернопільщини у створенні та постійній роботі осередку. І. Герета вів активне листування з головою НТШ в Україні Олегом Романівим та вченим секретарем Олегом Купчинським, надсилав до бібліотеки та архіву НТШ у Львові програми заходів, видань осередку та інші матеріали. Важливо, що залучав до підготовки, проведення різних заходів та участі у них викладачів, аспірантів, докторантів усіх вищих навчальних закладів міста, членів громадських

організацій «Просвіта», «Пласт», «Обнова», молодіжного науково-пошукового товариства «Обереги», що діяв на історичному факультеті ТНПУ ім. В. Гнатюка, співробітників місцевих бібліотек, музеїв та архіву, дослідників з районних науково-мистецьких установ, учителів, студентів. Важливо зазначити, що діяльність ТО НТШ тісно переплетена з роботою Інституту національного відродження України (ІНВУ), оскільки обидві організації очолював археолог, мистецтвознавець, громадський діяч І. Герета.

Діяльність осередку переважно зумовлювали актуальні календарні події історичного, наукового, культурно-мистецького характеру. Зауважимо, що ці події мали виключно національний вектор: присвячувалися визначним українським постатям, фактам, подіям. Відзначимо актуальність тематики досліджень, викладених у доповідях наукових заходів осередку: деякі мають неперебутню цінність для утвердження і розвитку української національної самосвідомості, формування демократичного світогляду сучасних українців.

Після смерті Ігоря Герети (05.06.2002 р.) постала потреба обрання нового голови. Установчі збори відбулись 22 березня 2003 р., на яких обрано нового голову – доктора медичних наук, професора Михайла Антоновича Андрейчина, який донині очолює його і продовжує згуртовувати науковців Тернопільщини.

Цілісну картину про діяльність ТО НТШ та його членів ще належить формувати, оскільки існують неопрацьовані матеріали, що зберігаються в архівах НТШ (Львів), тернопільських бібліотечних, музейних, архівних установах, у приватних збірках тернопільських громадських діячів.

ЛІТЕРАТУРА

1. 100-річчя від дня народження видатного українського художника Петра Обалія (19.04.1900 – 26.05.1987): запрошення-програма. *Архів ТО НТШ*.
2. Березнева наукова сесія з участю ІНВУ, Тернопільського обласного краєзнавчого музею, 2001. *Архів ТО НТШ*.
3. Березнева наукова сесія ТО НТШ, присвячена 2000-літтю Різдва Христового з участю Тернопільської вищої духовної семінарії ім. патріарха

Йосифа Сліпого, Тернопільського обласного краєзнавчого музею, ІНВУ: запрошення-програма. 2000. *Архів ТО НТШ*.

4. Березнева наукова сесія ТО НТШ, присвячена 5-річчю від часу його створення (з участю ТВДС ім. патріарха Й. Сліпого та ІНВУ). Тернопіль, 22-23 березня 2002 р. *Архів ТО НТШ*.

5. Доповнення до звіту ТО НТШ за 1999 р.: [машинопис] / упорядник: голова ТО НТШ Ігор Герета, 09.02.2000. 1 с. *Архів ТО НТШ*.

6. Звіт про роботу ТО НТШ (у 1998 – 1-й чв. 1999 р.): [машинопис] / упорядник: голова ТО НТШ, засл. діяч мистецтв України Ігор Герета. 15.03.1999. 3 с. *Архів ТО НТШ*.

7. Звіт про роботу ТО НТШ (у 2 та 3-ому кварталах 1999 р.): [машинопис] / упорядник: голова ТО НТШ Ігор Герета. 2 с. *Архів ТО НТШ*.

8. Коротка інформація про роботу ТО НТШ у 2001 р.: [машинопис] / голова ТО НТШ, засл. діяч мистецтв України Ігор Герета. 1 с. *Архів ТО НТШ*.

9. Наукова сесія, присвячена 125-річчю НТШ: програма сесії / ТО НТШ, ІНВУ. Тернопіль, 30 грудня 1998 р. *Архів ТО НТШ*.

10. Програма наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження Патріарха Української греко-католицької церкви кардинала Йосифа Сліпого / ТВДС ім. патріарха Й. Сліпого, ТДТУ ім. І. Пулюя, ТО НТШ, ІНВУ. 16 лютого 2002 р. *Архів ТО НТШ*.

11. Програма урочистостей до 120-річчя від дня народження видатного українського скульптора і громадського діяча Михайла Паращука / Тернопільське обласне управління культури, ІНВУ, ТО НТШ, Обласний державний архів, Обласний краєзнавчий музей, Обласний художній музей. Тернопіль, 1998. *Архів ТО НТШ*.

12. Урочиста академія, присвячена 2000-літтю Різдва Христового. 29-30 січня 2000: запрошення-програма / ТВДС ім. патріарха Й. Сліпого, ТО НТШ, ІНВУ, Тернопільський обласний краєзнавчий музей. *Архів ТО НТШ*.

13. Ювілейні святкування 110-ї річниці від дня народження Василя Барвінського в Тернополі / Управління культури ТОДА, ТДПУ ім. В. Гнатюка,

Тернопільське державне музичне училище ім. С. Крушельницької, Львівський вищий музичний інститут ім. М. Лисенка, ІНВУ, ТО НТШ. Тернопіль, 1998.
Архів ТО НТШ.

*Дериш Ірина,
магістр, вчитель української мови і літератури,
Підволочиська загальноосвітня школа I-III ступенів,
irinaderysh67@gmail.com*

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО – ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОРОК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Щороку 9 березня українці у всьому світі відзначають День народження Тараса Григоровича Шевченка – великого Кобзаря, видатного українського поета та художника. У свідомості кожного громадянина нашої держави Т. Г. Шевченко займає місце національного героя. Своім життям та творчістю великий митець надихав патріотів України до боротьби за правду, свободу та майбутнє нашої неньки України.

Тарас Шевченко вважається видатним класиком поезії, написаної українською мовою. Його твори відомі у всьому світі та перекладені багатьма мовами. Шевченко також належить до когорти відомих українських художників. Його пензлю належить декілька сотень художніх робіт, багато з них вважаються втраченими.

Надзвичайно талановитий український поет і художник, прозаїк і етнограф Тарас Григорович Шевченко народився 9-го березня 1814-го року в сім'ї кріпосного селянина, який мешкав у селі Моринці Черкаської області. Чи міг тоді хто передбачити, що ім'ям цього хлопчиська колись стануть називати деякі кораблі, друкувати його зображення на державних грошових купюрах, поштових марках, ставити йому розкішні пам'ятники і численні меморіальні таблички, випускати на його честь ювілейні монети і засновувати всілякі премії?

Нині в Україні 164 населені пункти названі на честь Тараса Шевченка. Український майстер Микола Сядристий створив найменшу у світі книжку «Кобзар», розміром трохи більше половини квадратного міліметра. Це майже у 19 разів менше від найменшої японської книги. Сторінки настільки тонкі, що перегортати їх можна лише кінчиком загостреного волоска. Зшито книгу павутинкою, а обкладинка зроблена з пелюстки безсмертника.

Тарас Григорович Шевченко уособлює собою літературного пророка української нації, а його твори є невід'ємною частиною розвитку патріотичного духу у громадян нашої країни.

Приміром, він через свою поезію закликав українців не зближуватися з росіянами, оскільки ті те й роблять, що знущаються над українським народом:

*Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами*

Також поет заповідав українцям боротись за незалежність і свободу.

*Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля свята!*

Сьогодні ці рядки знає кожен українець. А слова Шевченка й досі втілюють справжній український дух і патріотизм.

*Даниленко Людмила,
кандидат філологічних наук, в.о.доцента,
Львівський національний
університет природокористування,
ladadana17@gmail.com*

ВІРШ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «І ДОСІ СНИТЬСЯ: ПІД ГОРОЮ...»:

ПРОЧИТАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ ДАЛЕКО ВІД ДОМУ

Поезія Тараса Шевченка пророча, помічна і зцілювальна. Кожне покоління українців приймало її по-своєму. Настала черга покоління ХХІ століття. У

розпал великої війни з росією Шевченкові вірші кличуть обороняти Україну, возвеличують наших героїв-захисників, втішають серця в розлуках, гоять душевні рани. Ця поезія варта того, щоб сучасники перепрочитали її та переосмислили. Літературознавець Володимир Діброва радить новому поколінню українців подивитися на Тараса Шевченка «свіжим оком», «визначити для себе, наскільки актуальним, доречним або просто суголосним він є по відношенню до їхніх потреб і прагнень» [1, с. 9]. Час розділяє нас із поетом, а обставини об'єднують. «Потреби і прагнення» у нас спільні – вільна Україна і подолана російська імперія. Вчитуючись у тексти «Кобзаря», відчуваємо співзвуччя української душі, єднання поколінь, проживаємо спільну травму і спільну боротьбу. Упізнається одна з важких проблем, заподіяних війною, – розлука з родиною, втрата домівки, перебування в чужому краю.

Мета дослідження – переосмислити хрестоматійний вірш «І досі сниться: під горою...» Тараса Шевченка крізь проблеми російсько-української війни, проаналізувати специфіку художнього образотворення і концептуальність архетипних знаків.

Вірш «І досі сниться: під горою...» датований першою половиною 1850 р. Місце написання – Оренбург. Це період, коли Тарас Шевченко мав перепочинок після картографічної експедиції Аральським морем. Тоді він доопрацьовував пейзажі з «польових робіт», листувався з друзями, які не відвернулися, відвідував бібліотеки і писав вірші. Однак вільним і тоді не був. Покарання продовжувалося, нагляд не припинявся, а вже скоро знову його відправили до військового батальйону, в Орську фортецю.

Картина, змальована в поезії «І досі сниться: під горою...», сповнена тепла щасливої української родини. Така художня трансформація світу є авторським спротивом насиллю і самопорятунком від розпачу. Літературознавці визначають жанр вірша як елегія. Форма відтворення художньої дійсності в ньому – сон. Уява, мрії, сновидіння як відображення заповітних мрій і майже втрачених сподівань – традиційна особливість лірики, Шевченкової зокрема. Творча реакція автора, який не має домашнього затишку, давно не бував на

батьківщині, переважно вкладається в образне уявлення на основі пережитого. Подібне відчувають українці нині, під час війни. Розлука з рідними, втрата дому – реалії сьогодення. З найдорожчими людьми і найзаповітнішими місцями єднає сон, уява чи мрія.

Сюжет вірша «І досі сниться: під горою...» повсякденний. Це побутова сцена на подвір'ї звичайної селянської родини. Кожен із персонажів перебуває у щасті. Центральний образ – маленьке дитя («хорошее та кучеряве» [2, с. 282]), поряд – щаслива «весела» мати і усміхнений дід. Панорама, на тлі якої розміщено героїв, – яскрава, мальовнича. Пейзаж і сільський екстер'єр гармонійні, доповнюють один одного. Кожна з деталей картини згадується послідовно, що створює враження кінофікованого руху: «... під горою, меж вербами та над водою, біленька хаточка» [2, с. 281]. Кольори зеленого й голубого вгадуються, так само як і рельєфність простору, і різна текстурність поверхні об'єктів природи. Усе це архетипні символи, що свідомо чи підсвідомо означають для українця головне – батьківщина з її найкращими рисами.

Замисел поета – показати три покоління у тісному зв'язку. Спостереження за персонажами динамічне. Відбувається рух не лише в «кадрі», але й поза «кадром». Умовна «кінокамера» вихоплює потрібні ракурси: жінка виходить із хати, дід сидючи бавить дитя. Потім «кадри» змінюються – «камера» «знімає» процес передавання дитини з рук у руки, від діда до матері. Бачимо, як молода жінка «цілує діда і дитя, аж трічі весело цілує» [2, с. 282], бере дитину на руки, годує і несе до хати. Акцент на поцілунку додає зоровим уявленням лоскітливих відчуттів, замилювання. Звичайні миті дуже урочисті і життєствердні. Візуальна динамічність, з якої легко зробити коротку «кіноісторію», вдалася Шевченкові завдяки послідовному розміщенню загальноновживаних дієслів: «сидить», «бавить», «вийшла», «прийма», «цілує», «усміхається».

Помітно, що в поєднанні родинно-поколінневих стосунків не вистачає щонайменше одного учасника – батька дитини, а для інших членів родини – чоловіка й сина. Органічна цілісність малюнка порушена, хоча мотиви елегії все ще переконливі. Поет майстерно приховав душевний біль. Про четвертого з

родини не йдеться зовсім. Його образ існує поза художньою дійсністю. Сюжет потребує розвитку, розуміння того, що трапилося в сім'ї раніше і де тепер батько дитини. У сучасному прочитанні внутрішній підтекст дає можливість отримати відповідь на це запитання. І в кожного вона своя – про втрати, розлуку і нестерпність чекання.

Емоційна напруга сюжету посилена дідовими роздумами: «Де ж те лихо? Печалі тії, вороги?» [2, с. 282]. У двох дуже стислих реченнях вміщено три повнозначні слова, що вказують на небезпеку. Передчуття поганого все ж пом'якшено риторичною інтонацією, м'якою іронією старої досвідченої людини, яка щойно тримала на руках маленьке світле дитя – своє родове продовження. Навіщо старий згадав про біду? Постає дід як уособлення досвіду і зв'язку з минулим стає нагадуванням і пересторогою. Натяки на лихо і ворогів у сучасному сприйнятті не випадкові: тепер ніхто нічому не дивується, а найстрашніше може статися будь-якої миті, або вже сталося.

Ще одна подія твору, сконцентровано стисла, проте дуже вагома, – молитва: «*І нищечком старий читає, перехрестившись Отче наш*» [2, с. 282]. Самотня постає сивого чоловіка на тлі пізнього вечора виразна, отже сутнісна. Тарас Шевченко створив неймовірну пейзажну замальовку: «Крізь верби сонечко сіяє» [2, с. 282]. За допомогою зорових деталей, застосування пестливої форми слова у потрібному місці поет домігся уявного ефекту підсвічування. Поєднання дідової молитви і сяяння вечірнього сонця сприймаються як святість. Це враження посилено мелодикою, що забезпечена алітерацією шиплячих і звуковою ритмікою. Картина з молитвою енергетично заряджена. Це момент душевного заспокоєння та утвердження віри тих, хто травмований розлукою зараз. Молитва – шлях до істини. Багато хто переконався в цьому вкотре, і багато хто дізнався тільки тепер, коли війна забрала найдорожче.

Вірш «І досі сниться: під горою...» закінчується як «кінострічка», коли згасає екран: «День погас. І все почило» [2, с. 282]. Сивий дід пішов до хати спочивати. Якраз на цьому моменті завершується сон як замислена автором

поетична форма і основа художнього сюжету. Щаслива картина залишилася у позасвідомому.

Вірш написано так, що його сутнісні знаки добре запам'ятовуються і стають опорою в життєвих випробуваннях. Концепт чекання когось з далекої дороги (з війни, полону, окупації, з чужих міст і країн) прихований, однак дуже сильний. Чекають дід, жінка, дитя, біленька хата, верби, гора і вода. Усе це – архетипи батьківщини, обереги душі. Поки існують вони, доти існує й дорога додому.

Візуалізація кольорових образів, функціональна розстановка персонажів, забезпечення динаміки в панорамі екстер'єру, перегук елегійних інтонацій фокусують у художньому довкіллі силу архетипів. Створений енергетичний заряд пробуджує коди нації: почуття свободи, любов, потребу затишку, краси і піклування про близьких людей. Образ родини біля хати – символ нації. Сон – повернення у дорогі серцю місця. Молитва – душевна підтримка.

Вірш «І знову сниться: під горою...» – сукупність сил рідної землі, зцілення для тих, хто зараз далеко від дому. У контексті новітньої історії боротьби українців за ідентичність творчість Тараса Шевченка відкриває багато нового і вартого уваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діброва В. Свіжим оком. Тарас Шевченко для сучасного читача. Київ: Видавництво «Білка», 2021. 176 с.
2. Шевченко Т. Кобзар. Харків: Школа, 2014. 352 с.

*Журба Світлана,
кандидат філологічних наук, доцент,
Криворізький державний педагогічний університет,
zss69@ukr.net*

РЕЦЕПЦІЯ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПОВІСТІ «КАМІННЯ ПІД КОСОЮ» ОЛЬГИ МАК

Національна тема утвердження державності, колективна й індивідуальна пам'ять, самоідентичність, екзистенція людини в тоталітарному суспільстві знайшли відображення у творах письменників української діаспори.

Починаючи з 30-х років ХХ століття у літературі екзилу з'явилося немало творів, у яких знайшли відображення трагічні картини голоду 1932–1933 років. Ґрунтовно розробляли цю тему письменники: Василь Барка «Жовтий князь», Тодось Осьмачка «План до двору», Улас Самчук «Марія». Варто відзначити художній внесок в осмислення Голодомору Андрія Гудими, Василя Захарченка, Олени Звичайної, Олекси Кобця, Корнила Ластівки, Ольги Мак, Аскольда Мельничука, Павла Наніїва, Михайла Потупейка, Василя Трубая, Василя Чапленка, Іванни Чорнобривець та інших.

Публіцистика з експресивністю, документалізмом, достовірністю передачі фактів правдиво обґрунтовує інформацію. Художній текст дозволяє з позицій дорослого чи дитини передати стан, відчуття та переживання, котрі виникли в моменти трагічного напруження. В основі художньої інтерпретації цієї теми стоїть питання вибору письменником нарративного дискурсу, ступеня його відповідальності, громадянської позиції та поставлених творчих завдань. Історичність, документальність, філософське узагальнення буття людини в Голодомор є основою зображення дійсності в повісті Ольги Мак «Каміння під косою». Художня інтерпретація образів в інтертекстуальному просторі тексту, міжтекстові взаємини, семіотичний та національний коди дозволяють прочитати твір в літературному контексті. Переосмислення феномену Тараса Шевченка в національній історії, обстоюванні ним ідей духовності та державної незалежності у творах його послідовників значна. У контексті подій 1930-х років Шевченкові думки, рефлексії на різні події виходять за межі часу та історії.

Поезія Тараса Шевченка у повісті «Каміння під косою» кодує текст, апелюючи до національних символів. Поетове слово в повісті Ольги Мак прирівнюється до сакральності тексту Біблії. Андрій згадує слова своєї баби, яка наголошувала, що «у Святому письмі більшої правди нема», ніж у віршах «Кобзаря» [2, с. 53]. Алюзійне відсилання до творів Тараса Шевченка в повісті увиразнює трагічне зображення життя українських селян під час Голодомору, наповнює нарративну канву тексту експресивністю, надає твору відповідного стилістичного забарвлення.

Трансформуючи в художній текст події 1932–1933 років, авторка проєктує на тогочасну дійсність пророчі слова Кобзаря, органічно вписує їх у сюжетну канву твору. Історіософські судження поета впливали із логіки морального імперативу й ґрунтувалися на історичних та моральних переконаннях перемоги правди, добра, справедливості. Апокаліптичні візії майбутнього, переважно біблійного походження, криваві та безкровні зміни влади, роздуми про невідворотне спокутування нащадками гріхів предків простежуємо у творах Тараса Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим...», «Холодний Яр», «Неофіти», «Ісаія. Глава 35», «Сон (У всякого своя доля)» та ін. Пророцтва глобального, історіософського плану з «Кобзаря» звучать у конкретних часових реаліях і набувають символічного значення.

Трагічно-драматичний зміст віршів Тараса Шевченка суголосний стану головного героя Андрія Півполи та тисяч жебраків, які поневіряються напівголодним Харковом, просять милостиню, замерзають під парканами. Безвихідь, сильний душевний біль відчуває хлопець, не знайшовши прихистку в місті та шукаючи дорогу додому, на Охтирку. Цей відчай, емоційність почуттів передано словами з вірша «Заросли стежки тернами» Тараса Шевченка: *«Мабуть, мені не вернутись / Ніколи додому...»* [2, с. 50]. Енергія шевченкового слова наповнила душу п'ятнадцятилітнього хлопця живильною водою з «чудодійного джерела». Поезія пробудила силу духу і пророче вказала на реалії часу: *«...Минає / Неясний день мій; вже смеркає; / Над головою вже несе / Свою неклепаную косу / Косар непевний... Мовчки скосить, / А там – і слід мій занесе / Холодний вітер...»* [2, с. 51]. Трагічність ситуації увиразнюють рядки з поеми «Невольник» Тараса Шевченка. Образ косаря, маркований у назві твору, вказує на експресивний характер образу через рядки поезії. Більшовицька коса наштовхнулася на силу духу українців, адже змогла їх знищити фізично, але не духовно.

Екзистенційний вимір буття особистості в чужому/абсурдному світі підсилюється уривком із поезії «Добро, у кого є господа..», що звучить з уст Андрія. Шукаючи кращого життя, Андрій тікає з дитячого будинку й опиняється

в Харкові, далеко від дому. Звинувачення підлітка тим, хто не бачить знищення українського народу, звучать досить гостро. На підтвердження цього хлопець читає уривок із послання «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...». Авторка наголошує на індивідуальній пам'яті українців, бо кожен повинен *«не забувати того, що тепер діється в селах, у містах і на дорогах. Не забувати!»* [2, с. 60]. Шевченкова експресія у творі Ольги Мак звучить із новою силою, підкреслює страшну руїну, спустошення на просторах України, адже одних вивезли в Сибір, на Соловки, інших – замучили голодом. Авторка правдиво зображає занепад та катастрофу українського села: записування в колгоспи порівнює із панщиною, де нові кати *«знуцаються над нами»*, під тинном *«опухла дитина, голодная мре»*, *«Чума з лопатою ходила / Та гробовища рила, рила...»* [2, с. 52]. Письменниця через поезію Тараса Шевченка, озвучену головним героєм твору, вказує на приниження народу, утиски, знущання енкаведистів. На думку В. Василенка, у творі Ольги Мак «Голодомор (як фізичний, так і духовний, що нищить основи національної гідності, національну солідарність тощо) є не лише темою, а й наскрізною метафорою, визначальним мотивом, навколо якого зосереджено інші» [1, с. 13].

Експресіоністична техніка, осмислення буття людини в тоталітарному суспільстві дозволили Ользі Мак акцентувати на трагедії українського селянства, вимиранні мешканців міста, і збереженні духовних цінностей, шляхетності, свободи духу. Алюзійно відсилаючи до творів Кобзаря – «Невольник», «Минають дні, минають ночі...», «Добро, у кого є господа..», «І Архімед, і Галілей...», «Кавказ», «І виріс я на чужині...», «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...», «Чигрине, Чигрине...», – авторка перепрочитує історію України через століття. Історіософічність поетичного мислення Тараса Григоровича декларовано в тексті повісті «Каміння під косою» Ольги Мак через роздуми героїв, узагальнюючі сентенції та пророцтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко В. Сповідь жертви й інтонація помсти: голод, терор і письмо. *Слово і час*. 2019. № 6. С. 3–18.
2. Мак О. Каміння під косою. Торонто : Гомін України, 1973. 158 с.

*Казанова Ольга,
кандидат філологічних наук, доцент,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Olga4860513@gmail.com*

ЖАНРОВА ПРИРОДА ФІЛОСОФСЬКОЇ ЛІРИКИ Т. ШЕВЧЕНКА

У процесі становлення й розвитку національної літератури ХІХ століття творчості Т. Шевченка належить особливе місце. Ця винятковість неодноразово засвідчувалась літературознавцями, вона утверджена і незаперечна у сучасному науковому дискурсі. Та все ж говорити про вичерпаність шевченкознавства явно зарано. Зокрема, йдеться про дослідження жанрової природи філософської лірики Т. Шевченка, що виявляє особливості розуміння й трактування автором багатьох проблем людського буття, розкриває його своєрідне світовідчуття.

Чимало літературознавців зверталися до осмислення ідейно-художнього феномена філософської лірики Т. Шевченка в аспекті розгортання елегійних та медитативних мотивів, інтерпретації філософського потенціалу окремих поезій періоду заслання (праці В. Смілянської, Н. Чамати та ін.). Дослідження філософської лірики у генологічній системі творчості Т. Шевченка дає підстави більш детально схарактеризувати її художні особливості: своєрідність тематики (споглядання світу, історіософські міркування), зміна суб'єктної організації поезій (рух від фіксації суб'єктивних почуттів ліричного героя до узагальнених роздумів, основою яких є ідентифікація ліричного «Я» із народним «Ми»), автентична система зображально-виражальних та композиційних засобів тощо. У переважній більшості поезій великого письменника, особливо періоду заслання, екзистенційні мотиви самотності, усвідомлення трагічності власного життя, нещасливої долі поступово переростають в узагальнені розуми про долю країни, міркування про зрадливу людську природу, пошуки причин національного забуття:

*Самому чудно. А де ж дітись?
Що діяти і що почать?
Людей і долю проклинать*

*Не варт, сїй-богу. Як же жити
На чужині на самоті?
І що робити в заперті?.... [1, с. 335].*

У філософській ліриці поета переживання, настрої – первинні, але простежується так само смислова інтенція – необхідність обґрунтування, пояснення, апеляція не лише до почуттів читача, а й до його розуміння та оцінки зображеного. Проблематика багатьох поезій Т. Шевченка розкриває зацікавленість автором глобальними питаннями буття українського народу: поневолення, національного гноблення, забуття рідної культури, мови, історії, що зумовлює перевагу абстрактного предмета художнього зображення над індивідуальним, особистісним:

*Дурні та гордії ми люди
На всіх шляхах, по всій усюди,
А хвалимось, що ось-то ми
І над землею, і водою,
І од палат та до тюрми
Усе царі, а над собою
Аж деспоти – такі царі
І на престолі, і в неволі....
По волі розуму горить,
Як той маяк у синім морі,
Чи те... в житейськїм. Само так
У нас у косяній коморі
Горить розумний той маяк,
А ми оливи наливаєм
Та байдуже собі співаєм
– Чи то в годину, чи в напасть... [1, с. 457].*

Суб'єктивна модальність оповіді набуває вимірів художнього узагальнення, спрямовує відповідну рецепцію читача. Вираження давніх спогадів, почуттів відбувається за допомогою метафор, символів, яким притаманна не автономно-споглядальна цінність, а вказівка на контекстуальні відтінки узагальнення окремого, суб'єктивно сприйнятого його у творі. Використовуючи тропи, народнопоетичні символи автор розширює семантику висловлювань, що вимагає вдумливої інтерпретації тексту. Туга, біль,

божевілля обмірковується, почуття переходить у думку. У поезіях виявляється своєрідний спосіб реалізації змісту – поєднання об'єктивного і суб'єктивного планів, завдяки чому внутрішнє розкривається як суто зовнішнє. Це зумовлює і характерну композицію віршів. Текст легко розбивається на окремі частини – логічно завершені уривки думки, розвиток яких часто має градаційний характер: від медитативних роздумів про власну долю, національні проблеми до експресивного заклику до боротьби, протистояння тощо. Часто поезії оформлюються як монолог, від імені ліричного «Я», але водночас мовлення набуває діалогічного характеру, оскільки передбачає апеляцію до суб'єктно неозначеного «іншого», що виявляється в тексті в різних іпостасях: суб'єктного «Я» та невизначених суб'єктів. Формою звертань відтворено внутрішню апелятивність викладу, що виявляє смислову та прагматичну спрямованість лірико-суб'єктивних інтенцій висловлювання та надає тексту узагальненого змісту:

*Чи ми не здіймемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любові
В степи і дебри рознесли!
Нехай і так. Не наша мати,
А довелось поважати.
То воля господа. Годійть!
Смиріться, молитесь богу
І згадуйте один другого.
Свою Україну любіть.
Любіть її... [1, с. 308].*

Насичені експресивною образністю спонукання, звертання стають засобами концентрації уваги читача, активізують емоційне співпереживання тексту. У багатьох поезіях Т. Шевченко не просто висловлює почуття, описує певні історичні реалії, але ставить досить складні і по суті важливі питання, на які намагається сам дати відповідь, а також активізує поза текстовий діалог із читачем. Читач сам не помічає, як залучається до філософських міркувань, пошуків смислу, аналізує і переживає події разом із автором. Органічне

переростання особистої драми ліричного героя у філософські роздуми над питаннями національної пам'яті, гідності, духовного становища українців у жахливих умовах бездержавності виявляє специфіку екзистенційно-філософської думки видатного письменника, формує своєрідну концепцію усвідомлення соціальних та національних проблем життя народу, поняття свободи. Такі поезії Т. Шевченка залишили глибокий потенціал для духовного розвитку українського суспільства і понині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко Т. Г. Козар. Київ : Дніпро, 1977. 597 с.

*Канюка Андрій,
магістрант факультету філології і журналісти,
Скуратко Тетяна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
tanyabidov@gmail.com*

«ГАЙДАМАКИ» Т. ШЕВЧЕНКА:

СЦЕНІЧНА РЕЦЕПЦІЯ ЛЕСЯ КУРБАСА

Кожна епоха породжує митців, які стають її обличчям, втілюючи у своїй діяльності найістотніші тенденції її духовного розвитку. Саме таким митцем був Тарас Шевченко, людина-епоха, від якої розпочинається новий відлік в історії українства. Кобзаревими стежками йшов і Лесь Курбас – театральний реформатор-філософ, режисер театру і кіно, талановитий актор і драматург 20-х – початку 30-х років ХХ століття.

Новаторство Леся Курбаса простежуємо у співіснуванні в «Молодому театрі» творів абсолютно відмінних культурних епох, у вмінні втілювати у життя такі форми театального мистецтва, в яких могла б проявитися творча індивідуальність, неповторність сучасного молодого покоління українського акторства національної культури, спроектованої на європейську, що зможе збудувати свої нові цінності в театральному мистецтві.

Зазначимо, що творчий доробок Леся Курбаса, як і Тараса Шевченка, понадчасовий. Їхня творчість завжди актуальна, адже становить собою коштовну духовну спадщину української національної культури.

Шевченкова поетична творчість дала могутній поштовх розвитку нової української літератури, під його впливом виокремилася органічна національна ідентичність, а українська літературна мова здобула своє повноправне місце в світі. Виховувався у шевченківському дусі і Лесь Курбас, який зумів вивести український театр на новий щабель розвитку, європеїзувати його.

До оригінального винаходу, який знаходиться в руслі європейських традицій, вдається Лесь Курбас у виставі «Гайдамаки» Тараса Шевченка.

Зазначимо, що прем'єра «Гайдамаків» Т. Шевченка відбулася 10 березня 1920 року на сцені Київського оперного театру. Постановку Курбаса було сприйнято як справжній маніфест нового театру, символ його політичного спрямування, мистецького новаторства, вона одразу стала легендою. До 1932 року театр «Березіль» зберігав її у репертуарі як емблему колективу. У постановці Леся Курбаса у цій виставі Польща була представлена в іпостасі розкішної та вродливої жінки, котра з батогом в руках виїздила на сцену в кареті, запряженій кріпаками. Саме зображення панни-Польщі, що їде в кареті і поганяє знедолених українців допомогло Л. Курбасеві тонко зобразити боротьбу українського народу проти польської шляхти у 1768 р. Перед очима глядачів постали картини Коліївщини.

Лесь Курбас своєю постановкою «Гайдамаків» прагнув, щоб глядачі не були пасивними спостерігачами, а співдіяли, співпереживали з акторами, щоб задумалися над питаннями:

*Все йде, все минає — і краю немає,
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... Одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло... [4, с. 67].*

Перегляд вистави «Гайдамаки» у постановці Л. Курбаса спонукав глядачів замислитися над долею багатостраждального українського народу:

*Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла.
Текла, текла та й висохла [4, с. 103].*

Щоб відтворити соціальну та національну нерівність, відчай, гнів і ненависть українського народу до своїх панів та польських загарбників, Лесь Курбас використав так званій «Принцип масового дійства на театрі».

Поема «Гайдамаки» є актуальною і у наш час, боротьба за свободу і гідність українського народу триває. Тарас Шевченко у своїй поемі намагався передати ідею, що кожен має право на свободу та гідність, і це вимагає активної боротьби. За право на свободу творчості і національну гідність боровся у свій час Лесь Курбас, боримося і сьогодні ми. У поемі «Гайдамаки» автор відзначає героїзм та силу духу гайдамаків, які встали на захист своїх прав та свободи, готові віддати свої життя заради майбутнього українського народу. Своєрідними «гайдамаками» у час Леся Курбаса були усі представники «Розстріляного Відродження». Глибоко перейнявшись злободенністю проблематики «Гайдамаків, Курбас-режисер у своїй постановці зумів передати багатоплановість поеми.

Сьогодні пересічний українець читає «Гайдамаки», «Кобзар» як Біблію – весь час відшукуючи нові сенси. Зрештою, це і є священна книга нашого народу. Пригадаймо, яку важливу роль творчість Шевченка відіграла під час Революції Гідності. Зазначимо, що у майданному мистецтві чимале значення мала саме поява творчості та постаті Тараса Шевченка. На Майдані українці отримали зброю, сильнішу за кийки і кулі. Мистецька зброя теж стала на захист нашої свободи, а образ Шевченка став символом Майдану. Після Революції Гідності образ Тараса Шевченка в інформаційному спротиві став значно сильнішим. Він відображав і військову міць, і незламність українців. Саме слово Кобзаря надихає нас на боротьбу. Саме слово Кобзаря надихає нас на боротьбу, Шевченко мобілізує.... Саме його словами сьогодні мільйони українців випрошують у Бога сили, єдності у боротьбі із ворогом:

*А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли [4, с. 649].*

Поет-гуманіст, наче наш сучасник, спостерігаючи війну Росії проти України, зазначає:

*Ви любите брата!
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу! [4, с. 318].*

А якою актуальною є сьогодні поема Шевченка «Кавказ»? Вона наче розкриває справжнє сьогоденнє обличчя путінської росії:

*...тільки дайте
Свої сині гори
Останії... бо вже взяли
І поле, і море...[4, с. 319].*

З гіркотою та болем сьогодні читаємо такі актуальні слова Кобзаря:

*Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш? [4, с. 214].*

Тарас Шевченко – понад часом. Він потрібний був поколінню Леся Курбаса, сьогодні він потрібний нам, щоб завершити процес політичного формування української модерної європейської держави, яка пройшла через вогонь. Шевченко – це вогонь, а він «запеклих – тобто нас із вами – не пече».

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української літератури у дванадцяти томах. Том четвертий. Тарас Шевченко. Київ: Наукова думка, 2014. 782 с.
2. Курбас Лесь (Олександр) Степанович. Короткий енциклопедичний словник з культури / М. М. Корінний, В. М. Шевченко. Київ, 2003. С. 175.
3. Скалій Р. За Курбасом – в Європу. Культура і життя. 1992. 5 груд. С. 5-6.
4. Шевченко Т. Кобзар: Повне видання. Харків: Видавництво «Ранок», 2010. 736 с.

*Карач Наталія,
кандидат філологічних наук, старший викладач,
Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу ЗУНУ,
kara4natali@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Тарас Шевченко – геніальний український поет, художник, прозаїк, драматург, політичний та громадський діяч. Він є творцем ідентичності українського народу, а також знаковою постаттю національної пам'яті України. Його творчість сприяла і продовжує сприяти розвитку та встановленню української літератури, культури, свідомості. Все його життя і творчість були присвячені Україні та українському народу. Письменник мріяв про ті часи, коли українська земля буде незалежною суверенною державою, коли в Україні шануватимуть рідну мову, культуру, історію та традиції, а люди зростатимуть справжніми патріотами своєї держави.

Фундаментальним джерелом формування національної свідомості та патріотичних поглядів Тараса Шевченка, особливо в ранній період творчості, була народна творчість, у якій відображалась героїчна боротьба українського народу із загарбниками проти соціального і національного гноблення. В багатьох творах Шевченко використав за основу історичні думи, перекази та легенди.

Як зазначає Є. Шабліовський, ще будучи підлітком, Шевченко глибоко сприймав переповіді та розповіді про постійну боротьбу з турецькими загарбниками. Історична основа живих традицій визвольної боротьби українського народу завжди оточувала письменника. Вже у ранніх творах ми зустрічаємо патріотичні почуття, які покликані до захисту українського національного духу [6, с. 9]. Саме ці почуття і збережені образи рідного краю стали одними із найважливіших аспектів формування національної свідомості не тільки поета, але й майбутнього підростаючого покоління. Багато поезій написаних у цей період творчості (кінець 30-х – початок 40-х рр.) пройняті

спрагою за волю та незалежність українського народу.

*Наша думка, наша пісня
Не вмере, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!*

Зокрема формування історичних поглядів Т.Г. Шевченка не оминуло впливу передової зарубіжної історіографії. Він наполегливо вивчав, – як зазначає І. Гуржій, – історію стародавньої Греції і Риму, а також середньовічну історію країн Західної Європи. Аналіз творчості поета показує, що він вільно оперував фактами всесвітньої історії, даючи їм своє оцінне судження [2, с. 15].

Варто звернутись до текстів творів: «Розрита могила», «Великий льох». «Сон», «Чигирине, Чигирине», «Сліпий» та ін Т. Шевченко відтворив проблематику та наслідки колоніального політичного царизму щодо України. Відображення принижуючого ставлення колонізаторів до місцевого населення, виражають протест проти безправності та пригнічення національних меншин. Шевченко через свої твори прагнув поширити правду про колоніальну політику та підкреслював важливість боротьби за власну ідентичність, право та свободу.

Т. Г. Шевченка дуже хвилювала зрада національних інтересів. «Якщо частина української інтелігенції, брала участь в українському національному русі першої половини ХІХ століття, у становленні і розвитку української мови та літератури, то в цілому українське дворянство не тільки відмовилося від якої б то не було автономії, опозиції царизму, не тільки перейшло на службу до самодержавства, але навіть, в значній мірі, асимілювалося з російським дворянством, всіляко зрекалося належності до української нації» [2, с.21].

Вивчаючи історичне минуле своєї Батьківщини Тарас Шевченко дійшов узагальнення, що справжньою причиною руйнації в Україні, крім великодержавної політики царизму, є «козацька старшина», котра заради особистих вигод забула про інтереси народу. Отже й опинилась у рабстві або російських, або польських, або турецьких владик.

*Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної України!*

*Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, як батьки ходили.*

Важливе місце у формуванні національної свідомості у творчості Шевченка займають славнозвісні події народно-визвольної війни 1648–1654 рр. Поет пишається історією цієї славної боротьби під керівництвом «славного батька» Богдана Хмельницького. Шевченко звертається до українців із закликом вивчати, знати, шанувати, пам'ятати про своє минуле, виховувати і формувати у майбутніх поколінь історичну пам'ять, повагу, любов, передавати із покоління в покоління створені традиції та звичаї пращурів.

Все життя поета, його творчість були спрямовані на захист прав і свобод поневоленого народу, формування у нього почуття патріотизму за славне минуле, готовності рішуче боротися за соціальне і національне визволення українського народу. Шевченко мав найголовнішу мету не лише передати в своїх творах трагічне минуле, але й нагадати сучасникам і нащадкам про славу героїчну боротьбу українського народу за своє соціальне і національне визволення, формуючи цим у підростаючого покоління національну свідомість [3, с.12]. Шевченко є першим хто наголосив на необхідності знати і пишатися своїм минулим, застерігаючи про трагедію втрати історичної пам'яті, адже народ, який не знає своєї історії, минулого – не має майбутнього.

Твори Шевченка і його постать ніколи не були для українців обмеженими тільки рамками літератури чи культури, – Шевченко є явищем української духовності, могутнім джерелом національної самосвідомості, учасником історичного життя народу, порадником, Батьком, навіть пророком майбутнього та апостолом правди, символом України. Україна була для нього всім, і він є нині всім для українців. Жоден з поетів нового часу не здатний дорівнятись у цьому до Шевченка, чий заповіт завжди єднатиме людей у служінні Україні:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабишкін О. Шевченкова слава. Київ: Дивослово. 1989. 89 с.
2. Гуржій І. О. Історичні погляди Тараса Шевченка. Київ: Наукова думка. 1964. 242 с.
3. Різниченко О. Культ Шевченка в його історичній ретроспективі. Артанія. 2011. №1. Кн. 22. С.12.
4. Сверстюк Є. Шевченко і час. Київ: «Воскресіння», 1996. 160 с.
5. Симоненко Р. Г. Тарас Шевченко та його доба: у 3 т. Харків: Фоліо, 2013. Т. 1. 495 с.
6. Тарас Григорович Шевченко. Повна збірка творів, в трьох томах. Київ. 1951. т. III. с. 172.
7. Шабліовський Є. С. Патріотичні ідеї в творчості Шевченка. Київ: «Радянська Україна», 1961. 92 с.

*Куца Ольга,
доктор філологічних наук, професор,
Куца Лариса,
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
larkutsa@ukr.net*

«БАЖАННЯ ЖИТТЯ» – ЗАСАДНИЧА ФОРМУЛА

УНІВЕРСАЛЬНОЇ ХУДОЖНЬОЇ СИСТЕМИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Іван Франко писав: «Коли б мені прийшлося схарактеризувати поезію Шевченка, то я сказав би: се поезія бажання життя» [2, с. 264]. Учені неодноразово акцентували, що художня література (поезія і проза) мало дає прикладів подібних проявів *бажання життя*, яке відтворюють сторінки Шевченкових творів. У його творчому житті перемагав потяг до написання поезій, які, за його ж висловом, наче ті «плаксиви, худі діти», призводили до драматизму і фатальності життя художника. Уже поезія «Думи мої, думи мої...» дивовижно поєднувала більшість мотивів і настроїв у всій художній системі

Шевченка, яку пронизуватиме надалі ота означена Франком формула – бажання життя.

Намагання відкрити Україну в усіх її вимірах, щоб відкрити її українцям і світові, – для Шевченка означало *жити*: «Було колись добре жити / На тій Україні»; «запорожці / Вміли панувати»; «Минулося» [3, с. 94; 95]. Все відоме і легко вкладається у парадигму бажання життя. У творах Шевченка неодноразово прочитуємо тезу, що життя – Боже благословення, великий Божий дар. Під таким кутом зору дискусійною поставала інтерпретація життя як Божого дару у поемі «Катерина». Варто говорити про дві іпостасі життя у цьому творі: перша – це життя серцем або ж життя вільного серця; друга іпостась – це зовнішні українські реалії, які не скупились на подібні, як у «Катерині», сюжети. Друга іпостась бажання життя символізує буття України та її трагічну перспективу. Якраз вона пов'язана у Шевченка із посяганням «іншого», «чужого» і загалом «чужості» на свободу українського серця. Тут йдеться про право вибору і особливо про надмірну довірливість українського серця. Звідси впливав трагізм руйнування непорушного родового закону, трагізм батьків в українському буттєвому контексті, а найголовніше прочитувалося у призмі християнства, – життя душі після переходу в інші світи. Українська перспектива відтворена тут досить промовисто. Це життя сироти, «московського сина». Першим доповненням до поеми стали дві картини (1840) «Сирітка-хлопчик ділиться милостинею із собачкою під тином» і «Хлопчик із собакою в лісі». Через чотири роки після написання поеми «Катерина» він намалював картину «Катерина». Саме цю картину Шевченко любив особливо і турбувався, щоб вона кудись не помандрувала «за москаликами», адже, повторював у листуванні, це «**моя Катерина**». Картина – не ілюстрація до поеми, а *доповнення*. У листі до М. Тарновського сам Шевченко описує епізод, якого немає у поемі: «У царині ... дідусь ... ложечки собі струже і сумно дивиться на Катерину... А москаль дере собі за своїми, тільки курява ляга – собачка ще поганенька доганя його та ніби гавкає...» [4, с. 21]. На картині привертають увагу символи вітряка, могили і дерева. Поема «Катерина» зворушила

Шевченкових сучасників. Бр. Залеський просив дати її Едуарду Сові для перекладу польською мовою. Шевченко відмовив, пославшись на факт, що структура твору, представлення дійових осіб, статики і динаміки потребують доопрацювання. Отже, формулу бажання життя Шевченко вивершив «у цілості» – у поемі і картині. І. Дзюба першим прочитував у різножанрових творах Шевченка майже незмінну жіночу тягу «до інакшого, незвичного, соціально вищого й оманливого – свого роду бажання розімкнути межі наперед заданого, розширити життєві обрії, прилучитися до таємниці інакшого світу. Проте ... ця природна потреба повнішого життя оберталася трагедією» [1, с. 126].

Першим масштабнішим твором на засланні стала поема «Княжна», у якій Шевченко проілюстрував цинічно-звірський спосіб ціноутворення, коли «тисячами гинуть / Голодні люди. А скирти гниють». Серед цього пекла живе «серденько», «краса молодая», яка прийшла у світ на радість, «світові на диво». Читача вразила у поемі трагічна невідповідність призначення життя героїні і реалії її життя. На засланні Шевченко глибше «вглянувся» у людину. Пораду К. Брюллова не лише споглядати натуру, а «вглядатися в неї», він зреалізував у різних жанрах образотворчого мистецтва і словесної творчості. Перед «Княжною» написана поезія «Не кидай матері! – казали...». Тема добровільної втечі з дому – одна із найдраматичніших у Шевченка. Зречення рідного дому і матері – це власний вибір героїні. Це так само бажання іншого життя. Картина запустіння дому, як результат гріха, вражаюче апокаліптична. Надважкий акт милосердя – випросити у Бога життя для душі десь там, на висотах, ліричний суб'єкт, як і в інших творах, перебирає на себе: «Благаю Бога, щоб печаль Тебе довіку не збудила...» [3, с. 359].

Названі твори на різних рівнях пов'язані з повістю «Княгиня» (1853). У листах він неодноразово писав, що доля «Княгині» його «дуже турбує». У повісті «Княгиня» запитання із поеми «Княжна» («Чому добре умирає, а зле оживає?») усіма своїми променями спрямоване до образу матері (Катерини Лук'янівни). Читач, який ознайомлений зі змістом поеми «Княжна», запам'ятав

Шевченкове: «В гору не залазь». Коли Катруся була уже на порі, то матері, Катерині Лук'янівні, захотілося князя. Розгортається хвилюючий сюжет: прояви пихатості, марнославства, бажання Катерини Лук'янівни вивищитися – все це стає на прю із бажанням життя молодят, поступово перетворюючи рай у пекло. Стилістично це пекло підсилюється повторами: «От тобі й князь! От тобі й княгиня!». У жодному іншому зі своїх творів Шевченко з подібною повнотою не оголив гріх гордості, який паралізує життя душі.

«Москалева криниця» належала до улюблених поетових творів. Другий варіант поеми (1857) завершував велику тему про варнака. Більшість мотивів своєї творчості Шевченко звів у призму «Москалевої криниці». Згадками про поему рясніє його листування. У цьому творі втілена одна із засадничих дихотомій Шевченка: життя «людини» (за Євангелієм, «чоловіка» - уособлення добра) і життя «людей» як збірного поняття, що часто постають джерелом зла. Вглядання у бажання життя людини (чоловіка) у контексті бажань життя людей приводило поета до вражаючого прозріння і ставало його найбільшою мукою, що він засвідчує у листуванні. Йшлося насамперед про ідею євангельського милосердя і всепрощення, що відбилосся у всій творчості Шевченка. Ритуал копання криниці не давав спокою творчій уяві Шевченка і поставав у різних жанрах. Другий варіант «Москалевої криниці» написаний у час «нестерпного стану». Тоді Шевченко нервово працював над «Притчею про блудного сина», очікуючи, коли пошта принесе йому «святе слово» «Звільнений». Була ще одна надважлива причина інтенсифікації нервового стану Шевченка. Він переживав, що «захолоне в неволі» і «вже не втне нічого віршами». Щоб з'ясувати для себе, чи «втне», він повернувся до «Москалевої криниці». Історію Максима розказує «старий недобиток варнак», який з ревнощів (Катерина вдовичівна стала не його, а Максимовою дружиною) спалив хату вдови і молодят, які жили у цій хаті. Катерина із страху помирає. Коли Максим повернувся із війни калікою, варнак із лютої заздрості до його доброти і до Максимової Божої благодаті підступно втопив його в тій криниці, яку «святий муж» викопав для людей. Шевченко акцентує на заздрощах, що призводять до братовбивства серед самих

українців-селян, підносячи заздрість на рівень переступу перших людей – вбивства Авеля Каїном. Тема «бажання життя» душі у поемі сягає кульмінації.

Бажання життя у «Щоденнику» ілюструють численні контакти із друзями і знайомими під час подорожі із заслання. Він впорядковує рукописи, готує твори до видання, малює портрети нових знайомих, турбується про пристойний одяг; швидко входить у театральне і музичне життя. Найглибше формула «бажання життя» – *бажання життя нації* – втілена у графічній серії «Блудний син». Новозавітний текст (Лк: 15; 11-24) про втрату сином найдостойнішого батька Шевченко спрямував на долю нації. Сам Шевченко розглядав графічну серію як «власне чудо».

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української літератури: У 12 т. Т. 4. Тарас Шевченко / Авт. Іван Дзюба. Київ: Наукова думка. 2014. 782 с.
2. Франко Іван. Шевченкознавчі студії. Львів: Світ, 2005. 471 с.
3. Шевченко Тарас. Кобзар. Вперше зі щоденником автора. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2014. 957 с.
4. Шевченко Тарас. Повне зібр. тв. у 12 т. Т. 6. Листи. Київ: Наукова думка, 2003. 614 с.

*Лановик Мар'яна,
доктор філологічних наук, професор,
Лановик Зоряна,
доктор філологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
m-z@ukr.net*

ХУДОЖНЯ ВІЗІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА:

ПОЕТИКА «ТЕМНИХ ЧАСІВ»

У літературознавстві уже багато сказано і чітко окреслено відмінності між двома типами культур епохи Романтизму – державних (які творилися у сприятливих умовах) та бездержавних (у добу романтизму загострилася національно-визвольна боротьба поневолених імперіями європейських націй),

а, разом із тим, – боротьба за національну незалежність, історичну правду, суспільно-культурне самовизначення.

У цьому сенсі надзвичайно показовою є «темна палітра» у творчості романтиків поневолених літератур, у тому числі й української, де першість, безперечно, належить Тарасу Шевченку. Маємо на увазі прочитання метафоричних та алегоричних образів ночі, темряви не лише як особистої важкої пори роздумів чи горя, а як уособлення «темних часів» для усього народу, трагедії нації.

І в поетичній, і у малярській спадщині Кобзаря можемо спостерігати широкий спектр картин ночі, що є виявами душевних переживань, внутрішнього світу митця, або й авторської візії «ночі», що охопила Україну. Ця тенденція тісно переплітається із традицією ноктюру, що увійшов у літературу та малярство із музичної сфери [Див. 3].

Поєднанням нічного пейзажу із душевними переживаннями є поезія Кобзаря «Минають дні, минають ночі», а також фрагменти поем «Сон» (Гори мої високі) – від слів «Попрощалося ясне сонце з чорною землею» [5, с.149] та «Невольник» – від слів «Спасибі, зіронько! Минає. Неясний день мій; вже смеркає...» [5, с.231]. Попри важкі переживання, які сповнюють душу ліричного героя таких тужливих творів, змальовані в них картини зберігають спокійну меланхолійну настроєвість. Елегійними інтонаціями сповнені також малярські ноктюри Т.Шевченка, зокрема «Місячна ніч серед гір» (1851-1857), Місячна ніч на Кос-Аралі (1848-1849), «Мис Тюк-Карагай на півострові Мангишлак» (1856-1857) [Див. 2].

Зовсім іншого звучання набувають романтичні пейзажі бурхливих стихій, нічної негоди, яка викликає бурю у душі ліричного «я». Вершинним зразком цього жанрового різновиду можна вважати пролог до поеми Т.Шевченка «Причинна» – «Реве та стогне Дніпр широкий» [5, с.9], найбільш суголосний із європейською традицією романтичного нічного пейзажу з мотивами бурі, містики місячної ночі, до яких долучаються думки про самотність (порівняння – місяць – мов самотній загублений човен у

розбурханому морі), демонічні алюзії («Ще треті півні не співали»). Часто картини місячної ночі переходять у шалений темп душевного горя через гірку недолу, трагедію нації:

*Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту, і Сену, і там розлилось.
Не знать за що, крові широкее море.
А тепер що буде! Сховайся ж за гору;
Сховайся, мій друже. щоб не довелось
На старість заплакати... («Свято в Чигирині»), [5, с. 43].*

В українському письменстві постають і більш промовисті картини – ніч на цвинтарі, самотні нічні могили у полі. Тут першість належить Амвросію Метлинському, який псевдонімом Амвросій Могила акцентував власну ідейно-тематичну домінанту, створюючи пейзажні замальовки козацьких могил і занедбаних чи знищених кладовищ. Його твори «Кладовище», «Козацька могила», а також суголосні з ними поезії М. Костомарова «Полтавська могила», «Могила», Афанасьєва-Чужбинського «Могила», Т.Шевченка «Розрита могила» та ін. є промовистими прикладами такої поезії [Див. 4].

Моторошною зарисовкою постає у Т.Шевченка фрагмент із поеми «Сліпий» – «Спасибі, зіронько! минає / Неясний день мій, вже смеркає», де авторське «я» поета збігається з ліричним «я». Він передчуває близьку смерть і перед ним постає видіння власної могили. Він звертається до зорі, яка єднає день і ніч – життя і смерть: «Зоре моя, / на мою могилу / Світи, зоре. А я буду / З-за світа літати / І про тебе, моє серце, / На небі співати» [5, с. 99].

У поетів-романтиків – представників бездержавних літератур – цвинтарні мотиви часто поєднані із темою національної трагедії, де могили у степу чи зруйновані забуті цвинтарі – це останнє нагадування нащадкам про колись славне минуле їхніх дідів і прадідів, про геройський дух тих, які віддали своє життя у боротьбі за Вітчизну. Найвищого звучання ця тема сягає у поезії Т.Шевченка «За байраком байрак» із циклу «В казематі»:

За байраком байрак,

*А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий похилий.
Встає сам уночі,
Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає:
– Наносили землі
Та й додому пішли,
І ніхто не згадає.
Тут нас триста як скло!
товариства лягло!
І земля не приймає [5, с.138].*

Мотив виходу померлих із могил, які встають, щоби збудити свій народ, є виявом найвищого розпачу через глибоку ніч, в яку поринула нація. Він є втіленням думки, що темрява, яка огортає людські душі, настільки безпросвітна, що змушує навіть мертвого ридати:

*Та й замовк, зажурились
І на спис похилились.
Став на самій могилі,
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав, ридав,
Сині хвилі голосили [5, с.138].*

Тема панування сил темряви і зла на українській землі сягає найвищого апогею у поемі «Великий льох», яка є цілісною картиною влади демонічних сил в Україні (диявольською моделлю історії), де тільки лірники як голос народу зберігають пам'ять про героїчне минуле і віру у можливе пробудження; однак, коли й лірники поснули, то прислужники клятої Московії починають розкопувати великий льох в намаганні розікрасти уже окрадених, вбитих і похованих. Тема кладовища підсумовується страшним образом України-церкви-домовини.

Часто фантазмагоричні картини безпросвітної ночі доповнюються мотивами примарного сну, або ж прийомом сну, який авторам дає можливість переноситися у просторі та часі. До цього прийому неодноразово вдається і Т.Шевченко, змальовуючи у нічних кошмарах побачені страждання свого народу – від України до сибірської неволі (зокрема поема «Сон»).

У частині «Треті півні» поеми Т.Шевченка «Гайдамаки» у невеликому фрагменті тиша «мов вимерли люди» поступово переходить у завивання вовків, у спів третього півня, у передчуття «пекельного свята», яке «по всій Україні сю ніч зареве», у шум Дніпра, який «Реве, стогне, завиває, / Лози нагинає; / Грім гогоче, а блискавка / Хмару роздирає» [5, с.43-44].

Страх безконечної ночі змушував поетів-романтиків звертатися до мотиву молитви до Бога з проханням побачити світло, сонце, прихід нового дня, щоби вірити, що «сонце стане / І осквернену землю спалить» (С.255). Не випадково у творчому доробку Т.Шевченка [2] темі духовної ночі неодноразово протиставляється образ «Сонце правди» – біблійний образ із Книги пророка Малахії: «А для вас, хто Ймення Мого боїться, зійде Сонце Правди та лікування в проміннях Його» [1. Мал. 4:2].

Символічно, що на Шевченковому пам'ятному знаку «Сонце Правди», встановленому у кількох місцях України, викарбовано слова однієї з останніх його поезій «Молитва». Такі мотиви не поодинокі й в інших поезіях:

*Може, ще раз помолюся,
З дітками заплачу.
Може, ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу...*

(«Заворожи мені, волхве») [5, с.94].

У цьому й багатьох інших творах українського генія звучить молитва про те, щоби сонце правди освітило погорілу домівку, зруйновану пустку, спустошений знедолений край, щоби проміння освітило землю, що поринула у безпробудний сон, щоби герої, які гинуть за свободу, могли утішитись перед смертю променем надії, і щоби вільний світ, який не може крізь морок розгледіти усієї трагедії поневолених народів, зміг побачити правду. «І світ ясний, невечерній / Тихо засіяє...» («І мертвим, і живим, і ненарожденним...») [5, с.123]: коли настане Божа благодать, де, як провіщає Йоан у Книзі Об'явлення [1. Об.21:25], не буде ночі.

Художня візія Тараса Шевченка – провіденційна, тому є актуальною у всі часи. Твори великого українського Кобзаря надзвичайно промовисто звучать у «темні часи» сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. Івана Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2009. 1375 с.
2. Вічний як народ. Сторінки до біографії Т. Г. Шевченка. Авторі-упоряд. О. І. Руденко, Н. Б. Петренко. Київ: Либідь, 1998. 272 с.
3. Лановик М., Лановик З. Розвиток жанру літературного ноктюру в епоху романтизму. *Studia methodologica*. Вип.40. Зб. наук. праць пам'яті проф. Романа Гром'яка. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2015. С.79-94.
4. Українські поети-романтики: Поет.твори / Упоряд. і приміт. М. Л. Гончарука; Вступ. стаття М. Т. Яценка. Київ: Наукова думка, 1987. 592 с.
5. Шевченко Т. Усі твори в одному томі. Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 824 с.

Любецька Вікторія,
кандидат філологічних наук, доцент,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
hour.mirgorod@gmail.com

ОБРАЗ МОВЧАЗНОГО ПРОРОКА У ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Однією з вічних тем у світовій культурі і літературі є тема та образ пророка. В українській літературі образ пророка стає провідним. Вічність цього образу пов'язана з його актуальністю та здатністю до метаморфоз. Образ пророка часто дуальний. З одного боку, місія пророка говорити, відкривати істину, а з іншого боку, на пророка чекає неминуча смерть за свої правдиві слова: «Пророк може обрати як шлях пророцтва, так і мовчання. У першому випадку він неодмінно буде покараний розлюченим натовпом, паном чи царем;

у другому – каратися його примушує невгамоване серце» [1, с. 16]. Пророк – це і деміург, співтворець світу поруч із Богом, він наближений до таємних божественних джерел, і водночас – це юродивий, всіма гнаний та небажаний: «Якщо в процесі реалізації есхатологічних потенцій пророка він опиняється перед стіною непорозуміння, то при цьому лише здійснюється принцип парадоксальності взаємин Бога і людини, або ж пророка як носія божественного сенсу – і людей, у яких переважає тварне» [1, с. 18]. Основна філософська антиномія божественне – тварне проступає найвиразніше в образі пророка.

Творчість Т. Г. Шевченка дає нам зразок складного шляху пошуку можливих варіантів художнього втілення пророка. Вперше в поезії Кобзаря ознаками пророка наділяється Перебендя з однойменного твору. Він є чітко національно окресленим образом у галереї пророків Т. Г. Шевченка. Національний пророк не просто співає на майдані, він формує національну свідомість, робить успадковану мудрість життєдайною. Але здатність віщувати замовчується самим пророком, він більше прагне розважати натовп, чим долучати людей до високих сакральних таїн. Трагедія цього образу полягає в тому, що висока сакральна сутність пророка виявляється непотрібною. В образі шевченківського Перебенді поєдналися майже всі причетні до теми пророка мотиви: причетність до Бога та Його Слова, служіння народу та вимушене мовчання. Особливістю поезії «Кобзаря» Т. Г. Шевченка було те, що наступні модифікації теми пророка безпосередньо пов'язані з образом Перебенді. «Цей образ-символ, сильно і страшно виписаний Шевченком, становить смислове підґрунтя його розуміння завдань національного пророка відповідно до тієї історичної реальності, яку він застав. Нищення всього українського, виховання відрази до нього, занедбаність власних національних джерел, – ось ті чинники, які розлучили пророка з його народом, які зробили його мовчуном та мовчальником. Мовчить народний провісник – і немов би немає й самого народу, який “благоденствує”...» [1, с. 20]. Але Т. Г. Шевченко шукає такі варіанти втілення національного пророка, які б давали йому можливість пророкувати на цілий світ. Поступово у творчості Т. Г. Шевченка образ

національного пророка заміщує образ біблійного пророка. У поемі «Гайдамаки» ми зустрічаємо національного пророка Волоха, який прийшов прославити та увіковічнити патріотичну війну. Кобзар Волох супроводжує свій народ у страшних кривавих битвах, ним поетизується боротьба українського народу за свободу. Гонта і Залізняк – лідери (криваві пророки), які породжені самою історією, вони здобувають зброєю те, про що мовчали пророки до їхньої появи в світі. Ми бачимо різні іпостасі втілення образу пророка у Т. Г. Шевченка: 1) національний мовчазний пророк, кобзар; 2) язичницький бог і співець (Волох); 3) криваві пророки (Гонта і Залізняк). Але згодом з'являється ще один образ пророка – це пророк з інтелігенції, що самовіддано служить народові. Це вже не мовчазний образ, а активний, діючий, сміливий. Т. Г. Шевченко доходить такої думки, що пророк не може ховати своєї суті та «юродствующи» говорити істину. Істинний пророк грізний, він може говорити без прикриття, такий пророк повинен бути і провісником, і діячем, здатним на самопожертву. Поступово образ пророка у Т. Г. Шевченка дедалі виразніше виявляє тенденцію до «національного альтруїзму». Твори поета набувають виразно політичного та водночас містичного звучання, лунають маніфести свободи. Орієнтиром розуміння пророчої сутності, священного обов'язку, що належить пророку, стає передусім Біблія. У 1845 році Т. Г. Шевченко багато разів відтворює образ пророка (“І мертвим, і живим...”, “Давидові Псалми”, “Холодний яр”, “Заповіт”). Ці поетичні твори репрезентують органічне поєднання кількох культурних традицій зображення пророка-месії. Важливим є і наслідування зображення християнських пророків: Христа, Давида, Ієремії, Іезекіїля. «Основним джерелом Шевченкового профетизму була Біблія. У поетичному прозріванні суспільних катаклізмів, майбутнього суспільства гуманізму, правди й волі він спирався насамперед на книги старозавітних пророків, Псалтир і Євангелію» [2, с. 4].

Однак все одно образ пророка невід'ємно пов'язаний у Т. Г. Шевченка з образом кобзаря (народного мудреця). На означення пророка Т. Г. Шевченко вживав синонімічні слова: пророк, провозвіститель, прозорливець. Важливим

стає образ автора-поета як національного пророка й апостола, його пророкування долі України і людства. Мовчазний пророк у Т. Г. Шевченка віднаходить свій голос та стає голосом української душі. Поет орієнтований на народне прозріння. Місія поезії при цьому значно актуалізується. Поет стає пророком. Вогонь душі, яким горить пророк, виривається назовні для того, щоб збудити людей та відкрити правду Горнього світу

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т.В. Поетика Тараса Шевченка. Вибрані статті. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 224 с.
2. Нахлік Є. Пророцтво у шевченковій поезії. *Шевченкознавчі студії: Зб. наук. праць*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2015. Вип. 18. С. 3–13.

*Малиновський Артур,
доктор філологічних наук, професор,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,
malinowski_artur@ukr.net*

ПРОЗА ШЕВЧЕНКА В АСПЕКТІ НАРАТОЛОГІЇ:

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАУВАГИ

Повісті Тараса Шевченка – унікальний досвід на шляху до нового канону української прози, пов'язаного з виробленням ідеології мови, її специфічною політизованістю у формах мовленнєвого інобуття, пошуком адекватних способів опису історії України, їхньої узгодженості з традицією національного нарративу. Насамперед це репресивний досвід прози, що створюється в підцензурних умовах заслання, заборони «писати і малювати», а тому він виливається в двоїсті, конспіративні техніки літературного письма. Побудовані на мовленнєвій мімікрії, містифікаціях, ретельному маскуванні під легковажного Кобзаря Дармограя, навмисній грі стилями, словесними тонами і напівтонами, тонкій оповідній іронії, прозові речі Шевченка є прикладом багатосарової текстової цілісності з властивою їй амбівалентністю,

подвійними кодами та гібридними ідеологічними конструкціями. Через наратив промовляє нація, дискурсивно долаючи стан колоніальної впокореності шляхом включення індивіда в народне буття, осмислення його почуттів у контексті колективного емоційного досвіду, міжпоколінневих зв'язків і спадкоємності.

Наратив нації, згідно з теорією Г. Бгабги подібний до дволикого Януса, зовнішній план розповіді невід'ємний від захованих у його глибинах підривних інтенцій, смислових і мовленнєвих контroversій, внутрішнього спротиву, який проривається крізь неквапливі оповідні ритми. Безумовно, закладена в глибинах національного наративу двоїстість проєктується на націю як таку, описувану за допомогою прийомів подвоєння, артикуляції елементів і виводу їх за тісні рамки «"національно-популярного" сентименту, що зберігається в закоріненій пам'яті». Цей сентимент залишається способом кодування, подвоєння смислів, подолання бінарності, народжуючись в іншій якості ідеології, художньої мови, модерної етнопсихології та новому типі історизму. У його полі зору виявляються «повсякденність, ностальгія, нові «етнічності», нові громадські рухи, «політика відмінностей» як прояви «амбівалентності маргінесів національного простору», найбільш продуктивних у практиці *дисемі-нації*, «контр-наративів нації», розсіювання, децентрації «великих наративів», спростовуванні «тверджень про культурну вищість, чи це походить від “старих” постімперіалістичних націй, чи від імені “нових” незалежних націй периферії» (Бгабга 1996: 559–560).

Трансформація стійких образів та уявлень про українську націю, історію, культуру в дискурс, об'єкт рефлексії втілюється у переписуванні, перекартографуванні імперії, деконструкції розповідного канону, знятті жорстких кордонів та семантичного перерозподілу між центром та периферією. У контексті теорії культурних поворотів зрушення у самій архітектоніці оповіді, деформації та навмисні спотворення пояснюються семантичною перекладністю як постколоніальною перспективою. У прозі Шевченка цей поворот був наслідком переживання постколоніальної травми, на яке наклався

особистий репресивний досвід у Новопетровській фортеці й викликав до життя «сильний текст» як продуктивну, у блумівському сенсі, текстотворчу діяльність, переписування та перегляд традиції, трансформації «старих текстів у наші сьогоднішні переживання» (Блум 2007: 16).

Саме тому ці досліді стають дискурсом, демонстрацією техніки роботи з прозовим словом, що характеризується об'ємністю, аналітизмом, розгалуженими зв'язками з дійсністю, простором і часом. На тлі поезії з властивим їй антиколоніальним пафосом, чітко вираженим в історіософії та націософії автора, його емоційному переживанні «трагізму буття-в-історії» (Ю. Барабаш), проза занурюється в стихію повсякденного, предметного, речового. У ній проглядає навіть стилістика бідермайера, який переводить романтичні пристрасті, бунтарський пафос у побутове русло, світ домашніх цінностей та локальної культури. Антиколоніальний пафос притлумлюється, ховаючись в ядерних глибинах підтексту, потребуючи спеціальної аналітики, декодування ідеологічної мови засобами самої прози, за допомогою оголення прийому. Адекватна інтерпретація цієї мови вимагає перекладу поетики прози в прозаїку прози, ключа до розуміння повсякденності та тривіального порядку речей у контексті прихованої події. Але віддаленість слова прози від історії, його вторинність і маргінальність обертається його акумулюючою функцією, здатністю до синтезу, що з особливою наочністю оприявнюється у «великому часі» літератури. Проза була опозицією до поезії як маніфестанту офіційної літературної мови, оприявнюючи в такий спосіб власну контрверсійну ідеологічну функцію.

Нагромаджений у «великому часі» досвід прозового різномовлення проникає і в українську літературу кінця XVIII – першої половини XIX ст., визначивши поетику карнавального слова, бурлескно-травестовані прийоми вивертання світу навиворіт, моделюючи роль низової словесності в побудові національного літературного канону, революцію у сфері художньої мови, важливе значення епігонських явищ на кшталт котляревщини у стилістиці та авторській поведінці. Зрозуміло, Шевченко обійшов стороною інверсійну

поетику перших десятиліть ХІХ ст., взявши з її народно-сміхового арсеналу лише способи втілення мімікрії в розповідній тканині, ігрової поведінки, динамічної зміни наративних масок і, мабуть, найважливіше в контексті нашої теми поєднання мовних шарів, біномів, специфічної українсько-російської інтертекстуальності при відчутному превалюванні мови імперії, зовнішньої демонстрації пієтетного ставлення до неї.

У сучасному літературознавстві думка про другорядний, підпорядкований характер історичного наративу у прозі Шевченка звучить так само наполегливо, хоча й дещо пом'якшено, з урахуванням культурної та політичної ситуації (Ю. Барабаш, Г. Грабович). Внутрішній опір прози історичному дискурсу, відносно слабка розробленість історіософії, закамуйфльованість національної ідеології насправді були творчим моментом, що втілювався у віртуозному володінні розповідними техніками і глибоким підтекстом. Напружена колізія між «жорстким цензурним пресингом і прагненням подолати цей пресинг» (Барабаш 2004: 25) вилилася в мовні тропи, мовленнєві контрверсії та постколоніальну риторичку. дозволеним у віртуозному володінні оповідальними техніками та глибокому підтексті.

Обрання мовленнєвої стратегії обумовлене не лише мімікрією під імперський тип висловлювання, демонстрацією лояльності субалтерна до колонізатора, але й внутрішньою опозиційністю до його мови, прихованим розвінчанням його домінуючої ролі з позицій колонізованого представника інонаціональної околиці засобами рідної мови, навмисною суржикізацією, інтертекстуальними фольклорно-етнографічними вкрапленнями. У межах лінгвістичного бінома створювалися «сильні тексти», «контр-наративи», конспіративна поетика, однак, її шви та розломи приховати практично не вдається, вони раз у раз прориваються назовні і свідчать про скутість автора в чужій мовній стихії. Як зазначає Ю. Барабаш, повісті Шевченка позбавлені «глибини й багатозначності слова, багатства його коннотативних сенсів і нюансів, концептивного поєднання різних лексичних та стильових шарів, гри тексту й підтексту – всього того, чим сильна й приваблива поезія Шевченка,

написана українською. Хоч би що там говорили, у стихії російської мови Шевченка не почувався досить комфортно...» (Барабаш 2001: 243–244). Але, як уже зазначалося, в цьому мовному опорі таїлася та вибухова енергія, яка тимчасово застигла у спокійному ритмі прози, вилившись у прийомах та способах постколоніального іншомовлення. Більше того, скутість автора, що пояснюється недостатнім володінням російською мовою і нерозробленістю норм української літературної мови в галузі прози, спорадичне вживання граматично неправильних конструкцій, обмеженість у виборі адекватних способів художнього вираження думки поставали контроверсією, культурною колізією.

В її рамцях національний нарратив видозмінюється, балансує між офіційною імперською візією Малоросії та «контр-нарративом» України, етнічною включеністю, кооптацією в кола багатонаціональної імперії, демонстрацією політичної лояльності та прихованим ескапізмом, втечею від примордіалізму, есенціалістських уявлень про націю до «уявлених спільнот» (Б. Андерсон), їхнім символічним образам та імагологічним проєкціям. У цій конфронтації ідей і смислів перемагає приховане від поверхового погляду, закамуйфльоване мімікруючою поведінкою, нав'язливою репрезентацією імперського дискурсу. Національний нарратив – це поетика підтексту, ремінісценцій та алюзій, витягнутих з архіву історичної пам'яті спогадів (*пригадувань, нагадувань*) про події та нав'язні ними емоції, що осіли в етнопсихології і закріпилися в міжпоколінній усній традиції колективу та трансльованих у модерну культуру «уламків» та реліктів народної психіки. Саме такий тип нарративу, який пройшов випробування колективною чутливістю і сховав у її пластах історичну подієвість, реконструював пам'ять про славне минуле в умовах колоніального поневолення, запропонував Шевченко у повістях.

У них історія репрезентує себе зсередини, у побутовому, домашньому переломленні, в етнографічній рамці, а почуття, емоції настільки тісно вплетені у простір, що стають знаками, емблемами, топологічними фігурами і

метафорами народного буття у його протяжності. Набуваючи інтелігібельності, емоції служать надійним засобом прочитання національної історії в епоху культурної амнезії і кризи ідентичності. Їхній наративний статус зміцнюється пережитим досвідом романтизму з його баченням світу крізь призму «логіки емоцій», зрощення у почутті думки і розуміння, часто недоступних безпосередності мовних засобів.

Пластика прози дозволила досить віртуозно синтезувати історію та психологію, перемістивши емоції та почуття в ядерні глибини тексту, впливши їх у внутрішній план оповіді. У підтексті вони виконують роль емоційних матриць, просвічуючи подієвий план і кодуючи його певним типом сенситивності. Корелюючи з діями, подіями, історичними фабулятами та меморатами, емоції і самі стають «нاراتивними утвореннями». При цьому вони не обмежуються риторичними фігурами, тропами для позначення типів почуттів, а матеріалізуються в слові, що має часопросторову протяжність і прямо співвідноситься з дійсністю, розгортається за зразком, рольовим сценарієм, сюжетною поведінкою. Одним словом, у прозі емоції обростають тілом історії, наративізуються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Ю. Коли забуду тебе, Єрусалиме... Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії. Харків: Акта, 2001. 375 с.
2. Барабаш Ю. Історіософія Тараса Шевченка. *Слово і Час*. 2004. № 3. С. 15-37.
3. Бгабга Г. Нація і нарація. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 559-561.
4. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох. Київ: Факт, 2007. 720 с.

*Моклиця Марія,
доктор філологічних наук, професор,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
moklytsja@gmail.com*

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ПОСТАТІ ШЕВЧЕНКА У ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Останні два-три десятиліття в історії національної рецепції Шевченка – це, по суті справи, процес деміфологізації, хоча відбувався він, як не парадоксально, під гаслом міфу (згадаймо праці, які започаткували цей процес: «Шевченко як міфотворець» Г. Грабовича, «Шевченків міф України» О. Забужко). Диспутанти 1990-х років залишились при своїх позиціях, при цьому усі чудово знали, як міфологізувався Шевченко ще при житті. Але це сприймалось як інша історія, стосовна виключно рецепції Шевченка не надто освіченими людьми. Насправді міфологізація Шевченка відбувалась різними шляхами і творилась переважно українською інтелігенцією. А от вже поширення міфу про Шевченка, аж до його повністю казкових складників – наступна сходинка у розбудові міфу. Після цього стає можливим входження постаті поета в національну ментальність, навіть у генетичну пам'ять. Лише міфи здатні творити такі дива.

Освічені просвітяни початку ХХ століття прикрашали портрети Шевченка рушниками і вінками, натхненно співали пісні на слова Кобзаря, здійснювали святобліві паломництва до могили Поета, відзначали щороку дні його народження і смерті. Пізніше, в радянські часи, все це поступово стало фальшивим, наповненим ідеологічним змістом, який витравлював із образу поета усі надто національні риси. У часи незалежності таке «просвітянство» відгонило тим самим провінціалізмом, хуторянством, супроти якого виступили модерністи і неокласики 1920-х років. Тому деміфологізація радянського міфу про Шевченка була неминучою, і парадоксальним чином вона відбулась внаслідок перемикання суспільної опції: до розуміння, що міф – це зло, якщо затвердіє і стане стереотипом, але міф – це також чарівний код, який збереже в національній пам'яті інформацію, вилучену із усіх інших джерел. Біблія –

Великий Код, як ствердив Н. Фрай, бо завдяки численним міфам увійшла в ментальність народів.

Послухаймо ці слова: «Його книжечка «Кобзарь» першого видання, що вийшла в 1847 році, була неначе метеором, що впав посеред «приспаної» України. «Огню іскра великого», що ледви-ледви тліла там, zostавшись від огнища давнішого життя, спалахнула од імпету Кобзарєвого слова і розгорілася. Не один «перевертєнь» спогадав, чий він син, чий нащадок. Навіть ті українці, що могли налічити в своєму велико-панському роді вже скілька поколінь перевертнів, спогадали минуле і слухали в своєму товаристві палкого співця України. Озвалося навіть каміння: великі пани, Галагани, Катериничі, Лизогуби, графи Кочубеї, князі Рєпіни, – кликали, вітали в гостині у себе автора «Кабзаря». Українське слово загостило в пишні палати, пропікало московську полуду» [3, с. 2]. Такі слова промовляла Олена Пчілка 1917 року у колись гетьманському місті Гадячі, зросійщеному і позбавленому національної пам'яті. Це творення міфу.

Я отримала можливість з перших рук пізнати просвітянську міфотворчість навколо Шевченка, познайомившись з публіцистикою і літературною критикою Олени Пчілки на сторінках часопису «Рідний Край», україномовного, україноцентричного і націоналістичного видання, яке понад 10 років, з 1906 по 1918 рік просвітлювало уми українців, закладало в душу міфи про давню минувшину і її справжніх героїв.

Шевченкіана Олени Пчілки – це чималий томик текстів різного жанру. Не минало жодного березня за всі роки, коли вона була редакторкою, без номерів, повністю присвячених Шевченку. Це були ґрунтовні наукові розправи і короткі емоційні промови, які виголошувались при поважному товаристві на зборах Українського клубу чи Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка в Києві, на урочистостях, влаштованих київською, або, пізніше, гадяцькою «Просвітою», белетризовані оповіді про поїздки в Канів на Тарасову гору, з докладним описом хати-музею, рецензії на книги, присвячені Шевченку, інформація про всенародний збір коштів на пам'ятник Шевченкові, про хід справ з проектами

пам'ятника та вибором місця для нього, тощо, тощо. Кожна урочистість, пов'язана з визвольною боротьбою 1917 року, – це насамперед неймовірне за масштабами залучення мистецтв і талантів вшанування Шевченка.

Популяризація імені Шевченка почалася з перших кроків літературної діяльності Олени Пчілки. За словами Іскорко-Гнатенко, вона «У київській газеті “Труд” (1882, № 25, 3 березня) друкує замітку “Пам'ять о Шевченке (Письмо з Волини)”, у якій висловлює надію на побудову в Києві пам'ятника поету та відкриття народної школи його імені» [1, с. 38]. Звідтоді бажання побачити у Києві пам'ятник Шевченкові стало свого роду ідеєю-фікс, пристрасстю, місією, символом для місця-осердя українського світу. Навколо пам'ятника і пов'язаних з іменем Шевченка урочистостей у Києві завжди нуртувало життя, загострювалась протидія «чорних хмар», ворожої до українства московщини. Олена Пчілка – експресивний літописець процесу канонізації Шевченка, а також виконавиця головної ролі: з його допомогою закладала на початку ХХ століття фундамент свідомого націоналізму. Власне, з аргументованої подачі Олени Пчілки, націоналістом номер один української історії був саме Шевченко. «Ніхто не скаже, що Шевченко був космополіт, інтернаціонал; ні, занадто рішучо, виключно брентить в його творах, що він був сутий *націоналіст*, прихильник України – перше всього» [3, с. 2].

Олена Пчілка не втомлювалася пояснювати, чому російська ворожнеча проти українського поета виявляла себе у ставленні навіть передових соціалістів. «Коли стало звісно, що Шевченка, вже тоді відомого поета українського, спостигла така тяжка доля, як заслання, за його вільне слово, – Білінський писав про се Анненкову: «Вѣра творить людей изъ ословъ и дубинь, она можетъ сдѣлать и изъ Шевченки мученика за свободу, но здравый разумъ долженъ видѣть въ Шевченкѣ осла, дурака и пошлеца». <...> Трудно спершу зрозуміти таку ворожість – навіть ліберальнішої російської критики до української літератури взагалі; однак, розміркувавши, можливо зрозуміти...» [2, с. 6].

Міфологізація Шевченка, попри її вихолощення у радянські часи, зіграла в історії української незалежності роль, яку важко переоцінити. Міф про

Шевченка у своєму поширенні не мав перепон, просочувався в кожен щілину суспільного життя і оберігав національність чи не на генетичному рівні. Олена Пчілка – донька свого часу – раціоналістка й реалістка, яка змагалась з усілякими романтичними ілюзіями і сентиментами. Але щодо Шевченка вона не шкодувала ні емоцій, ні піднесеної риторики. Поширювала знання про поета, аналізувала твори, але насамперед намагалась впливати на емоції. Як ніхто, була свідомою, навіть це робить. Просвітянський міф про Шевченка пережив тоталітарні часи українофобії і все-таки розбудив численні душі «перевертнів», зробив із покоління хохлів – українців. «Т. Шевченко є наш дорогий скарб, є коштовний самоцвіт український. Але й самоцвіт повстає від таких чи інших ґрунтових умов, що його породили; <...> власне сей куток, рідна йому Київщина, була тим колом, де буяло колишнє наше життя історичне, де люде затято боролись, – де досі існують ті назви: «Козацький шлях», «Гетьманський перевіз», «Гайдамацький байрак»» [2, с. 2]. Олена Пчілка таким чином витягувала разом із Шевченковим міфом ним же створений міф про гетьманське героїчне минуле. Чудово знаючи історію, при кожній нагоді нагадувала її і скріплювала цитатами із Шевченка. Цитат – безліч у статтях і есеях на різні теми, в епіграфах і висновках. Послання «І мертвим, і живим...», здається, процитоване усе повністю, з пам'яті, багато разів. Читаючи Олену Пчілку, переконуєшся: нема істини, яку б Шевченко не благословив, укладаючи для нащадків свій історичний міф. А Оленка Пчілка мовить про «український національний скарб», тобто про самого Шевченка, великий код нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іскорко-Гнатенко В. Сторінками київського життя Олени Пчілки (До 170-річчя від дня народження). *Слово і час*. 1919. № 7. С. 38.
2. Олена Пчілка. Український національний скарб. *Рідний Край*. 1912. № 3. с. 2-6.
3. Олена Пчілка. Шевченковий заповіт. (Говорено на святі гадяцької «Просвіти»). Газета Гадяцького земства. 1917. № 55. С. 2-3.

*Павлюк Ірина,
аспірантка кафедри української мови та славістики,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
pavluk.iryana92@gmail.com*

РЕЦЕПЦІЯ ПОСТАТІ Т. ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧОСТІ Я. ПАВУЛЯКА

Постать Т. Шевченка, безумовно, можна назвати обличчям епох, де чітко окреслюються загальнонаціональні риси поета та пророка водночас. Непізнаний пророк у ХІХ – ХХ ст. стає духоносним началом у ХХІ ст. Творчий доробок багатоманітний, а відтак становить нову євангелізацію для українців, бо актуальність з часом не зменшується, а навпаки, набуває аксіологічної значущості. Видатний гравер, живописець, прозаїк, драматург, основоположник української літературної мови, зрештою, як казав 36-й президент США Ліндон Джонсон, «він був більше ніж поет – він був безстрашним борцем за правду та волю людей», є загальнонаціональним символом, який став своєрідним відгомонам у творах українських митців [3, с. 2].

Рецепцію творчості Т. Шевченка спостерігаємо й у поетичних текстах Я. Павуляка, зокрема збірці «Могили на конях». Варто зауважити, що, аналізуючи творчість цих двох авторів, спостерігаємо неабияку спорідненість у творенні художніх мотивів та образів.

Життєпис Я. Павуляка неодноразово підтверджує любов до Т. Шевченка. Саме читання нецензурованого «Кобзаря», пізнання Шевченкового слова вихвало поета, який не побоявся захистити велич Т. Шевченка на уроці російської літератури (учителька російської літератури Т.П. Шеремет стверджувала, що українська література формувалася під впливом російської, а отже, і Шевченко є завдяки «великій літературі») [4, с. 43], а згодом відважився на більш радикальний і величніший крок – встановлення погруддя Т. Шевченка в селі Настасові, що на Тернопільщині, власноруч вирізьбивши на камені пророчі слова: «*І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, А буде син і буде мати, / І будуть люди на землі*» [1, с. 226].

Переосмислення постаті Т. Шевченка Я. Павуляк окреслив у збірці «Могили на конях», а саме в текстах «А коли відлетів орел...» та «Метаморфоза». У віршах відчутні екзистенційні архетипи, в яких об'єктивуються колізії часу, а над ними пророча постать Шевченка.

У поезії «Метаморфоза» простежується містифікація періоду заслання Т. Шевченка, а сам твір розділений на дві частини: «в темні кінських копит» і «в темні кровообігу». Такий поділ та найменування створює темп і ритм тексту, а відтак – поетичну музичну композицію.

Поневіряння Кобзаря завдяки градаційному наверстуванню описано експресивно, а ключові слова, що є алюзією на життєпис, вибудовують сюжетну лінію: «*Арешти, / Арешти, / Арешти.., / Чи бути інакше могло? / Бо все-таки схоплять, нарешті, / За дзьоба або за крило*» [2, с. 27]. Лексема *тиран* доповнює контекст вірша, уособлюючи несправедливість та жорстокість, але увиразнює відповідну думку Я. Павуляк саме через образ Шевченка: «*А небо гоїдалося сіре, / А в небі з піснями проклять, / У бездум, немов би у вирій, / Шевченкові струни летять*» [2, с. 27]. Використовуючи лексеми *небо, вирій, струни*, поет демонструє впевненість, що суд історії зруйнує штучні кордони тиранії. Постать Т. Шевченка викристалізовується поступово й окреслює основну ідею твору, що через становлення окремої людини відбувається становлення народу.

У другій частині поезії темп сповільнюється, а образ Т. Шевченка стає позачасовим: «*Пливе по воді книга, / а на книзі солдатський мундир, / на мундирі – кайдани, / на кайданах – перо, а на вістрі пера – голова царя*» [2, с. 28]. Я. Павуляк акцентує увагу на вже іншій постаті Кобзаря, якого не зуміли ані принизити, ані зламати. Поет-пророк є осердям істини, а його слово – вивільненим національним духом.

Поезія «А коли відлетів орел...» відтворює новий загальноукраїнський міф. Найперше простежується апелювання до поеми-послання Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим...», де автор закликає об'єднатися всіх українців заради майбутнього держави. Однак це лише своєрідна алюзія,

оскільки Я. Павуляк у тексті не інтерпретує мотиви поеми, а їх доповнює, у художній спосіб канонізує. Мертві, живі, ненароджені як суспільство минулого, теперішнього й майбутнього йдуть на пророче слово титана Шевченка-Прометея, який не скорився *«поганському богу»*.

Невипадковою є постать Прометея, яка виявляється завдяки лексемам *орел, печінка, обрій*. За трагедією Есхіла, Зевс прикував Прометея на вершині гори, до якої щоденно прилітав орел і з'їдав частину печінки. Шевченка також було ув'язнено і в символічний спосіб приковано *«царськими кайданами»*, а тогочасний режим безпощадно виривав найдорожче – слово, щоб воно втратило цінність. Такі ремінісценції засвідчують найперше свободолюбство Кобзаря, бо мати прометеївський дух – це жити за законами неба, а не перекваліфікованої людини; бути відкритим до живого слова.

Я. Павуляк художньо відтворює перевтілення Шевченка, який *«піднімається з-за обрій»*, та окреслює сакральний простір, балансує на межі особистих переживань і національної трагедії українського народу. Автор розпочинає поетичний міф зі слів – *«...а коли відлетів орел...»*, що є образним виявлення часу, і створює відчуття святості: поет-Прометей скликає мертвих, живих і ненароджених, щоб показати *«розриту печінку»* і вкотре наголосити, що *«в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля»*.

Т. Шевченко постає невичерпним, минулим і майбутнім водночас. Така художня декларація налаштовує на пошук загальнонаціональних цінностей, які отримали в спадщину від предків, і розмежування тимчасово-штучних кордонів, насаджених тиранією. Я. Павуляк лише раз використовує лексему *народ* – *«потім зійшлися докупи, / в один народ...»*, наділяючи її полісемантичними можливостями, аби зрозуміти, *«кому з них бути мертвим, / кому живим, а кому ненародженим»*.

Слово Кобзаря звучить як біблійна сурма, що сповіщає про новий період. Коли в поемі *«І мертвим, і живим, і ненародженим...»* Шевченко як старозавітний пророк намагається допомогти своїм землякам духовно

вивільнитися, то в поезії Я. Павуляка він немовби відкриває одну з граней «одкровення» та очікує народження українства.

Я. Павуляк у поезіях завдяки афористичності думки та художньо покласифікованим цінностям і поняттям акцентує увагу на шевченківських ідеях, які підштовхують особистість до руху. Велич Кобзаря постає як загальнолюдський символ свідомого вибору бути українцем. Я. Павуляк захоплюється цією непересічною особистістю, шукає в ній натхнення та впевненість.

Таким чином, рецепція постаті Т. Шевченка у творчості Я. Павуляка не просто художньо окреслена, найперше, що вона виявила, це сакральне світосприйняття видатного українця, його месіанську роль у житті свого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горак Р. Українські історії. Повернення додому. Львів: Апріорі, 2018. 580 с.
2. Павуляк Я. Могили на конях. Поезії. Тернопіль: «Астон», 1999. 64 с.
3. Ушкалов Л. Шевченко від А до Я. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 80 с.
4. Ярема К. Із Шевченковим словом у серці. Ярослав Павуляк у споминах / упорядник О. Смоляк. Тернопіль, 2017. С. 28 – 92.

*Райбедюк Галина,
кандидат філологічних наук, професор,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
raibedyuk@ukr.net*

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО В ХУДОЖНІХ РЕФЛЕКСІЯХ ПОЕТІВ УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ'Я

Репрезентуючи пасіонарну енергетику та глибинну сутність духовного світу української нації, геніальне слово Тараса Шевченка повнокровно увійшло в субстанційну плоть красного письменства. Поряд із науковими осягами, його феномен був і залишається невичерпним джерелом художніх рефлексій, що

засвідчує багата поетична шевченкіана не тільки української, але й світової літератури. І якщо діалог Шевченка, філософсько-естетичні паралелі та взаємовідлуння його слова у творчості «канонізованих» класиків і багатьох знаних сучасних авторів доволі рельєфно прописано в українському літературознавстві, то Шевченківський текст маловідомих репрезентантів регіональної літератури сьогодні потребує детальнішого висвітлення.

На міцному Шевченковому ґрунті постала лірика талановитого грона поетів Придунав'я – найпівденнішого регіону України: Михайла Василюка, Валерія Виходцева, Таміли Кібкало, Галини Лисої, Володимира Реви, Володимира Сімейка. Ідейно-змістові координати палітри і слова кожного з них великою мірою сформувало слово Кобзаря, а спільну візію художньої історіософії визначило усвідомлення реального й розкриття символічного смислу існування Придунав'я в його культурно-історичному бутті як органічної частини України.

Творчість придунайських поетів поєднує з великим попередником чимало суголосних і перехресних текстуальних аспектів. Шевченківські мотиви, цитатний матеріал, епіграфи, ремінісценції є тими інтертекстуальними кодами, котрі оприявнюють крізьчасовий діалог їхніх художніх свідомостей. Так, у ліриці М. Василюка, за його ж словами, *«вчуваються сполохи дум Кобзаревих»*. Т. Кібкало веде глибоко особистісну «розмову» з поетом у вірші *«Якби прокинувся Тарас...»*. В. Рева у своєму віртуальному діалозі з Шевченком (*«Якби послушав ти, Тарасе...»*) зізнається, що до витоків духовності його привели *«яскраво-синє небо України / і золота Тарасова зоря»* [3, с. 111].

Взорування на Шевченкове слово як важливий естетичний пріоритет виразно прочитується у віршах М. Василюка, що засвідчує вже сама назва його програмового вірша *«Заповітне»*. Під пером ізмаїльського митця у різних контекстах постають ремінісценції з Шевченкових творів: *«А місяць, як вінок, / уповні / Лле рясно сяйво на Дунай, / Що хоч при світлі його в човні / “Причинну” Кобзаря читай...»* [3, с. 17]. В. Рева задля підсилення ідейного звучання поетичного вислову активно послуговується епіграфами (вірш *«Поміж людьми»*, поема *«Провидіння»*), нерідко й фрагментами текстів Шевченка. Як

художню ілюстрацію можна навести рядки вірша «Код Всесвіту...», до сюжетики якого уведено слова з «Подражання Іезекіїю»: «*“Дні беззаконія і зла” / впадуть під ноги, наче тіні, / розтануть, як тюремний іній, – / у душах розцвіте весна!*» [5, с. 22]. У деяких творах подібні імперативи звучать декларативно («*Веди, Тарасе, без вагання!*», «*Поведи пророчим словом!*»), що дещо знижує естетичний рівень тексту.

Кожен із придунайських авторів в індивідуальному ключі переосмислює ідейно-художні «клейноди» Кобзаря завперш як духовні заповіді, сакралізуючи його постать у просторі власної художньої реальності: «*Це наш поет велінням Божим, / Все переживши серцем сам, / Поставив СЛОВО на сторожі, / Мов заповіт залишив нам...*» [3, с. 71]. У різних іпостасях постає Шевченко як поет національний у ліричному ореолі придунайських авторів: «Кобзар – син народу» (В. Сімейко), «незабутній геній наш» (Т. Кібкало), «наш Тарас» (В. Виходцев), «Пророка мужній дух» (М. Василюк), «великий рівноапостольний Тарас» (В. Рева). Для татарбунарської поетки Г. Лисої «Кобзар» – «це наша Україна», «доля наша гідна».

Воднораз, придунайські митці слова вітають світову велич Шевченка, апологетизуючи його творчість як уселюдський скарб: «*Кобзар на теренах Вкраїни / несе пісні за небокрай*» [3, с. 110]. У такий спосіб вони увиразнюють іманентне українському генію унікальне «щасливе перетворення: поезія, породжена злобою дня, живе вічно; поезія, зміст, характер, призначення якої безпосередньо національні, набуває загальнолюдського значення, виростає до світових масштабів, стає «родовим» явищем людського духу» [1].

Найвиразніше відлунує в діалозі поетів Придунав'я з Шевченком «національний сенс екзистенціалів літературної присутності» [2, с. 159]. Ця ідейно-аксіологічна паралель постає на рефлексійно-аналітичному й, воднораз, на інтуїтивно-духовному рівні в мотивному та образно-символічному віддзеркаленні. В означеному сенсі фундаментальне кредо придунайських митців, суголосне Шевченковому, визначила тріада «народ-козак і Україна» (М. Василюк), текстуалізована в лейтмотиві козацької слави. Цей «триєдиний

художній синтез історіософських понять в естетичній концепції придунайських авторів оприявнює історичний хронотоп, структурований сюжетно-образними маркерами козацької доби як символу героїчного минулого українського народу» [4, с. 60]. Його смислове наповнення функціонує в типологічному річищі глоризованого Шевченком козацтва романтичного періоду його творчості. Відповідні художні рефлексії репрезентує вагомий корпус творів придунайських поетів: «Бандурі» М. Василюка, цикл «Козацькі люльки» В. Виходцева, «За волю» В. Сімейка. Простежуємо у творах цього тематичного плану близькі до Шевченкових образи історіософської семантики («могила», «воля/неволя», «слава»).

Продовжуючи шевченківські традиції романтичної лірики, кожен із придунайських поетів уводить до партитури авторського тексту образ кобзаря. На особливий статус тут претендує кобзарська тема ізмаїльського поета-бандуриста М. Василюка, члена Спілки кобзарів України, керівника створеного ним музичного колективу «Кобзарська дума». М. Василюк близький до Шевченка своїм розумінням сакрального призначення кобзарства, апологетизацією образу кобзаря як символу національного поета-пророка, носія історичної пам'яті українського народу: *«Ми – кобзарі! За нашими перстами / Несмертні душі пращурів ячать. / І вольні думи – вольними вустами / Їх правдомовним голосом звучать»* [3, с. 13].

Творчість кожного з придунайських поетів акумулювала пасіонарну енергетику та історіософський провіденціалізм Шевченка: *«Оживуть степи, озера, / І не верстовії, / А вольнії, широкії / Скрізь шляхи святії / Простеляться...»*) [6, с. 284]. Кобзареві світлі профетичні візії України в художніх рефлексіях митців Придунав'я текстуально оприявнені у віталістичному прогнозі, що його афористично сформулювала Г. Лиса: *«...Україні вічно жити! / Бо в кожній хаті – ПРАВДА є»* [3, с. 71].

Отже, навіть побіжний розгляд порушеної наукової проблеми свідчить, що шевченківський текст визначає концептуальні сенси поетичного слова митців

Придунав'я, структурує сутнісні грані естетичної свідомості кожного з них. Їх фахове дослідження, сподіваємось, належить недалекому майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. М., Жулинський М. Г. На вічному шляху до Шевченка. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev1.htm>.
2. Іванишин П. В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія. Київ : Академвидав, 2008. 392 с.
3. Поміж Дунаєм і Дністром. Серія «Поезія Буджака» / упор. Г. Б. Райбедюк. Ізмаїл : Ірбіс, 2020. Вип. 1. 140 с.
4. Райбедюк Г. Б. Інтертекстуальна парадигма художньої історіософії українськомовних поетів Придунав'я. Наука і освіта українського Придунав'я : виміри, виклики, перспективи: колективна монографія укр. та англ. мовами. Ізмаїл : РВВ ІДГУ-СМІЛ. 2020. С. 56–78.
5. Рева В. А. Обітниця любові. Київ, 2013. 144 с.
6. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. 784 с.

Сіткар Віктор,

кандидат психологічних наук, доцент

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка,

Sitkarv@gmail.com

Сіткар Наталія,

вчителька, Тернопільська ЗОШ I-III ступенів № 13

імені Андрія Юркевича,

Sitkarv@gmail.com

Сіткар Степан,

кандидат педагогічних наук, викладач,

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка,

Sitkarv@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОГО НАСТАВНИЦТВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Як зазначає Петро Кралюк [5], творчість Тараса Шевченка сьогодні як ніколи актуальна. Майже 200 років тому він у плані культурному постав проти

Російської імперії, а сьогодні їй протистоїть вся Україна. Здавалося, логіка розвитку імперської Росії не передбачала приходу такої постаті, як Тарас Шевченко – поета всеслов'янського масштабу, який і своєю творчістю, і своїми діями зумів пробудити українців від національної сплячки.

Аналіз рядків з текстів Тараса Шевченка дає змогу стверджувати, що вже 210 років минуло, а практично нічого не змінилося – ні в самій росії, ні у відносинах України та нашого варварського й агресивного сусіда. Видно, як і тоді, росіяни досі вважають нашу землю своїм шматом і не можуть примиритися з тим, що Україна – давно суверенна держава.

Серед ключових, на думку К. Кисельової, Шевченкових текстів є слова, можливо, не настільки відомі, щоб лаконічно процитувати на банерах або білбордах. Але вони пророче перегукуються з нашою сьогоденішньою війною з «русскими освободителями». Тарас як у воду дивився [4].

Тому, зазначене вище й детермінувало **мету статті**: крізь призму духовного наставництва Тараса Шевченка для українського народу висвітлити психологічні аспекти його закликів до боротьби за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України в умовах повномасштабного вторгнення рашистів.

Сьогодні, вивчаючи творчість Т. Шевченка, юні українці у формуванні свого духовного коду отримали експрес-курс патріотизму від росії й усе написане в той час ним відчувають зараз на собі. Цілі й наміри в росіян на всі часи однакові, це ми читаємо вже в перших рядках сатиричної поеми «Сон», хоча Шевченко і не називає прямо, але ж ми розуміємо, про кого тут ідеться:

*У всякого своя доля
І свій шлях широкий,
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину [4].*

В прикінцевих рядках поеми «Сон» – знаходимо наочну ілюстрація того, що зараз відбувається в рашистів та терористів з московії. Тиран наганяє страху

на своїх рабів підлеглих, але все це вже ніби провалюється крізь землю, диктатор втрачає підтримку, усе, що він вважав «своїм», зникає, і першими, як ми сьогодні бачимо, зникають російські солдати.

*Як крикне
На самих пузатих –
Всі пузаті до одного
В землю провалились!
Він вилупив баньки з лоба –
І все затрусилось,
Що осталося; мов скажений,
На менших гукає –
І ті в землю; він до дрібних –
І ті пропадають!
Він до челяді – і челядь,
І челядь пропала;
До москалів – москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю; диво дивне
Сталося на світі.*

Як зазначає П. Кралюк, у добу Шевченка українські землі, які належали до складу Росії, уже стали колоніальною околицею імперії. Це стосувалося як економічної, так і соціальної та культурної сфери. Імперська влада намагалася перетворити Україну на «територію без обличчя», яку можна безжально експлуатувати. Аналізуючи історичне минуле України, вищеназваний автор підкреслює, що у культурному плані українці, здавалось би, зазнали цілковитого фіаско. У них забрали їхню елітарну книжну мову, яку трансформували в російську. Разом з тим росіяни присвоїли собі величезний український культурний спадок, починаючи ще з часів України-Русі, і тим самим просто зробили українців народом без високої культури та історії. Навіть питомий український етнонім Русь, Росія (з наголосом на першому складі) було забрано росіянами [5].

Аналізуючи творчу спадщину Т. Шевченка, П. Кралюк зазначає: «Звісно, антиімперською є не лише поема «Сон», а й інші нецензуровані твори Кобзаря, особливо періоду «трьох літ». Саме за ці твори з Шевченком жорстоко розправився царизм, заславши простим солдатом у далекий Казахстан без права писати й малювати. Жодного члена Кирило-Мефодіївського братства не покарали так, як Шевченка. Правителі імперії добре усвідомлювали, хто серед кирило-мефодіївських братчиків найнебезпечніший для них. Як і усвідомлювали вони те, що найсильнішою зброєю Кобзаря є його мистецтво. Вони боялися Шевченкової правди, його пророцтв» [5].

Так, вражаюче пророчим для українців нинішньої доби є закінчення поеми-комедії «Сон»:

*Наче з барлоги
Медвідь виліз, ледве-ледве
Переносить ноги.*

Ось цей ведмідь закричав. І сталося диво – його слуги позникали. Грізний імперський звір опинився сам і став безпорадний:

*Дивлюсь я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій медведик! Стоїть собі,
Голову понурих,
Сіромаха. Де ж ділася
Медвежа натура?
Мов кошеня, такий чудний...*

Чи не виявилася такою Російська імперія 1917 року, коли безпорадний цар **Микола II** зрікся престолу? І чи не так само безпорадно, з тремтливими руками виглядали члени так званого **ГКЧП** 1991 року, коли оновлена Російська імперія під маркою **СРСР** розвалювалася на очах?

Зараз бачимо чергову спробу реанімації цієї імперії. І допомагають цьому, як і в Шевченкові часи, чимало наших горе-земляків, які ладні розбудовувати «русский мир», «євразійський союз», «канонічне православ'я» й тому подібні речі.

Ось тільки чи не станеться з новою російською імперією те саме, що з її попередницями? І чи не побачимо ми, за пророцтвом Шевченка, чергового беспорядного імперського ведмедика, який нагадуватиме кошеня? І тому чи не краще замість того, щоб будувати чужу імперію, побудувати «свою хату», де, як казав Шевченко, має бути «своя правда, і сила, і воля» [5].

В контексті пророцтва та заповіту Тараса, зауважимо, що слова «*Нема на світі України, немає другого Дніпра*» – тепер не просто хрестоматійні рядки. Зараз для кожного з нас вони набувають сакрального значення: наша країна – найбільша цінність, ми готові битися за неї, бо вона – найкраща.

Наступні слова є пророчими: і про наші національні голос і гордість, і про кров, яку проливаємо у війні, і про зволікання Заходу щодо допомоги.

Настане суд, заговорять

І Дніпро, і гори!

І потече сторіками

Кров у синє море

Дітей ваших... і не буде

Кому помагати.

(«І мертвим, і живим, і ненародженим»)

Крім того заслуговують на увагу і думки **про наше найближче майбутнє**. Отже, попри нашу толерантність до російської мови зараз охочих повністю перейти на державну значно побільшало. Особисто знаємо кілька таких людей. І далі, гадаємо, буде більше: усій Україні набридла «спецоперація русских братьев», аби «захистити російськомовних від нацистів та б'єндерівців». І в Маріуполі, і в Харкові, і в Мелітополі, і в інших містах – бандерівці вже всюди.

Штовхаюсь я; аж землячок,

Спасибі, признався,

З цинковими гудзиками:

«Де ты здесь узялся?»

«З України». – «Так як же ти

Й говорить не вмієш

По-здешньому?» – «Ба ні, – кажу, –

Говорить умію,

Та не хочу». («Сон»)

Сьогодні, для тих, хто не хоче та не знає української мови, як заповідь має послужити вірш, який опублікувала у соціальній мережі Фейсбук 09.03.2023, у день народження Т. Шевченка, Марія Личковська-Прокіп'юк «Якщо ти кажеш, що нема різниці...» [6].

Якщо ти кажеш, що нема різниці, якою мовою потрібно говорити. Попий води з калюжі, не з криниці. Яка різниця звідки воду пити?

Якщо тобі далека рідна мова, якась чужа і важко її вчити. То замість хліба – зжуй стакан полови. Яка різниця шлунок чим набити?

Коли не знаєш, що державна мова – історія із сотні поколінь, оспівана в піснях, мов колискова. Не українець ти... Лише ходяча тінь.

Сьогодні Тарас Шевченко – це справжній патріот та герой нації. Він залишив нам кілька послань, які чудово підходять в часи війни. Ці послання можуть надихнути нас на ще лютішу боротьбу проти рашистів. Зокрема, **послання до переселенців:** «Холоне серце, як згадаю, що не в Україні поховують, що не в Україні буду жить, людей і Господа любить».

«Свою Україну любить. Любить її...Во врем'я люте. В останню тяжкую минуту За неї Господа молить».

Послання до воїнів. Цитати Шевченка підтримують наших воїнів з першого дня війни. Кобзар так міг би написати про воїнів ЗСУ: «Огонь запеклих не пече». І якби Шевченко жив сьогодні, то немає сумніву, що він був би на передовій. І у запеклих боях не було б часу для журби, лише радість за кожен звільнений лан широкополій.

Цікаво, що навіть президент України Володимир Зеленський, у одному зі звернень, пригадав уривок із вірша Тараса Шевченка:

*«І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі» [1].*

Тому, гріх не вірити словам українського пророка. Якщо ми будемо боротися, вчитися, та любити Україну не тільки коли «время люте», а й щодня,

то на нашій землі не буде ворогів. Це **послання для всіх українців** про те, що потрібно продовжувати боротьбу.

Однією з детермінант продовження боротьби є вислів Мілана Кундеро, чеського письменника сучасності, який у віці 94 роки 12 липня 2023 року, у Парижі відійшов у вічність. Цей вислів в жодному разі не можна забувати: **«Якщо хочуть знищити народ – у нього забирають пам'ять»** [10].

Зважаючи на це, ми завжди повинні пам'ятати історичні злочини московитів. Зокрема, майже 75 років тому, в 1949 році, поблизу одного з колимських концтаборів за наказом москви та безпосереднім виконавцем злочину – начальником концтабору генерал-майором Іваном Петренко (от, ще й українське прізвище в падлюки!) живцем потоплено в болоті близько трьох тисяч українських дівчаток віком 12-14 років, багато з них попередньо були зґвалтовані. В наказі так і було написано: «Чтоб некому било рожать бандеровцев». І про це немає згадок у підручниках історії, про це не розказують олігархічні телеканали, не пишуть в газетах, більшість українців навіть не знають про цей злочин.

А їх вели... В безодню просто гнали...

Ще й досі в тундрі болота дрижать.

З Москви так наказали генерали:

«Чтоб некому бандеровцев рожать» [9].

І це дійсно так на превеликий жаль, цей факт геноциду українців маловідомий і досі. Точна дата злочину до нині нікому невідома, бо зберігається в секретних архівах КДБ москви. А нині українці пожинають плоди від того мовчання і «братнього» потягу до, так званих, «слов'ян», які насправді є нащадками диких орд.

У 1949 році в концтаборах Гулагу, що існував в ті страшні часи на колимських землях, на півночі московії, в тундрі, де вічна мерзлота, було більше одного мільйона українців-політв'язнів, які працювали та помирали на золотоносних рудниках. Все ж нині не менш страшний час і ті орди знову проводять масовий геноцид українців. Столиця України, Буча, Ірпінь, Гостомель, Бородянка, Херсон, Мелітополь, Миколаїв, Харків, Ізюм, Щастя, Волноваха, Краматорськ, Маріуполь, та весь Схід, Суми, Охтирка, Чернігів і ще

купа міст, містечок та сіл, де окупанти просто заради розваги вбивають та мордують мирне населення – дітей, старих, мародерствують, використовують простих людей як живі щити і ще багато чого. Нічого не змінилося за 75 років, московити далі гвалтують жінок, дівчат-підлітків, навіть дітей (наймолодшій згвалтованій дитині було всього 2 роки – за офіційним свідченням), катують мирних жителів. Але ж в тих спецтаборах колими служили лише затяті червонопогонники, садисти, а тут нині те саме виробляють прості солдати, у яких є також діти, жінки, матері. Та, що там казати – дика орда і все тут, у них напевно в генах закладені ті нелюдські рефлексії... Проте нелюди, фашисти, людолови ХХІ ст. побачили, що українці для них виявилися «несьєдобними». Збройні Сили України (ЗСУ) проявляють небувалий героїзм та стійкість, мужність та незламність і кришать, шаткують ту нечисть незгірше салатів. Повстали всі українці від малого до великого, кожен боронить рідну Неньку як може і в багатьох випадках на жаль ціною власних життів. Україні допомагає весь світ, проте Європа, НАТО це роблять недостатньо, бояться безумця, що може натиснути на червону кнопку ядерних зарядів. Всі військові злочини проти людяності московитів фіксуються і Міжнародний Трибунал розпочав по них свої розслідування. Ці злочини не мають термінів, як і ті, що діялися сталінським режимом.

Тож надіємося, що коли будуть складатися нові підручники історії після нашої безперечної Перемоги, там буде описаний і давній злочин про три тисячі втоплених в болотах українських дівчаток-підлітків поряд з новими злочинами рашистів. Тоді пам'ять буде жива і можливо подібного в нашому майбутньому ніколи вже не відбудеться... [9].

Також повчальними для українців прикладами історичної пам'яті мають бути і такі факти, зокрема, американці знають, що атомну бомбу для них зробив Джордж Богдан Кістяківський (18.11.1900, Боярка – 07.12.1982 Кембридж (Массачусетс)). Досі в науці використовується поняття «хімічний детонатор Кістяківського». Він охоче розповідав в інтерв'ю про своє українське коріння, брав участь в українських організаціях, був членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка. В останній рік життя у 1982 р. в інтерв'ю на запитання «*Ви ж*

росіянин, чи не так?» Дж. Кістяковський відповів: «Ні, я – українець. Це однаково, що шотландця запитати: ви – англієць?» [7].

До того ж американці знають, що вертольоти зробив – Ігор Іванович Сікорський. Їхніх астронавтів на місяць відправив Майкл Яремович з подання Юрія Кондратюка. Йому американці встановили пам'ятник на мисі Канаверал, а в Києві немає. Американці знають свого президента НАСА – Стіва Дудчака з Тернопілля, ми не знаємо. Їхню найкрутішу ракету підводного запуску «Трайдент» (Тризуб) створив пан Богдан-Тарас Гнатюк (25.07. 1915, Заліщики, Тернопільщина – 28.11.1998, Філадельфія).

Або ж, мало хто з українців знає про **волинянку**, що стала принцесою Сіаму (Сучасного Таїланду) **Катерину Десницьку** (27 квітня (9 травня) 1886, Луцьк – 3 січня 1960, Париж). Вона народилася у Луцьку в родині голови окружного суду Івана Степановича Десницького. Її батько помер у 1888 році, тож у вдови Марії Михайлівни залишилося 9 дітей. Про життя цієї сім'ї в Луцьку відомо вкрай мало. Так чи інакше, вона привнесла чимало українського в тайську культуру, її історію оповідають в самому Таїланді. Катерина ж здобула освіту у одній із найкращих тогочасних – Фундуклеївській жіночій гімназії (м. Київ).

У шлюбі (1907 р.) принца Буванаф Чакрабонгсе (Чакрабон) і красуні Катерини Десницької народився син Чула (28 березня 1908 р.). Його доля склалася чудово. Блискучі успіхи у Кембриджі, участь у автоперегонах, коментатор на радіо, історик. Він і склав історію своєї королівської династії. Помер Чула у 1964-му році. У його шлюбі з британкою Елізабет Хантер [8]. народилася дочка Наріса, яка вже написала книгу про свою бабусю «Катя і принц Сіаму» [3]. Зауважимо, що Наріса Чакрабон – єдина дочка тайського принца Чули, єдина внучка принца Чакрабона і українки Катерини Десницької, правнучка сіамського короля Рами V, зазначено у Вікіпедії. Як бачимо, *«нашого цвіту по всьому світу»*.

Отже, насамкінець, хотілося б зазначити, що Тарас Шевченко носить горде ім'я – Українець. Його вважають символом, духовним наставником та пророком українського народу. Особливо сьогодні, коли в країні триває війна з російським агресором, його мова закликає до боротьби за незалежність,

суверенітет та територіальну цілісність України. У його поезії лунає сильний дух, віра, нездолане прагнення українців до справедливості та бути господарем своєї рідної землі.

*Учітєся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому научайтєсь, –
Й свого не цурайтєсь.* (Тарас Шевченко)

Як висновок, у нас теж є послання для Шевченка. Ми сьогодні обійнялися, Тарасе. Об'єдналися так, як ніколи досі. Хтось захищає нашу свободу зі зброєю в руках, хтось веде інформаційну війну, хтось дбає про біженців, купує їм необхідні речі та їжу, створює прихистки, хтось переказує гроші та заковує необхідне, евакуює, рятує з-під завалів, хтось дбає про своїх близьких і вже будує план відновлення. Усі важливі і потрібні. І надалі тримаймося таких загальнонаціональних обіймів, аби разом побачити нашу перемогу й відновити державу. Усе буде Україна [1].

Підсумком до сказаного вище є вислів Ліни Костенко: *«А ви думали, що Україна так просто. Україна – це супер. Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартom. В умовах сучасного світу їй немає ціни»* [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар М. Що нам залишив Тарас Шевченко: 6 послань українцям у часи війни. URL: https://24tv.ua/education/taras-shevchenko-zalishiv-ukrayintsyam-poslannya-chasi-viyni_n2268972 (дата звернення 11.07.2023).
2. Зворушливі цитати про Україну. URL: https://elle.ua/stil-zhizni/blog_stil_zhizni/zvorushliv-citati-pro-ukranu/ (дата звернення: 21.07.2023).
3. Катерина Десницька – українка з Волині, що стала принцесою Сіаму (Сучасного Таїланду). URL: https://bastion.tv/katerina-desnicka-ukrayinka-z-volini-sho-stala-princesoyu-siamu-tayilandu_n56048 (дата звернення: 14.07.2023).
4. Кисельова К. Тарас і його пророцтва: голос Шевченка потужний, як ніколи. URL: <https://osvitoria.media/experience/taras-i-jogo-prorotstva-golos-shevchenka-potuzhnyj-yak-nikoly/> (дата звернення: 11.07.2023).

5. Кралюк П. Антиімперський Тарас Шевченко. Його пророцтв боялися правителі імперії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/taras-shevchenko-gosiyska-imperiya/31139587.html> (дата звернення 11.07.2023).

6. Марія Личковська Прокіп'юк. Якщо ти кажеш, що нема різниці. URL: <https://www.facebook.com/groups/1046224872810264/posts/1430308357735245/> (дата звернення: 17.07.2023)

7. Ні, я – українець: Джордж Кістяківський, якого в США називають «батьком» атомної бомби. URL: https://bastion.tv/ni-ya-ukrayinec-dzhordzh-kistyakivskij-yakogo-v-ssha-nazivayut-batkom-atomnoyi-bombi_n43698 (дата звернення : 16.07.2023).

8. Станіслав Цалик. Катерина Десницька покинула сіамського принца. *Газета по-українськи*, № 351, 18.04.2007. Архів оригіналу за 14 липня 2014. Процитовано 5 січня 2009.

9. «Чтоб некому било рожать бандеровцев...». URL: <https://www.tenews.org.ua/post/show/1649605173-chtob-nekomu-bilo-rozhat-banderovcev#> (дата звернення: 22.07.2023).

10. Якщо хочуть знищити народ, у нього забирають пам'ять, – Мілан Кундера. URL: https://bastion.tv/yaksho-hochut-znishiti-narod-u-nogo-zabirayut-ramyat-milan-kundera_n56100 (дата звернення: 21.07.2023).

*Скوراتко Тетяна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
tanyabidov@gmail.com*

«ПОЕТ СТАВ МОРЕМ»: НАЦІОНАЛЬНІ ВИМІРИ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Постать Тараса Григоровича Шевченка є вершинною в українському культурно-літературному процесі. Погоджуємося із думкою М. Жулинського, що «Тарас Шевченко – це несхибний ідейно-світоглядний орієнтир, який упродовж віків допомагає українській людині усвідомлювати себе і свою історично-духовну місію в світі. Нетлінне слово Шевченка на всіх етапах

боротьби народу активізує національну свідомість українців і забезпечує відродження українського культурного універсуму» [2, с. 5]. Так, у пролозі поеми Івана Драча «Смерть Шевченка», написаної до сотих роковин смерті Кобзаря, читаємо:

*Художнику немає скутих норм,
Він норма сам,
Він сам в своєму стилі* [1, с. 13].

Ці слова потрібно пам'ятати, говорячи про велич Шевченкового слова, адже саме він, за словами Івана Драча:

*став морем. Далеч степова,
І хмарочоси й гори – ним залиті.
Бунтують хвилі – думи і слова,
І сонце генія над ним стоїть в зеніті* [1, с. 14].

Шевченко став генієм нашого народу, а наш народ завжди зберігає в пам'яті імена своїх героїв, поборників народної волі. Ім'я Шевченка залишиться в пам'яті народній, поки існуватиме народ український. Кожна епоха, кожне покоління читає і пізнає поета по-своєму, Шевченко завжди актуальний. Погоджуємося із думкою авторів вступної статті до 12-ти томного повного зібрання творів Тараса Шевченка академіків Івана Дзюби та Миколи Жулинського, які слушно зазначали, що «Шевченка вичерпно, до кінця не можна пізнати. Нам ще йти та йти до його осягнення – ми на вічному шляху до Шевченка» [4, с. 5].

Талант Шевченка – універсальний: він геніальний поет, і прозаїк, і драматург, і живописець, і філософ, і критик. Поява у 1840 році Шевченкового «Кобзаря» стала, за словами, Івана Франка «епохальною датою у розвитку українського письменства» [3, с. 276], бо «Кобзарем» Шевченко утвердив національну ідентичність. Ця книга стала книгою буття українського народу, як і програмний документ кирило-мефодіївських братчиків.

Уважно перечитавши поезію Тараса Шевченка, сьогодні ми відкриємо для себе Кобзаря актуального та співзвучного з новими часами, незламного і переконаного державника, чії політичні ідеї знайшли художнє втілення. Це

образ борця і мислителя, творця величної незалежної Духовної Держави, будова якої стала основою для нової України європейського типу. Сьогодні кожен українець ставить Шевченка у найгостріший зв'язок із сучасною духовною потребою.

У темні часи для України Тарас Шевченко актуальний як ніколи, адже у його творах так багато болі за рідну землю, роздумів про її долю, закликів до боротьби, єдності, братерства. Актуальний Шевченко крізь роки, а його слова наче написані сьогодні. Пройшло 210 років, а його думи є такими зрозумілими для кожного українця, адже і нам «Довелося запить з московської чаші московську отруту!» [5, с. 319].

Сьогодні кожен пересічний українець запитується словами Кобзаря: коли ж нарешті «...оживе добра слава України», саме сьогодні таким злободенним є його заклик:

*Свою Україну любіть.
Любіть її. Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть [5, с. 328].*

Сильний дух Шевченкових поезій дає нам сил у боротьбі із ворогом. Це ж він закликає:

*Борітеся – поборите,
Вам Бог помагає!
За Вас правда, за Вас слава
І воля святая [5, с. 317].*

Із цими словами на устах ідуть в бій наші захисники. Пригадаймо, саме ці слова на увесь світ під час Революції гідності на фоні барикад читає Сергій Нігоян. Такий близький нам Шевченко сьогодні, авторитетний у культурному і політичному просторах, бо у його думках віднаходимо усі риси національного обличчя, а передовсім – бажання і стремління до власної самостійності, вільної, незалежної, квітучої, «вишневої» української держави. Мабуть, тому образ Шевченка для кожного українця – це образ борця. Пригадаймо так поширені у соцмережах під час Революції гідності світлини модернізованого Шевченка із

коктейлем молотова, шинами у руках, або ж зображення «Ікони революції», чи слова Кобзаря на бронезилетах наших захисників, які є своєрідним оберегом.

Сьогодні ми, як і Шевченко, щиро віримо:

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі» [5, с. 659].*

Кажуть, що історія циклічна. Підтвердженням цього є те, що три великі Шевченкові ювілеї – 100-ліття, 125-річчя, 200-ліття (1914 р., 1939 р., 2014 р.) співпали у часі із початками військових катаклізмів, що втілилися у двох світових війнах та російсько-українській війні. Варто наголосити, що завжди у темні часи духовним лідером нашої нації ставав Кобзар. І от ми, українці, у важкий час знову звертаємося до образу Тараса Шевченка, перечитуємо його твори, інтерпретуємо його. Сьогодні Шевченко – речник громади, воїн і символ, який разом зі всіма нами обороняє українську землю. Сьогодні ми сприймаємо Кобзаря як символ непоборності, незламності, стійкості духу. Тому Шевченко мобілізує, Шевченко тримає стрій.

Отже, в українському культурному та політичному просторі постать Тараса Шевченка стала своєрідним епіцентром, що завжди впливала і впливає не лише на літературу, культуру, але й на екзистенцію нації. Покоління читачів розцінює «Кобзар» як відверту розмову про важливе й давно наболіле для українців. Внутрішня свобода митця та прагнення громадянської свободи стали важливим фактором в утвердженні національної ідентичності, сформувавши основи ідеології української нації. Тому Шевченко і надалі несе свою почесну історичну місію як духовного лідера української нації. Сьогодні ми, як і багато років тому Шевченко, сподіваємося на краще майбуття України, віримо у перемогу України, молимося за її світлу долю:

*І збудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України.,*

*І світ ясний, невечерній тихо засіяє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю Вас, благаю! [5, с. 328].*

Шевченко – наш. А ми – його. І так буде, допоки існує Україна. У час цвітіння вишень повернувся на вічний спочинок на Чернечу гору Кобзар, щоб воскреснути і стати безсмертним, а його славу по всій землі несе вишневий вітер:

*Йому стелилася дорога незвичайна –
Єдина у житті і в смерті теж єдина,
Крізь всі віки, загорнуті у смуток,
Крізь всі народи, сиві і весняні, –
Кругом землі йти на плечах братів [1, с. 16].*

ЛІТЕРАТУРА

1. Драч І. Поеми / Упорядкув. та післямова А.Ткаченка; Передм. М. Жулинського. Київ: Генеза, 2006. 512 с.
2. Історія української літератури у дванадцяти томах. Том четвертий. Тарас Шевченко. Київ: Наукова думка, 2014. 782 с.
3. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібр. тв.: у 50 т. Т. 41: Літературно-критичні праці (1890–1910). Київ: Наукова думка, 1984. С. 194-470.
4. Шевченко Т. Повне збір. творів: у 12 т. / Тарас Григорович Шевченко. Т. 1-2. Київ: Наукова думка, 1989–1990. С. 5-7.
5. Шевченко Т. Кобзар: Повне видання. Харків: Видавництво «Ранок», 2010. 736 с.

*Староста Олександр,
доктор філософії з філології, асистент,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
oleksandrstarosta@gmail.com*

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО В ПАРАДИГМІ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

Творчість Т. Шевченка та її літературознавча інтерпретація сьогодні становлять важливий та актуальний об'єкт дослідження та висвітлення як у сфері філології, так і в ширших науковому і культурному дискурсах. Упродовж

останніх десятиліть літературознавцям, мистецтвознавцям, історикам та фахівцям із суміжних дисциплін вдалося значною мірою переосмислити постать видатного митця в культурно-історичному аспекті, звільнивши її від стійких стереотипних трактувань та розробивши інструментарій для справді сучасного прочитання його мистецької спадщини.

В аспекті осмислення феномену Т. Шевченка також важливо дослідити характер та наслідки впливу його творчості на розвиток української поезії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., коли провідні автори еволюціонували у своїх естетичних пошуках, звільнившись від надмірного впливу Шевченкового генія (який, наприклад, можна простежити в перших поетичних збірках П. Куліша та Ю. Федьковича) та продемонстрували у своїх текстах справді оригінальну рецепцію його художнього світу й певною мірою розширили уявлення про постать геніального митця, яке, за слушним висновком Н. Гаврилюк, у сприйнятті молодших сучасників та найближчих наступників письменника було тісно пов'язане «з архетипом “батька”, наслідування якого закономірне з погляду дітей» [2, с. 122].

Важливий внесок у творче переосмислення спадщини Т. Шевченка в літературі окресленого періоду зробив В. Самійленко (1864–1925), чия активна творчість у царині поезії припала на 1880-ті – 1900-ті роки. Його доробок репрезентує як багатогранну інтерпретацію світоглядно-естетичних засад автора «Кобзаря», що ґрунтовно дослідила М. Гнатюк [3], так і оригінальне осмислення постаті видатного поета, у якому можна простежити розширення сприйняття – від образу «батька» Тараса до духовного наставника та речника високих гуманістичних ідеалів.

Мета нашого дослідження – проаналізувати рецепцію світоглядно-естетичної основи та образного світу творчості Т. Шевченка в художньому мисленні В. Самійленка, виокремити основоположні елементи його художнього світу, в основі яких лежить авторське бачення Шевченкових мистецької та націєтвірної візій, та розглянути їх у контексті сучасної соціокультурної проблематики.

І. Франко слушно відзначав, що В. Самійленко продемонстрував незвичну мистецьку зрілість уже у своїх ранніх творах, внаслідок чого в його подальшій творчості не помітно істотної еволюції [7, с. 200]. Це підтверджує й оригінальне осмислення постаті Т. Шевченка в одному з перших відомих творів письменника – поезії «Українська мова (Пам'яті Т. Шевченка)» (1885), що має виразне притчове забарвлення та чітко окреслює роль великого поета в справі збереження й розвитку української мови, захисту національної ідентичності від посягань ворогів. Слід підкреслити, що вірш репрезентує глибоке розуміння мовного питання: *«Хай же ті вороги поніміють скоріш, / Наша ж мова сія щогодини ясній!»* [4, с. 39]. Із цього побажання випливає, що для остаточної перемоги слід роззброїти ворогів (у цьому випадку безіменних, однак чітко окреслених у пізнішій громадянській ліриці та особливо в гумористичній та сатиричній поезії В. Самійленка), усунути з українського простору головний інструмент денаціоналізації – російську мову.

Про менш оригінальні спроби В. Самійленка творчо переосмислити спадщину Т. Шевченка свідчать лише два літературні факти. Перший – спогад про виступ письменника на заході з нагоди відзначення Шевченкових роковин у 1885 р., де він декламував такі рядки: *«У раю душа козацькая / У Господа просилася: / Ой, пусти мене, мій Господе, / З раю любого, веселого / Наодну милу годиночку / На Вкраїну мені глянути...»* [5, с. 301]. Другий – написаний приблизно в цей же час вірш-послання «До нььки!», уперше опублікований у 1887 р. під псевдонімом В. І. Полтавець, яким автор підписував деякі інші свої твори. Водночас деякі літературознавці справедливо відзначають, що через помітно застарілі мотиви та образи, а також характер авторської інтенції цей вірш видається чужорідним тілом у творчості В. Самійленка [1, с. 17], що дає привід для сумніву якщо не в авторстві, то принаймні в бажанні письменника використовувати його як концептуальну складову власної творчості, оскільки автор не включив цього вірша до жодного зі своїх прижиттєвих видань.

Інтерпретацію ідеологічних засад і повідних мотивів творчості Т. Шевченка можна простежити в низці текстів В. Самійленка («На роковини

смерті Шевченка», «26 лютого», «Катам», «Вечірня пісня», «Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого», «Як ми ждали її, віковічні раби...», «Сон» («Я бачив сон, немов зібрались ми гуртом...»), «По Шевченку (На роковини)»), а в окремих віршах письменник оригінально використав композиційні прийоми видатного попередника (наприклад, у творі «Дві планети»). У центрі Самійленкової рецепції художнього світу Т. Шевченка було те, що Л. Ушкалов окреслив як *«прометеївський метафізичний бунт»*, який є *«посутньою характеристикою поетового гуманізму»* [6, с. 330]. Вбачаючи в постаті великого поета в першу чергу національного пророка й наставника, що *«в слові тільки тих карав, / Хто на людей кує кайдани»* [4, с. 91], В. Самійленко осмислював його спадок як дієве знаряддя боротьби, що дасть змогу відстояти власну ідентичність та не зрадити гуманістичним ідеалам (*«І наш гарячий ямб гримницею впаде / На кривди гидкою будову»; «Не будемо ми йти на ворога свого, / Щоб з ним кривавим боєм битись, / Ми знаєм не на те про варварство його, / Щоб дикості від нього вчитись»* [4, с. 63–64]).

Таке тлумачення постало в руслі гуманізму та пацифізму письменника, якими пронизана вся його творчість. У його баченні спадок Т. Шевченка – це духовний скарб, який слід оберігати не лише від ворожих зазіхань, але й від примітивного графоманства («Поет-віршошкряб», «Пригода», «Горе поета», «Дядькова хвороба») і надмірного захоплення творчими експериментами, яке В. Самійленко, зокрема, вбачав в авангардній поезії («Драма без горілки», перший розділ поеми «Гєя»).

Отже, у парадигмі художнього мислення В. Самійленка Шевченкове слово – це основа ідентичності української нації, її ключ до самоусвідомлення та важливий засіб у боротьбі за виживання. Це також рушійна сила культурного та освітнього розвитку України, служіння яким було основоположним стимулом для письменника протягом усього його життєвого та творчого шляху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар М. Творчість Володимира Самійленка. *Самійленко В. Твори*. Київ : Дніпро, 1989. С. 5–46.

2. Гаврилюк Н. Тарас Шевченко крізь призму поетичної інтерпретації. *Шевченкознавчі студії*. 2008. Вип. 11. С. 122–128.
3. Гнатюк М. Поетична шевченкіана Володимира Самійленка. *Шевченкознавчі студії*. 2014. Вип. 17. С. 178–188.
4. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. Київ : Наукова думка, 1990. 608 с.
5. Тулуб О. Матеріяли до життєпису Володимира Самійленка. *За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття* / за ред. акад. М. С. Грушевського. Харків; Київ : Державне видавництво України, 1928. Кн. 3. С. 295–314.
6. Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. Київ : Факт, 552 с.
7. Франко І. Володимир Самійленко. Проба характеристики. *Зібрання творів: У 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 193–204.

Ткачук Олександр,
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
tkmsasha@gmail.com

ДИСКУРС НАСИЛЬСТВА В ПОЕМІ Т. ШЕВЧЕНКА «ГАЙДАМАКИ»

Обговорення метафори або дискурсу насильства в українській літературі однією з перших розпочала Соломія Павличко, в тому числі, як тему помсти в романтизмі [5]. Питання насильства перебуває в колі уваги сучасної критики в різних аспектах, починаючи від аналізу механізмів колоніального поневолення до природи спротиву владі. Про те, що це явище багатоаспектне свідчить заувага Е.Саїда, що повернення до культури й традиції поневоленої нації стає джерелом войовничості, «націоналістичного фундаменталізму» [6, с. 13-14].

Чи не найяскравішим прикладом амбівалентності дискурсу насильства в українській літературі виступає поема Т. Шевченка «Гайдамаки». Вже

сучасники зазначали негативну сторону змалювання жорстокості гайдамаків у творі: П. Куліш у листі називає її «кривавою різаниною». Відомі негативні оцінки «Гайдамаків» М. Драгоманова, який не побачив у гайдамаччині прогресивного руху. Варто й згадати протилежну тенденцію радянського літературознавства, яке канонізувало революційний пафос, оспівування повсталого народу в поемі. Ідеологічно спрощеним у цьому випадку було трактування вчинку Гонти. Останній виступає смисловим центром інтерпретацій дискурсу насильства у творі.

Це своєрідна по-романтичному символічна подія, яка тільки самим фактом вбивства дітей пов'язана з першоджерелом – романом М. Чайковського, у Шевченка набуває архетипного значення. Негативну інтерпретацію цієї сцени запропонувала Оксана Забужко, яка побачила в ній «символ безмайбутності» – переривання міжпоколіннєвого зв'язку. Зло породжує зло, народна помста запускає порочне коло, яке в підсумку призводить до трагедії Гонти. Це ситуація безвиході, адже народ залишається без власних дітей. Це символ зупиненого історичного часу, вважає дослідниця [4, с. 150].

На символічний вимір дітовбивства звернув увагу й Г. Грабович, який розмірковує про насильство в поемі в контексті біблійного дискурсу. Початок повстання на свято Маковея перегукується з повстанням Макавеїв, в юдейській традиції. Ще один зв'язок зі Старим Завітом дослідник пов'язує з херемом як колективним знищенням ворога, тобто Богом схваленої розплати [3, с. 268]. Кульмінація твору, вбивство дітей, також має зв'язок з ідеєю жертвопринесення. Першоосновою в християнській традиції цієї концепції є історія про Авраама й його сина Ісаака. Г. Грабович вслід за Гейманом виділяє чотири аспекти сакральної жертви як явища – це акт парадоксального заперечення, мучеництво за віру, ритуальність, актуальність і в сучасному [3, с. 275-276]. Попри відмінність між біблійним інтертекстом, сцена у «Гайдмаках» має ознаки ритуального дійства. Однак ключовим в інтерпретації є те, що «вбивство дітей стає засобом проектування архетипних і базисних цінностей – цілого колективу» [3, с. 292]. Відтак, на думку дослідника, постає проблема ідентифікації цих

цінностей. Цікаво, що найбільш близька до такого символічного прочитання була інтерпретація Л. Білецького, який побачив, тему покути і мучеництва Гонти [1, с. 248]. Однак у такому підході Грабович побачив політичний екстремізм (чи фундаменталізм, чим суголосний з думкою Е. Саїда). Застереження, проти патріотичної візії Білецького послаблюється, коли дослідник припускає, що «жертвоприношення дітей мабуть, є метафорою суцільної суспільної дисципліни, що її вимагає Нація, Доля, Ідея тощо» [3, с. 297].

Однак, архетип жертвопринесення в сучасній психологічній інтерпретації пов'язується з необхідністю переосмислення стереотипів поведінки. Майбутнє, яке невідоме, потребує створити нові моделі розвитку, адже прихильність до невідповідної моделі поведінки не дозволить адаптуватися до нових викликів: «те, що найбільше люблять, має бути знищене – принесено в жертву – для того, щоб проявився позитивний аспект невідомого» [8, с. 172]. Може виявитися, що те, що застаріле й невідповідне майбутньому успіху є тим, до чого найбільш прив'язана особистість, тобто необхідно пожертвувати тим, що любиш. Жертвопринесення Богові є втіленням цієї ідеї – тому це і є акт самозаперечення, знищення чогось цінного у перспективі покращити життя. Тому акт довіри Авраама Богові, готовність пожертвувати найціннішим, робить з нього прабатька народів. Таке метафоричне трактування пояснює, чому Гонта апелює, що діти гинуть за Україну, адже вона буде в майбутньому. «Сини мої, Сини мої! На ту Україну / Дивіться: Ви за неї / Й за неї гину». Звідси й відсутність у Гонти покаяння за вчинене вбивство. Діти Гонти витупають втіленням неприйнятної поведінки для розвитку нації, про що говорив Л. Білецький, трактуючи трагічну подію як покуту Гонти за попереднє зло [1, с. 248].

За Арістотелем, Гонта виступає втіленням моделі трагічного героя: благородного героя, який через помилку зазнає невдачі й це викликає в нас жаль чи страх. Однак в поемі є герой, який брав участь у насильстві і не загинув – Ярема Галайда. На початку поеми показане важке становище «сироти убогого» у сцені життя у Лейби, однак герой «не клене долі, / людей не займа». Тобто йому чуже почуття ресентименту, натомість необхідно самому долю придбати.

Це усвідомлення необхідності діяти, а не змиритися з обставинами. Важливим, що мотивацією для «сироти багатого» є кохана Оксана. Ще перед нападом конфедератів Ярема знає, що він піде в гайдаки, де або загине, або здобуде «срібло-злото» і буде панувати. Тобто збройна боротьба дозволить йому здолати соціальне й національне поневолення. Зазначимо, що суспільна думка XVII ст. стверджувала право людини захистити себе, якщо права порушуються, то народ має право скинути владу (наприклад, ідеї Джона Лока). Наратор прямо зазначає, що козаки шляхту покарали *«за те, що не вмiли в добрi панувати»* [7, с. 158].

Здобувши бажане Ярема почувається нещасливим: *«В черво́нім жу́пані, / У золоті, слава є, / Та нема Оксани»*. З одного боку, втрата коханої мотивує його жорстокість, водночас герой поєднує в собі особисте й громадське начала. Тому він часом зображується поза пекельним бенкетом, але, коли Оксана визволена, він її залишає, щоб повернутися до гайдаків. У епілозі поеми цитована пісня *«А в нашого Галайди хата на помості»*, можна погодитися з М. Гнатюком, є свідченням щасливої долі Яреми [2, с. 67]. Це засвідчує, що Ярема вирвався з порочного кола насильства як помсти.

Ще одним аспектом дискурсу насильства в «Гайдамаках» є позиція ліричного автора. Зазначимо, що експліцитний характер наратора та зовнішня фокалізація у розповіді вказує, на інтенцію автора, за словами Е. Саїда, створити *«погляд без особливих історичних привілеїв для однієї з сторін»*[6, с. 67]. Це пояснює відсутність ідеалізації гайдаків, використання преромантичної традиції готичної літератури жахів, аж до гротеску, використання історичного контексту, мотиву часової дистанції до подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький Л. Тарас Шевченко «Кобзар» т. 1. Вінніпег: Видавнича Спілка «Тризуб», 1952. 375 с.
2. Гнатюк М. Поема Шевченка «Гайдаки». Київ: В-во художньої літератури, 1963. 172 с.
3. Грабович Г. Шевченкові «Гайдаки»: Поема і критика. Київ: Критика, 2013. 360 с.

4. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Київ: Комора, 2017. С. 304.
5. Павличко С. Насильство як метафора (Дискурс насильства в українській літературі). *Теорія літератури*. Київ: Основи, 2002. С. 589-595.
6. Саїд Е. Культура й імперіалізм. Київ: Критика, 2007. 608 с.
7. Шевченко Т. Повне збір. творів: У 12 т. Т.1. Поезія 1837-1847. Київ: Наукова думка, 2001. 784 с.
8. Peterson, Jordan B. Maps of meaning. The architecture of belief. New York: Routledge. 1999. 607 p.

*Шевченко Тетяна,
доктор філологічних наук, професор,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
shtn75@ukr.net*

«МІЙ ШЕВЧЕНКО» Є. КОНОНЕНКО У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЕСЕЇСТИКИ

Есеїстичні твори, у яких осмислюється постать відомого митця минулого і сучасності, як його бачить, усвідомлює і відчуває автор, привертають особливу увагу читачів і критиків. Особливо місце тут відведено митцям, котрі стали українськими класиками. В якості прикладів таких творів варто згадати есей «Моя Леся Українка» Ніли Зборовської, «Моя Шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання» Леоніда Ушкалова, «Шевченків міф України: спроба філософського аналізу» Оксани Забужко тощо.

Есей «Мій Шевченко» Євгенії Кононенко, що увійшов до колективної збірки «Мій Шевченко» (М. Гримич, Л. Дереш, А. Курков, Є. Кононенко, Ю. Макаров) є спробою особистої реставрації Кобзаря крізь призму його творів – прочитаних, осмислених, систематизованих у авторському контексті. «Княжна» і «Відьма», «Причинна і «Хустина», «І мертвим, і живим» і «Москалева криниця» – ось далеко не повний перелік творів, крізь призму яких проглядає Шевченко в уяві авторки. Вона пише: «Для мене Тарас Шевченко –

це геніальний поет, і він був би для мене таким самим, якби й не мав статусу національного поета. Але разом із тим я вважаю надзвичайно позитивним те, що він цей статус має. ... Маючи в якості національного барда таку постать, ми цілком можемо дозволити собі ставитися до нього з великою іронією, і до себе також, зі свого наміру щиро підтримувати його культ» [42, с. 79].

Есей «Мій Шевченко» Є. Кононенко поєднує озанки портретного і автобіографічного твору. Сама письменниця назвала свою автобіографічну есеїстику як «рефлексії з приводу можливості автобіографії як такої» [42, с. 40]. Підтвердженням того, що твір «Мій Шевченко» передусім про саму авторку, є часто вживані слова «я», «мій», «я особисто», «особисто мені» тощо; нерідко зустрічаються фрази на кшталт «мені достатньо дає сам Шевченко, якого я інтерпретую сама для себе, чим щойно поділилася з вами» [42, с. 95] чи «і я по-своєму розмовляю з ним, дерзновенно відповідаю на його риторичні питання» [42, с. 97]. Однак головний імператив цього твору такий: Т. Шевченко настільки невіддільний від її життя, як сама література, як саме слово, як сама творчість. Приміром, аналізуючи поему «Марія», авторка робить несподіваний висновок: «Це той кульмінаційний момент мого особистого прочитання Шевченка, коли мені особисто стає відчутно зрозумілим євангельський вірш *На початку було слово*. Я хочу уточнити, що особисто я читаю Євангеліє, і, зокрема, Євангеліє від Івана, не як християнина, а з позиції історії релігії, відзначаючи простоту і символічність тих текстів, які здобувають статус сакральних у тих чи інших релігіях. Мова Шевченкових поезій десь відповідає тій стилістиці сакральних текстів. Принаймні особисто я бачу ту подібність» [42, с. 94].

Близький до зображення Т. Шевченка є й підхід Є. Кононенко, яка в есеї «Мій Шевченко» показала власне розуміння цієї постаті, те, яке його місце в її житті як письменниці і пересічної людини. Однак у цьому творі авторка обрала трохи інший підхід. Вона мало розповідає про обставини власного життя, однак більше зосереджується на творах Т. Шевченка, які особисто інтерпретує, тлумачить, вписує в контексти відповідно до обставин, стану, власних

життєвих ситуацій, позицій тощо. І годі шукати в цьому тлумаченні суворих літературно-критичних чи літературознавчих методологій, складної термінології чи високих цитат. Тут усе підпорядковується відчуттям авторки, нав'язаним прочитаними поезіями, подекуди переосмисленими з часом, віком, зміною свідомості тощо: «Парадокс українського національного поета саме в тому, що він неймовірним чином поєднує в собі ті протилежності, які, загалом, мають виключити одна одну. Його полум'яне безбожництво абсолютно органічно поєднується із не менш полум'яною вірою. Його бунтівна несвідомість уживається із тим надзвичайно високим рівнем свідомості, коли поет нікого не судить, бо судити може лише Бог. Його чорна безнадія уживається із парадоксальним оптимізмом. Його ідеал “святої правди” є несвідомим і дитячим. І разом з тим в шевченкових текстах присутня та дуже зріла ідея, що для утвердження “святої правди” у світі, перш за все, потрібне утвердження її в самому собі, у власній душі» [42, с. 95].

Метод особистого сприйняття / відчуття / осмислення Т. Шевченка окреслила сама авторка буквально на перших рядках тексту: «Зрештою, я пишу есе “Мій Шевченко”, а не дослідження про нього. Якщо я щось і досліджую, то не Шевченкову поезію як таку, а свої сприйняття її» [42, с. 78]. Причини такого нетрадиційного бачення Є. Кононенко творчості Т. Шевченка – у самобутньому характері особистості самої авторки, есеїстки з багаторічним досвідом. Про творчу манеру Є. Кононенко-есеїстки О. Гук, спираючись на збірку «Героїні і герої», сказала таке: «Загальний огляд есеїстики Є. Кононенко свідчить, що це – поліемпіричний, філософський, критично-реалістичний метанаратив, який експлікує цілий ряд актуальних, соціально дражливих проблем сучасності в найширшому контексті – літературні портрети як пізнання епохи в особах, але й результат роздумів автора над зображуваною особистістю, аналіз української та європейської літератури як феномену національної літератури, тема історичної пам'яті про події Другої світової війни, проблема порушення прав людини у цілому й гендерна проблематика зокрема, художні візії

урбаністичного простору міста Києва в синхронічній та діахронічній перспективах» [8, с. 144].

Саме таким портретом-пізнанням є есеї «Мій Шевченко» авторки збірок «У черзі за святою водою» чи «Героїні і герої». Вірші Т. Шевченка, вплетені в її роздуми про сутність української душі, наповнені не глибинним аналізом, а швидше світовідчуттям, дають можливість відчувати поезію, а не приймати її сутність. У сприйнятті творчості Т. Шевченка на перший план виходить особлива емоційність. Відчувається особливе ставлення до цього поета, хоч в інших есеях авторка пише і про Лесю Українку, і про Ліну Костенко, і про багатьох інших українських поетів. Однак у цьому творі письменниця намагається розгадати таємницю Т. Шевченка, котра криється в його унікальному вмінні поєднувати геніальність і простоту. Метод портретування, на нашу думку, у цьому творі можна окреслити інтуїтивним осягненням. Осягнення відбувається через аналіз хрестоматійних і маловідомих віршів Т. Шевченка, здійснений в особливій манері раціонально-емоційного осмислення прочитаного і перепрочитаного, з підключенням уяви. Наприклад: «Мій Шевченко перебуваєдесь в іншому вимірі, подалі від публічного поля. Мій Шевченко не візуальний, він лиш вербальний, а той містично невербальний. Його своєрідна фонетика завжди шукатиме добрих акторів – і декламаторів, і співаків. І я люблю класичні романи на вірші Шевченка, люблю й модерні пісні на його слова у супроводі електронної музики» [42, с. 97].

У творі «Мій Шевченко» згадується чимало віршів Кобзаря. Одні авторка аналізує докладніше, інші принагідно, треті згадує в контексті, четверті лише називає. Метод прочитання цих творів можна окреслити у своєрідний спосіб як винесення змісту за межі реального бачення, за контексти самого твору.

Отже, в есеї «Мій Шевченко» Є. Кононенко вписує себе як людину творчу в дійсність, у якій Кобзареві відведене особливе місце. У тексті відкриваються підтексти деяких творів митця, оприявнюються шари художніх смислів його творчості як такої. Усе це розкриває авторку як виняткову творчу особистість, чутливу до художнього слова в різних його варіаціях. Пишучи про

Т. Шевченка, Є. Кононенко спирається на дійсність власного життєвого досвіду, намагаючись у такий спосіб розставити певні дражливі для себе акценти. І робить це вишукано і фахово, рухаючись «від приватного досвіду людини, від того, як колективне переломлюється в індивідуальному» [7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Головка Т. «Свідоме» і «несвідоме» в есеїстиці Є. Кононенко. URL: <http://www.knpu.gov.ua/content/%C2%20> (дата звернення 5.10.2023)
2. Гук О. В. Парадигма ідентичностей в есеїстиці Є. Кононенко. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Філологія. Літературознавство.* 2017. Т. 295. Вип. 283. С. 34–37.
3. Мій Шевченко / Марина Гримич, Любо Дереш, Євгенія Кононенко, Андрій Курков, Юрій Макаров. Збірка. Київ : Нора-Друк, 2014. 160 с.
4. Шевченко Т., Побережна Т. Місце збірки «Мій Шевченко» в есеїстичній шевченкіані сучасності. Modern problems of science, education and society. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Kyiv, Ukraine. 2023. Pp. 922-926.

*Яблонська Ольга,
кандидат філологічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
o_jabl@ukr.net*

ТВОРЧИСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ ДУХУ НАЦІЇ АНТІНА КНЯЖИНСЬКОГО

Л. Генералюк, розмірковуючи над інтердисциплінарними стратегіями шевченкознавства, зауважила: «Через Шевченка на стику літературознавства, мистецтвознавства, історіософії, релігієзнавства, етнології увиразнюється й модель національного менталітету та національна ідея, так затребувана нині суспільством» [1, с. 10–11]. Значною мірою відповіддю на такий запит є дослідження А. Княжинського.

У словниковій статті «Шевченківської енциклопедії» С. Луцій слушно зауважила, що в роботі «Дух нації» (1959) А. Княжинський інтерпретує Т. Шевченка як виразника і фундатора національного духу, пропонує теорію «Божого післанництва, що його “у безвість віків” несе українська нація...» [4]. Обґрунтовуючи цю теорію, дослідник розглядає Т. Шевченка («Кавказ» та інші твори), І. Франка («Мойсей») та Лесю Українку («Триптих») як основоположників українського ідеалізму [2, с. 199–200]. В інтерпретації Шевченкової ідеї «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля» А. Княжинський наголошує, що «тільки власна держава може дати нації спромогу жити своєю національною правдою, тільки власна державність може дати нації силу і повну можливість виявити свою волю – отже волю духа своєї нації» [2, с. 156]. У другій половині ХІХ ст., позначеній вагою матеріалістичних течій, авторитетом М. Драгоманова, дослідник зауважує втрату духового впливу Т. Шевченка серед української інтелігенції, і навпаки Кобзар «зискує собі беззастережний вплив серед тих мас українського селянства, що стояли осторонь матеріалістичних теорій так, що могила Шевченка стала місцем всенародньої прощі» [2, с. 227].

А. Княжинський вважає Т. Шевченка типовим генієм; на його думку, «свідомість генія має типово інтуїтивний характер; геній переживає такі духові стани, що їх окреслив Шевченко у своєму «Перебенді» словами: “все бачить і все знає”» [2, с. 246]. В обґрунтуванні своїх міркувань дослідник звертається до висновків американського філософа та естета Р.В. Емерсона, який твердить, що «поет (у розумінні генія) “віщує справи, яких ніхто другий віщувати не зумів”» [2, с. 246]. Висновок А. Княжинського – про вічність ідей Т. Шевченка: «Як ідеальний виразник духа нації в цілому його змісті, геній ніколи не переживається, його слова не втрачають вартості й навіть актуальності, бо й ніколи в житті нації не може змінитися її дух. Для того генії, часто незрозумілі сучасним і дальшим поколінням, оживають наново, давно після своєї фізичної смерті. Цим робом виправдується вічність геніїв <...>» [2, с. 250]; «Будучи ідеальними представниками повного змісту духа нації, генії дають фізично

живим одиницям і цілим поколінням спромогу пізнати цього духа, вжитися в нього й унормувати цілість збірної й індивідуального життя згідно з тенденціями цього духа» [2, с. 252].

У доповіді «Філософія Шевченка» А. Княжинський наголосив на такій принциповій основі філософії Т. Шевченка, як теза «своєї мудрости»: «Ця теза вирішує логічний підхід до проблематики філософії Шевченка й основні вимоги змісту кожної її тези. Вимога “своєї мудрости” в першу чергу нормує зміст історіософії (філософії історії) Шевченка. Із знехтування її виходять на яву всі помилки в концепції історії минулого, з уведенням її вимог виступає ясно розуміння генези минулого і концепція майбутнього» [3, с. 37]. Категорію «своєї мудрости» А. Княжинський вважає підґрунтям «української теорії пізнання», яка «визначила й ясно окреслила метафізичну підставу всього Бога, як Найвищу Творчу Силу, як Найвищу Волю, через яку все діється, і Найвищу Правду – як змістову якість», тобто «Шевченко як можна найкраще й найглибше достосувався до змістових окреслень Об’явлення <...>» [3, с. 37].

Шевченкове розуміння естетики, вважає А. Княжинський, зумовлене його логічною побудовою «онтологічних засад – конститутивів» [3, с. 38], що передбачає бачення істоти «краси в природі, безпосередньому творові Бога» [3, с. 38]. Окрім того, наголошує дослідник, Т. Шевченко як художник «мав глибоке розуміння ролі форм і барв» [3, с. 38].

А. Княжинський чітко окреслює вагомість етичного моменту у філософії Т. Шевченка: «Доброта, шляхетність, характерність персонажів так обильно представлені Шевченком у протизагаді їх контрастам, що мабуть ніхто з усесвітніх поетів цього не зробив. <...>. Ці всі речі тісно пов’язані з принциповим конститутивом Богом, отже мають безпосереднє консекутивне відношення до онтологічних його розумувань. Зигзаків, хитання, різноманітності етичного осуду Шевченко не знав. Тому він такий, може й безжалісно (якщо йде про оцінку етичного відношення до принципів національного обов’язку) абсолютний ригорист у розумінні життя одиниці, народу, нації. В такому напрямі йде ціла його розповідна й рефлексійна творчість» [3, с. 38].

Дослідник підкреслює ригоризм Т. Шевченка в оцінці речей, скажімо, в безкомпромісному розумінні «етичних обов'язків народу в різних його поколіннях» [3, с. 38]. А послання «І мертвим, і живим, і ненарожденим...» показує поета «високої кляси соціологом» [3, с. 38].

Історіософія Т. Шевченка, вважає А. Княжинський, «б'є всіх своєю консеквенцією думання. Яку б не взяти ділянку філософії, Шевченко всюди є великий» [3, с. 39].

Осердя філософської системи Т. Шевченка А. Княжинський чітко визначає: «Центром усього думання, всіх мрій, комбінацій і концепцій виступає центральна вартість Україна в безконечному реєстрі її видів, відношень і питання часу її дії!» [3, с. 39].

Висновки доповіді А. Княжинського: Т. Шевченко – великий український філософ, який усю свою мудрість мав «з ласки Бога, що в його Безконечну Силу і Доброту вірив, як християнин, і мав її у повноті духа нації <...>» [3, с. 39]; Т. Шевченко – творець українського ідеалізму [3, с. 39].

Поставлена наукова проблема має точки перетину з оцінкою А. Княжинським соціологічних і літературознавчих досліджень М. Драгоманова, Д. Донцова, шевченкознавчих праць С. Смаль-Стоцького, радянського шевченкознавства. Зауважений аспект може стати предметом окремої наукової розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генералюк Л. Студії над Шевченком: інтердисциплінарні стратегії. *Слово і час*. 2016. № 3. С. 3-11.

2. Княжинський А. Дух нації: соціологічно-етнопсихологічна студія. Нью-Йорк; Філадельфія; Мюнхен, 1959. 292 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/5089-knyazhinskiy-a-duh-natsiyi-sotsiologichno-etnopsihologichna-studiya/>

3. Княжинський А. Філософія Шевченка. *Тарас Шевченко*: збірник доповідей Світового Конгресу української вільної науки для вшанування 100 річчя Патрона НТШ / під ред. В. Стецюка і Б. Кравцева. Нью-Йорк; Париж;

Торонто: Накладом Наукового Товариства ім.Шевченка в ЗДА, 1962. С. 27–39.

URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2653/file.pdf>

4. Луцій С. Княжинський Антін. *Шевченківська енциклопедія*: в 6 т. т. 3: І—Л / НАН України, ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2013. С. 409. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shevchenkivska_entsyklopediia/Tom_3_I_L/

ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ОБ'ЄКТ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЙ

*Вільчинська Тетяна,
доктор філологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
tetyana_v@ukr.net*

*Вільчинський Олександр,
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
vilchuk2008@ukr.net*

ФРЕЙМОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ *ПОВСТАНЦІ* У ПОЕМІ «ГАЙДАМАКИ» Т. ШЕВЧЕНКА

Про перспективність вивчення творчості Великого Кобзаря писало багато дослідників. Як виразник народних дум, він піднявся на висоту загальнонаціонального поета, якому судилося стати символом духовного відродження української нації. Кожен твір Великого Кобзаря засвідчує непізнаність феномену Тарасового генія. До таких повною мірою належить поема «Гайдамаки», яка і у свій час, і пізніше зазнавала неоднозначних оцінок і тлумачень з боку критиків та залишається актуальною для дослідницьких рецепцій. У поемі автор зображує козацько-селянське повстання проти шляхти на Правобережній Україні в 1768 р., відоме під назвою Коліївщина.

Метою і завданнями запропонованого повідомлення є, використовуючи фреймову теорію, змоделювати концепт *ПОВСТАНЦІ*. Зауважимо, що під концептом, слідом за М. Кочерганом, розуміємо ментальний прообраз (уявлення про об'єкт), ідею поняття і навіть саме поняття [2, с. 152]. Щодо фрейму, то, як стверджує Ч. Філлмор, він позначає абстрактну стандартну ситуацію, і щоб зрозуміти певний контекст, мовцю потрібен ментальний доступ до набору таких схематичних ситуацій [4, с. 120]. Структура фрейму передбачає наявність вершини (теми), тобто макропропозиції, та слотів (терміналів), які заповнюються пропозиціями.

У представленому дослідженні застосовуємо типологію фреймів, запропоновану С. Жаботинською, що включає в нашому випадку чотири базові фрейми: таксономічний, предметний, акціональний і компаративний [1, с. 19]. В основі вказаних фреймів лежать відношення категоризації, які можна продемонструвати такими схемами: таксономічний фрейм об'єктивує ЩОСЬ як рід, вид; акціональний визначає дію АГЕНСА; предметний характеризує аналізовану сутність (ХТОСЬ або ЩОСЬ) за якісними, кількісними, та іншими параметрами і компаративний визначається відношеннями тотожності схожості, подібності [1, с. 18-19].

Особливості мовної об'єктивації досліджуваного концепту засвідчили, що він об'єктивує передусім трагічну семантику фреймового наповнення. Перший, таксономічний, фрейм представлений корелятами гайдамаки, козаки, запорожці, напр.: *А тим часом гайдамаки / стали вздовж базару... / «Гуляй!» – загукали. / Вечеряють...* [3, с. 90]; *Як козаки на байдаках / Пороги минали... Та як, люльки закуривши / В Польщі на пожарі, / В Україну верталися, / Як бенкетували* [3, с. 57].

Виокремлення в межах фреймів слотів і підслотів, сукупність яких утворює своєрідний смисловий каркас, дозволяє наочно показати його внутрішню наповненість та виділити два термінальні слоти: 1) представники командирського складу: старшина, козацьке панство, кошовий, сотник, гетьман, отаман, ватажок і 2) звичайні повстанці: запорозькі козаки, наймити, сіромахи, просте козацтво, пор.: *Пишними рядами / Виступають отамани. / Сотники з панами / І гетьмани...* [3, с. 57]; *Неначе в ірїй, налетіло / З Смілянщини, з Чигирини / Просте козацтво, старшина, / На певне діло налетіли. / Козацьке панство походжає... / І поглядає на Чигрин* [3, с. 72]; *«Кошовим, – каже, – буде, та й годі; / А може, ще і гетьманом, коли тес...»* [3, с. 72]; *Якби таки або так, або с'як, / Якби таки запорозький козак...* [3, с. 78].

Важливо зазначити, що значну частину становлять кореляти конкретних історичних осіб, як-от: Богдан Хмельницький (Богдан), Максим Залізняк (Максим), Гонта, Наливайко, Богун, Конашевич, Головатий, напр.: *Згадайте*

Богдана, Старого гетьмана; ... / Та, як ми, з ножами, / З ножами святими, / Та з батьком Максимом / Сю ніч погуляєм, / Ляхів погойдаєм [3, с. 73]; Де Остряниця стоїть / Хоч би убогая могила? / Де Наливайкова? Нема!... / Де той Богун, де та зима? [3, с. 79].

Предметний фрейм представлений назвами актуальних ознак суб'єктів. У випадку трагічної семантики такими, як гайдамаки *нерозумні, старі й малі, убогі й багаті*, напр.: *Гайдамаки встали... / Нерозумні. Хто ватажком / Піде перед вами, / Хто проведе? [3, с. 58]* або *У темному гаю / Зібралися: старий, малий, / Убогий, багатий [3, с. 71].*

Помітно вираженим є акціональний фрейм: *повстанці воюють, гуляють, бенкетують, ворогів вбивають, катують, ріжуть, вішають, рубують, лютують, гойдають, маєтки руйнують, палять, кров'ю напувають і под.* Напр.: *Як виріжуть гайдамаки / Ляхів в Україні... [3, с. 68]; До самої ночі ляхів мордували; / Душі не осталося [3, с. 102]; Погуляли гайдамаки, Добре погуляли: Трохи не рік шляхетською / Кров'ю наповали / Україну... [3, с. 106].*

Компаративний фрейм засвідчує зіставлення козаків із хмарою, напр.: *Як та хмара, гайдамаки / Умань обступили... [3, с. 100].*

Щодо героїчної семантики фреймового наповнення досліджуваного концепту, то таксономічний фрейм об'єктивує семантику «повстанці як оборонці, захисники, мученики, борці, праведники, завзяті сміливці», напр.: *Багато їх, а хто скаже, / Де Гонти могила, / Мученика праведного / Де похоронили? [3, с. 81]; А ясновельможний, на воронім коні, / Блисне булавою – море закипить... Лихо мліє перед ними... [3, с. 71].*

Предметний фрейм представлений тут позитивно маркованими атрибутивами, описовими конструкціями: *повстанці дужі, славні, завзяті, козацького роду, товариські*, напр.: *Де лежить / Останок славного Богдана? [3, с. 79]; На базарі... стоїть Гонта / З Максимом завзятим [3, с. 100]; Як то тяжко / Сироті без роду; / А до того – душа щира, / Козацького роду [3, с. 59].*

Акціональний фрейм: *повстанці справедливо карають, шанують старших, допомагають знедоленим, страждають, гинуть за Україну*, напр.: *Як козаки*

шляхту покарали / За те, що не вміла в добрі панувати [3, с. 81]; *Поцілував мертвих в очі, / Хрестить, накриває / Червоною китайкою... / Тяжко-важко плаче: / Сини мої, сини мої! / На ту Україну / Дивіться: ви за неї / Й я за неї гину* [3, с. 103].

Компаративний фрейм засвідчує зіставлення Залізняка – з орлом, напр.: *Отакий-то наш отаман, / Орел сизокрилий!* [3, с. 74].

Аналіз концепту *ПОВСТАНЦІ* в поемі «Гайдамаки» Т. Шевченка підтвердив, що народна свідомість містить багато компонентів, здатних актуалізуватися, коли історичні умови сформуєть для них сприятливий ґрунт. Так, авторові вдалося створити правдиву картину збройного повстання 1768 р., переконливий образ повстанців, борців проти соціального, національного і релігійного гніту, сповнений сили, життєвої енергії, який повністю відповідає характеру українців. У дослідженні він структурується за допомогою фреймів, зокрема таксономічного, предметного, акціонального і компаративного.

Значення подібних досліджень у їхньому прикладному характері, насамперед сьогодні, коли концепти розглядають як дієвий лінгвістичний інструмент протидії ворожій пропаганді, передусім у час російсько-української війни, що стала важливим викликом перед суспільством, яке піддається ворожому впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаботинська С. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі. *Studia Philologica*. 2019. № 2. С. 17-27. DOI: 1028925 / 2311-2425. 2019. 13.3.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. Київ: Академія, 2006. 464 с.
3. Шевченко Т.Г. Кобзар / приміт. Є.К. Нахліка, іл. худож. В.І. Лопати. Київ: Просвіта, 1993. 512 с.
4. Fillmore Ch. Frame Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin, 1982. P. 111-137.

*Коцяба Інеса,
аспірантка кафедри української мови та славістики,
Тернопільський національний університет
імені Володимира Гнатюка,
inesakotsiaba97@gmail.com*

МЕТАФОРА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ДУША» В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ БОГДАНА ЛЕПКОГО Й ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Образні компоненти, з погляду когнітивної лінгвістики, суттєво розширюють смисловий потенціал концептуальної одиниці. Метафори характеризуються індивідуальним осмисленням концепту, що виявляється у перенесенні ознак одного предмета на інший для розуміння суті останнього. З огляду на це, вони – чи не найпродуктивніші і за своєю суттю є імпліцитними порівняннями. За М. Скаб, «метафора є «наочним» моделюванням сутностей, що чуттєво не сприймаються, а отже, є знаряддям формування ментальних категорій, утворення нових концептуальних систем, породження нового знання» [9, с. 436].

Особливості метафоричного осмислення душі були предметом вивчення багатьох мовознавців, зокрема М. Скаб [9], Л. Кравець [2], Г. Дядченко [1]. Актуальність дослідження зумовлена інтересом до вивчення особливостей метафоричної об'єктивації концепту «душа» в поезіях Б. Лепкого та Т. Шевченка. Метою наукової розвідки було простежити специфіку метафоричної реалізації вказаного концепту в поетичних картинах світу двох українських письменників, які жили в різний час, але писали про одне і теж – Україну, народ, людські страждання, Бога та ін.

В аналізованому поетичному матеріалі образні одиниці, що експлікують концепт «душа», формують відповідний континуум змістових уподібнень, які виражають експресивний та оцінний потенціал і є результатом художнього освоєння дійсності. Розкриття граней і розуміння особливостей душі пояснюється асоціативними зв'язками з іншими предметами, явищами чи істотами, що підтверджує полісемантичність і когнітивну багатогранність аналізованого явища.

З метою осягнення і висвітлення специфіки поняття душі обидва автори аналогізують її у найрізноманітніший спосіб, проте однією з найпродуктивніших є модель, що проводить паралелі з живою істотою,

насамперед людиною. Цей тип метафор дістав назву антропоморфних. Подібно людині, душа у Т. Шевченка набуває фізіологічних можливостей і потреб: встає, лягає, відпочиває, її стережуть та оберігають, як-от: «*Душа убога встала рано, / Напряла мало та й лягла / Одпочивать собі, небога / А воля душу стерегла. / – Прокинься, каже. Плач, убога!*» [10 (4), с. 113].

Б. Лепкий втілює релігійні вірування про те, що душа є основою життя, проте після фізичної смерті вона покидає тіло і повертається на небо: «*Немов глядів, куди цей шлях веде, / Котрим з землі душа його піде*» [8, с. 244]. Мовні знаки *йде, мандрує* виражають можливість переміщення чи перебування у просторі, як-от: «*Мандрує в світ за очі. / Мандрує вічно, ніч і день, / Самотня, одинока...*» [8, с. 258]; «*Іде, гряде шляхом отим / Твоя душа небога*» [4, с. 90].

Б. Лепкий також як компоненти метафор широко використовує лексеми на позначення частин тіла людини на зразок: *лице, коліна, рамена (плечі), уста*, напр.: «*Душа скучає, мов дитина, / І криє в споминах лице*» [8, с. 88]; «*Тільки все ще Псіхе мармурова / Розгортає білі рамена, / Ніби каже: «Я така чудова. / Ось уста мої, цілуй їх, на!»*» [8, с. 346] (автор послуговується відомостями давньогрецької і давньоримської міфології про Псіхе, яка є втіленням людської душі в образі людини).

Душа в обох авторів осмислюється як така, що може переживати почуття та емоції, піддаватися їхньому впливу, пор.: «*Душі, з небес благословенній / Дано любить, терпіть, страждать. / І дар приречений, натхнення, / Дано сльозами поливать*» [10 (4), с. 239]; «*О тяжкая души печаль!*» [10 (4), с. 60] та «*Розжалобилася душа / У смутках непомірних, / Що збулась радості життя*» [8, с. 75-76]; «*Не тішиться й мені в піснях, / Коли душа скимить*» [8, с. 77].

Почасти фіксуємо співставлення душі з окремою частиною тіла людини, що відчуває біль чи яку можна покалічити, зокрема у Б. Лепкого: «*Через тую рожу гожу / Пальці покалічив. / Не так пальці, не так пальці, / Як серце і душу*» [8, с. 121]; «*Ми знаєм це – і нас душа болить*» [8, с. 209].

Специфіку антропоморфного представлення душі засвідчує її соціоморфне втілення (наприклад, позначення родинних стосунків), що демонструє лексема *небога*, як-от: «*Твоя душа небога*» [4, с.90], або ж вона реалізується імпліцитно, зокрема в контекстах: «*Щоб міг душу колисати / До таких чудових дум?*» [3,

с. 153]; *«Душа твоя морочиться / Хотіннями дитинними. / Душа твоя морочиться / Незбагнутими хотіннями»* [8, с. 337] і *«Ледача воля одурила / Маленьку душу»* [10 (4), с.113].

Соціоморфна метафора представлена й у кримінально-правовому виявленні, передусім лексемами на позначення протиправної діяльності – *закувати, убійство, убий, живцем зарий* або назвами знарядь позбавлення волі – *кайдани*, коли душа розглядається як жертва, яку позбавляють життя, спричиняючи страждання, пор.: *«Кому я що заподіяв? / Чиї тяжкі руки / В тілі душу закували»* [10 (2), с. 31] і *«Чи так, як другі, прислонити очі, / Забити серце і душу в кайдани»* [8, с. 82].

Особливості метафоричного втілення концептуалізованого образу душі в поезії Б. Лепкого демонструють асоціації з рідним краєм: *«Чи живу, чи роздер / Ворог, крук-чорнопер / Мою душу, край мій»* [8, с. 322]. Аналогізує автор душу і з водним простором, зокрема, це засвідчує використання вербалізаторів *океан, глибина*, напр.: *«О пісне, яка ти прекрасна, / Коли з океану душі / З'явишся нараз, світла, ясна, / На розкіш, на втіху мені! / Хотів би тебе я дістати / З тих темних, таємних глибин»* [8, с. 40].

Характерним для поетичної творчості обох авторів є використання орнітологічних метафор, що набувають народнопоетичного звучання, пор.: *«Нехай душі козацькії / В Україні витають»* [10 (1), с. 8]; *«Душа окрилена жадала, – / Того кохання, що горить»* [10 (4), с. 250] та *«Росте уяви міць, душі вірлиний зір»* [8, с. 105]; *«А зажене тебе недолі сила / Там, де життя грязюка бездорожна, / То розністреш душі сріблесті крила / Й перелетиш, куди пройти не можна»* [8, с. 114]. Тут актуалізуються уявлення про душу як птаха, що високо літає, далеко бачить.

Тонкість душевної організації передається в артефактній метафорі через аналогію з посудиною, яку легко розбити, пор.: *«Чим розбиту розважити душу?..»* [8, с. 281]; *«Здалека прихід твій чарує / Мене і дивну міць вливає / У душу»* [8, с. 236] і *«О, Боже, мій Боже! Волею своєю / Розбий моє тіло і душу розбий!»* [10 (1), с. 173]. Лексема *дно* також вказує на посудину: *«Здається, ніби синіми очами / Вдивляється у душу, ген на дно»* [8, с. 112]. Оказіональне

розуміння опоетизованої душі демонструє артефактна метафора *душа* – *святиня*: «*До неї молимося всі / В святині нашої душі*» [4, с. 18].

У Б. Лепкого об'єктивується через метафори думка про душу як вмістилище, напр.: «*З жаром в душі, з любов'ю в серці, / З слізьми в очах!*» [3, с. 66]; «*І кожний тіла рух, / І кожний дотик рук / Жие в моїй душі... Де єсть то забуте, / Щоби забулося, що у душі жие?*» [3, с. 71]. Простежуємо аналогію з поверхнею: «*І любов'ю упасти на душі*» [8, с. 159]. Авторським вважаємо осмислення душі як квітів, думки: «*День і ніч падуть сніги / Густі, густі. / А у мене квітки / Процвітають рясні. – / В душі... В душі...*» [5, с. 56]; «*Вікно. / На нім маляр-мороз / Малює біллю й сріблом / Душі-квіти*» [6, с. 19]; «*О пісне моя! Що найкращого є / В душі-мислі народу мого*» [7, с. 17].

У Т. Шевченка душа часто асоціюється з могилою: «*Мов у душі своїй самотній / Навік надію поховав*» [10 (4), с. 244], вогнем: «*Огнем душі причарував*» [10 (4), с. 248]; «*Так думи прокляті / Рвуться душу запалити*» [10 (2), с. 13]; темрявою: «*Засяй у темряві душі*» [10 (4), с. 241]. Тоді як у Б. Лепкого більшою мірою корелює з фантом, поезією, підйомом та ошуканством: «*Душа? – Дитинячий фантом, / Поезія і штука, / Ідейний, духовий підйом – / То все тяжка ошука*» [5, с. 106].

Отже, важливу роль у розкритті й осягненні сутності душі у творчості Т. Шевченка і Б. Лепкого відіграє метафора. У поетичних творах цих авторів функціонує континуум образно-асоціативних експресивних та оцінних одиниць, які є спільними для обох митців, проте в кожного з них знаходимо також приклади оказіональних метафор, що засвідчують оригінальність авторського мовомислення.

Перспективу подібних досліджень вбачаємо в подальшому студіюванні метафоричних вербалізацій інших концептів в українській етнокультурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дядченко Г. «Душа окрилена – літа на волі...» (слово-образ душа в сучасній українській поезії). *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 85–91.
2. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 416 с.

3. Лепкий Б. Вибрані твори: у 2 т. / упоряд., авт. передм. Н.І. Білик, Н.І. Гавдида. Київ: Смолоскип, 2011. Т. 1. 606 с.
4. Лепкий Б. Вірші. *Із забуття – в безсмертя: (сторінки призабутої спадщини)* / М.Г. Жулинський. Київ, 1990. С. 86–91.
5. Лепкий Б. Вірші. «Українська хата». Київ, 1990. С. 103–107.
6. Лепкий Б. Під Різдво. Тернопіль: Лілея, 1993. 76 с.
7. Лепкий Б. Поезії. Тернопіль: Джура, 2005. 500 с.
8. Лепкий Б. Твори: в 2 т. / упоряд., авт. вступ. ст. та прим. Ф.П. Погребенник. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 1: Поетичні твори. Прозові твори. Мемуари. 845 с.
9. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
10. Шевченко Т. Твори: у 14 т. Чікаго, 1962.

Наливайко Марія,
кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
nalyvajko_m@tnpu.edu.ua

ОНІМНА ЛЕКСИКА В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Використання лексики різних стилістичних рівнів є одним із найхарактерніших засобів зображення дійсності у творах Тараса Шевченка.

Метою нашого дослідження є аналіз онімної лексики в мовотворчості Тараса Шевченка [2]. Художній світ поета наповнений власними іменами – антропонімами, топонімами, ойконімами, астіонімами, гідронімами та ін.

В ономастиконі виділяються імена українських козаків, селян, їх дружин та дочок становлять найбільшу групу. Так, для найменування чоловіків поет уживає такі імена: *Петро, Назар, Хома, Василь, Іван, Тарас, Ярема* та ін. Жінки ж зветься найпоширенішими на той час іменами: *Оксана, Катерина, Марина, Мотря, Христя, Ярина*. Особові імена мають велику кількість варіантів, створюючи антропонімічні ряди: *Іван, Йван, Івась, Йвась*. Тарас Шевченко

часто використовує декілька варіантів в одній поезії: *Чи немає мого Йвана чорнявого? / Сину мій Іване!* («Катерина»).

Значне місце займають у поетичних творах такі визначні особистості, які творили історію України: *Наливайко* («Тарасова ніч»), *Іван Гонта*, *Максим Залізник*, *Богдан Хмельницький* («Гайдамаки»), *Володимир-князь* («Царі»).

Топонім передає географічну чи історичну інформацію. До складу топонімічного простору поезій входять макротопоніми, хороніми, ойконіми, гідроніми, урбаноніми, ороніми.

Хороніми: *Волинь* («Гайдамаки»), *Кубань* («Чернець»), *Московщина* («Катерина»), *Смілянщина* («Гайдамаки»), *Фастовщина* («Чернець»).

Серед ойконімів уживаними є астіоніми: *Бердичів* («Чернець»), *Берестечко* («Великий льох»), *Варшава* («Кавказ»), *Глухів* («Іржавець»), *Жовті Води* («Гайдамаки»), *Канів* («Гайдамаки»), *Київ* («Гайдамаки»).

Потамонім – вид гідроніма, власна назва будь-якої ріки, потоку [1, 152]: в *Дніпрі широкому* («Не гріє сонце на чужині»), *Дніпр широкий* («Причинна»), *Дніпро* («Гайдамаки»), *Дніпро крутоберегий* («А. О. Козачковському»), з-за Дніпра мов далекого («Не для людей тієї слави»), *і Дніпр той дужий, крутогорий* («Ми заспівали, розійшлись...»), *із-за Дніпра мого святого* («Не гріє сонце на чужині»).

Менш поширеними є такі потамоніми: *Альта* («Гайдамаки»), *Вілія* («У Вільні, городі преславнім...»), *Дон* («Плач Ярославни»), *Каяла* («Плач Ярославни»), *Нева* («Якось-то йдучи уночі»), *Ніл* («Марія»), *Рось* («Гайдамаки»), *Сейм* – ріка, притока Десни («Великий льох»), *Сена* («Гайдамаки»), *Сирдар'я* («Готово! Парус розпустили...»), *Тібр* («Неофіти»), *Тясмин* (Тясмин – ріка, притока Дніпра, на якій стоїть Чигирин («Великий льох»)).

У ліричних поезіях зустрічаємо обрах синього моря: *Тече вода в синє море, / Та не витікає; / Шука козак свою долю, / А долі немає. / Пішов козак світ за очі; / Грає синє море* («Тече вода в синє море»).

До урбанонімів зараховуємо еклезіоніми: «*І в Віфліємську каплицю Пішов молитися добрий Гус*» («Єретик»), *Межигорський Спас* («Невольник»),

«Собор Мазетин сяє, біліє» («Сон (Гори мої високі)»), «А із Братства те бурсацтво / Мовчки виглядає. / Нема голій школі волі, / А то б догодила...» («Чернець») та хороніми міські – власна назва частини території міста, в тому числі району, кварталу [1, с. 188]. У Києві на Подолі / Було колись... і ніколи / Не вернеться, що діялось... («Чернець»).

У поезії Т. Шевченка власні назви включають інформацію енциклопедичну, вони є також одним із джерел вивчення динаміки найменування людей у певні історичні періоди. Доцільним вважаємо подальші спостереження над ономастикомом поета для виявлення типології поетичної онімії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української ономастичної термінології / Уклад. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Харків : Ранок – НТ, 2012. 256 с.
2. Шевченко Т. Г. Твори: в 5-ти тт. Т. 1. Київ: Дніпро, 1984. 351 с.; Т. 2. Київ: Дніпро, 1984. 301 с.

*Нестерович Юліана,
аспірантка кафедри української мови та славістики,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
yu.nesterovych@tnpu.edu.ua*

ХУДОЖНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ПРАВДА» В ПОЕМІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «НЕОФІТИ»

У художньому світі Тараса Шевченка чільне місце належить філософсько-етичним категоріям, зокрема концепту «правда». Н. Єщенко підкреслює, що у творчості поета він є «основоположним, центральним, текстоутворюючим», а також зазначає, що в поетичних творах митця лексема «правда» вживається 93 рази (без урахування спільнокореневих слів) [1, с. 225-226]. Маленко стверджує: «Пошук правди ліричним героєм, нехтування нею в суспільстві, наслідки буття без правди стали провідними мотивами Шевченкової поезії, що зумовило інтенсивну поетизацію слова *правда* на лексико-семантичному,

стилістичному, дискурсивному рівнях і формування відповідного концепту в загальноукраїнській мовній картині світу» [1, с. 160].

В історико-філософській поемі «Неофіти» концепт представлений в основному лексико-семантичними смислами, які корелюють з ідейно-тематичною складовою твору. Правду уособлюють Бог, Ісус Христос, Діва Марія, апостоли, святі, їхні послідовники, борці проти жорстоких тиранів. Наведемо приклади: «*А твоя дитина / Ще й до щогли прикована / Не неофіт новий, / а апостол великого, Христового слова*» [3, с. 501] або «*Молітьсь Богові одному, / Молітьсь правді на землі, / А більше на землі нікому / Не поклонітьсь. Все брехня – Попи й царі...*» [3, с. 500]. Як помітно з останньої цитати, правді в тексті чітко протиставляється брехня. Останню уособлюють деспотична влада і недобросовісні священнослужителі.

Правда лежить в основі всіх християнських чеснот. Наведемо цитату, у якій ім'я аналізованого концепту перебуває в одному ряді з іншими моральними цінностями: «*І тихим, добрим, кротким словом / Благовістив їм слово нове, / Любов, і правду, і добро...*» [3, с. 496]. Серед цих однорідних членів речення чи не найвище стоїть лексема *слово*, яку автор увиразнює епітетом *нове*. У контексті протиставлення язичництва і християнства, а також тиранії і демократії останній дуже важливий. Нове слово – це слово істини, слово єдиного Бога, слово вільної людини: «*Тойді вже сходила зоря / Над Вифлєємом. Правди слово / Святої правди і любові / Зоря Всесвітня зійшла!*» [3, с. 496]. Лексема *правда* у поєднанні з епітетом *святая*, окрім християнських алюзій, актуалізує особливу цінність цієї категорії, силу людської віри та любові, стійкість у боротьбі за власні ідеали. До цього образу автор апелює в різних частинах поеми: «*Пошли мені святеє слово, / Святої правди голос новий!*» [3, с. 495].

Одним із лексико-семантичних смислів концепту «правда» є його синонім «істина»: «*І на Україні понеслось / І на Україні святилось / Те слово, Божеє кадило, / Кадило істини. Амінь*» [3, с. 495]. У контексті цієї цитати істиною постає слово Боже.

Концепт «правда» репрезентований також вербалізаторами *нелукавий, чесний*: «*Псалом новий Господеві / І новую славу / Воспоєм честним собором, /*

Серцем нелукавим» [3, с. 501]. Святою праведною матір'ю автор називає в поемі Діву Марію.

Виокремлюємо антитези в яких протиставляється правда і брехня, праві і неправі: *«Яко Бог кара неправих, / Правим помагає»* або *«І осудять неправедних / Судом твоїм правим»* [3, с. 501].

Використовуючи заперечне порівняння, Т. Шевченко пророкує тиранам ганебну кончину, підкреслюючи, що деспоти не заслуговують на праведну смерть: *«Не громом праведним святим / Тебе уб'ють. Ножем тупим / Тебе заріжуть, мов собаку, / Уб'ють обухом»* [3, с. 503].

Попри це, Т. Шевченко не проводить паралель між правдою і помстою, яку відкидає християнське вчення. Послідовники неофітів не стануть на шлях кровопролиття: *«Уже внучата зачались, / І виростуть вони колись, / Не месники внучата тії, / Христові воїни святіє! / І без огня, і без ножа / Стратеги Божії воспрянуть»* [3, с. 502]. Таким Христовим воїном стає і багатостраждальна мати Алкіда: *«І на торжища, і в чертоги / Живого істинного Бога / Ти слово правди понесла»* [3, с. 505].

Таким чином, лексико-семантичні смисли концепту «правда» в поемі Т. Шевченка «Неофіти» лежать переважно у релігійно-філософській площині (істина, чесність, святість, праведність, віра, Бог, апостол, християнство). Вони репрезентовані низкою вербалізаторів (окремими лексемами і словосполученнями), як-от: святий, чесний, благословенний, праведний, правий, преподобний, святе слово, свята правда, кадило істини, слово правди, нелукаве серце, праведний син, святі апостоли, апостоли Христового слова, святі Христові воїни, Божі стратеги, святий праведний грім тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єщенко Н. Концепт *правда* у поетичних творах Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2013. Вип. 16. С. 225–233.
2. Маленко О. Тарас Шевченко: пророк у пошуках правди (концепт *правда*). *Культура слова*. 2014. Вип. 80. С. 158-166.
3. Шевченко Т. Кобзар. Київ: видавництво художньої літератури «Дніпро», 1985. С. 494–505.

Продан Андрій,
аспірант кафедри української мови та славістики,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
andrewj@ukr.net

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ САКРАЛЬНОГО ЗМІСТУ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

На сьогодні як у вітчизняній, так і в зарубіжній шевченкіані, є значні набутки. Причому з'явилося чимало праць, присвячених саме дослідженню сакрального аспекту в творчості письменника, зокрема, йдеться про наукові розвідки Д. Чижевського, Г. Грабовича, О. Забужко, В. Шевчука, С. Сверстюка, Н. Слухай, І. Бетко, Н. Левченко та ін. Незважаючи на це, слушним залишається висновок Ю. Мосенкіса про «далеко не пізнаний феномен Тарасової віри» [2, с. 9].

Порушена в статті проблема спрямована на актуальну проблему – пізнання Шевченкової релігійності, що дасть змогу з'ясувати мовно-концептуальну природу основних репрезентантів сакрального (в його суто релігійному тлумаченні) у міфопоетичній картині світу Великого Кобзаря.

Об'єктом наукових зацікавлень стали фразеологізми з компонентом *Бог*, предметом – особливості їхньої реалізації в поетичних текстах письменника.

Зазначимо, що саме фразеологія чи не найповніше передає національно-культурні особливості мовної системи, оскільки, за словами В. Жайворонка, – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету [1, с. 33].

Проведене дослідження показало, що серед фразеологічних одиниць виявлених у поетичній картині світу Т. Шевченка, вирізняються передусім ті, що реалізують етикетну функцію побажань на зразок «дай Боже!». Сакральна сфера вказаного змісту у фразеологічних конструкціях об'єктивується такими духовними якостями, як шана, милість Бога: «*Бог дасть виростуть*» [3 (2),

с. 265]. Інколи автор послуговується фразею антитетичного плану «не дай Боже» («Не дай, Боже, / Такого дожити» [3 (1), с. 176]). Подібну семантику експлікують і звороти: «нехай Бог боронить» («Та москалі, та сідала? Нехай Бог боронить!» [3 (1), с. 230]); «крий Боже» («Чи, може, крий Боже, / Тут і загину» [3 (2), с. 47]); «нехай Бог заступить» («Нехай тебе Бог заступить!» [3 (1), с. 213]).

Божі якості у фраземах можуть реалізуватися через людські, безперечно, не тотожні Господнім. Найвиразніше це виявляється через фразу «Бог зна» («Бог зна колишніі случаї / В душі своїй перебираю» [3 (2), с. 90]). У процесі вторинної семантизації у цій сполуці часто деактуалізуються процесуальні семи та відповідно активізуються локальні, часові, просторові та ін. Унаслідок цього з'явилися фраземи: «Бог зна де», «Бог зна коли», «Бог зна куди», «Бог зна як», «Бог зна що» та под., напр.: «Сиві коси... І борошном посипали, / Бог їх зна, для чого!» [3 (2), с. 55].

Поет часто використовує фраземи з ядерним компонентом «Бог pomoже» («Іди ти в Січ. Як Бог pomoже, / Там наїсися всіх хлібів» [3 (1), с. 210]). Деякі з них виконують етикетну функцію привітань: «З тим днем, що сьогодні! Боже, помагай!» [3 (2), с. 164], в інших об'єктивується Божа любов, що поширюється передусім на добру людину: «Себе люби, то й Бог pomoже» [3 (2), с. 51]. В аналізованих творах наявні як типові для фразеологічної картини світу одиниці («Нехай Бог помагає» [3 (1), с. 240], «Рятуйте! Хто в Бога вірує!» [3 (1), с. 76]), так і певною мірою трансформовані автором («Зanedужав, сохрани Боже!» [3 (1), с. 243]).

До найпоширеніших у поетичній спадщині Шевченка фразем належить «єй-Богу», вживана у численних контекстах. У ній об'єктивується така важлива сакральна ознака, як божба, здебільшого посилена процесуальною семою: «Не вмію, єй-Богу!» [3 (1), с. 71]; «Єй-Богу, не можу» [3 (1), с. 189]. Серед продуктивних у поетичній творчості Т. Шевченка також усталений вираз «Боже мій» («Зимою люде...Боже мій! В хату не пустили» [3 (1), с. 271]). До фразем традиційно зараховують і такі звороти, як: «Боже милий», «Боже

кріпкий», «*Боже безсмертний*», що також часто функціонують у Шевченкових творах: «*Чому ж ти мене, Боже милий, / Навік забуваєши*» [3 (1), с. 258].

Деякі з аналізованих фразем побудовані за зразком порівнянь. Так, поет уживає позитивно маркований фразеологізм «*як (неначе) у Бога за дверима*», що конотує значення: «безтурботно», «добре», «привільно», «в найкращих умовах», напр.: «*Як у Бога за дверима, / Вдова панувала*» [3 (1), с. 175]. Крім розглянутих, виявлено ще й інші поодинокі різноструктурні фраземи, як-от: «*карай Боже*», «*Бог з тобою*», «*з Богом*», напр.: «*Бог з тобою! – та, як мертва, / На діл повалилась...*» [3 (1), с. 34].

Ряд фразем стосується семантичної опозиції Бог – смерть. Зокрема, поет використовує традиційну фразему «*смерть з косою за плечима*» [3 (1), с. 235], що експлікує відчай, страх перед фізичною смертю. Прагнучи нейтралізувати цей страх, Т. Шевченко апелює до евфемізмів, як-от: «*Оце збираються до Бога*» [3 (1), с. 236]. Смерть, у Шевченковому розумінні, перебуває у власті Божій, тому в авторській картині світу не спостерігається чіткої диференціації між фізичною та духовною смертю: «*Одпочивала, та й Богу душу oddала...*» [3 (2), с. 24].

Серед стійких сполук, що містять деривативні утворення від лексеми *Бог*, привертає увагу фразема «*суд Божий*» («*А то проспить собі небога / До суду Божого страшного!*» [3 (2), с. 236]). У певних випадках простежуємо імпліцитне вираження сакрального фразеологічного змісту, наприклад: «*Боже,.. як рукою / Твердою своєю / Розв'язав ти наші руки*» [3 (1), с. 259]. У наведеному контексті повністю експлікована фразема «*розв'язати руки*» і частково – «*рука Божя*».

Загалом проаналізовані фразеологізми засвідчують лексичне багатство творів Т. Шевченка. Як основоположник нової української літературної мови, що формувалась на народнорозмовному ґрунті, автор підніс її на якісно новий щабель. Об'єктивація опоетизованого образу Бога у поетичній картині світу Великого Кобзаря дала змогу простежити ментальну сутність та аксіологічні

аспекти глибинної семантики цього образу, специфіку його вербалізації, реалізовану у фразеологічній сполучуваності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: нариси. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
2. Слухай Н.В., Мосенкіс Ю.Л. Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка. Київ: Видавничий дім А+С, 2006. 165 с.
3. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол. Є.Т. Кирилюк (гол.) та ін. Київ: Наукова думка. Т. 1. 1989. 527 с; Т. 2. 1990. 590 с.

*Романченко Алла,
доктор філологічних наук, професор,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
apromanchenko@ukr.net*

КОЛЬОРИСТИЧНІ ПОСТІЙНІ ЕПІТЕТИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО РІВНЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Епітети – один із засобів вербалізації лінгвокогнітивного рівня мовної особистості, якому за філософським та психологічним критеріями відповідають інтелект та мислення. Лінгвокогнітивний рівень, як зауважує А. Загнітко, тісно пов'язаний із національно-культурними, соціокорпоративними й етнопсихологічними особливостями [1, с. 15]. О. Селіванова зазначає, що цей рівень відбиває знання як «здатність носія певної мови створювати тексти на підставі індивідуальних знань про світ, зафіксованих у значеннях слів і їхніх асоціативних комплексах відповідно до національно-психічного складу думки й особистісної зацікавленості в інтерпретації позначуваних або сприйнятих фактів» [4, с. 107]. На цій підставі можна казати про те, що завдяки епітетним сполукам об'єктивується фрагмент лінгвокогнітивного рівня особистості.

У «Кобзарі» Тараса Шевченка активно функціують різні елементи епітетної системи, котру репрезентують зокрема й узуально-асоціативні епітети. Такими вважаємо постійні епітети, які притаманні фольклорним текстам і які відбивають традиції народу та етнічне світобачення [2, с. 39]. Схарактеризуємо один із типів епітетів.

У творах поета поширені кольористичні епітети, що є традиційними як у фольклорному тексті, так і в поетичному мовленні. Кольористичні постійні епітети репрезентовано кількома групами: на позначення ахроматичних та хроматичних кольорів. До першої групи належать слова *білий, чорний, сірий* із їхніми варіантами. Вони характеризують частини тіла дівчини / жінки, одяг, природні явища, простір: ... *Не вимили біле личко // Слізоньки дівочі...* [5, с. 15]; *А без долі біле личко – // Як квітка на полі...* [5, с. 31]; *На березі // Ганна роздяглася, // Роздяглася, розкинулася // На білій сорочці...* [5, с. 145]; ... *Біла хмара криє // Сіре небо* [5, с. 217]; ... *Як те море, біле поле // Снігом покотилось* [5, с. 41]; *Сумує, воркує, білим світом нудить, // Літає, шукає, дума – заблудив* [5, с. 16]. Як бачимо, ад'єктив *білий* може вживатися на позначення кольору, а також бути складником фразеологізму, який має значення *життя*. Переосмислюючись, білий колір уособлює моральну чистоту, красу, святість, сонячне світло, земне життя [3, с. 72], напр.: *І голову йому змила, // І ноги умила, // І в сорочці тонкій білій // За стіл посадила* [5, с. 249]; *Діждались, і хату // Уквітчали гарнесенько, І в сорочках білих, // Невеселі, мов сироти, // Під хатою сіли* [5, с. 247].

У контрастивних відношеннях із лексемою *білий* перебуває епітет *чорний*, що описує зовнішність людини, її одяг (*Нащо мені чорні брови, // Нащо карі очі, // Нащо літа молодії, // Веселі дівочі?* [5, с. 23]; *А надто вам розказати би, // Як козак чорнявий // Під вербою, над водою // Обнявшись, сумує* [5, с. 84]; *Не вернеться чорнобривий // Та й не привітає, // Не розплете довгу косу...* [5, с. 16]; *Козацьке панство походжає // В киреях чорних, як один...* [5, с. 88]). Функціуючи як ознака природних об'єктів (*Чорна хмара з-за Лиману // Небо, сонце криє, // Синє море звірюкою // То стогне, то виє* [5, с. 64]; ... *Спита чорну*

гору: «Чого ти німа?» [5, с. 54]; ...страшний суд // Ляхи в Україну несуть – // І заривають чорні гори [5, с. 94]; ... Пошукаю в чорних хвилях, // На дно моря кану [5, с. 21]) та птахів (Налетіли чорні круки... [5, с. 48]; ... А над нею орел чорний // Сторожем літає... [51]; Неначе птахи чорні в гаї, // Козацтво сміливо літає [5, с. 179]), чорний зазнає переосмислення й символізує нещастя, злі сили, трагізм. Близьку семантику має ад'єктив *темний*, що виражає сум, щось нечітке, примарне, невідоме: ... Де милий ночує: чи в темному гаю, // Чи в бистрім Дунаю коня напова... [5, с. 16]; ... Сохнуть дрібні сльози. // Послухає, усміхнеться, // Піде темним гаєм... // Ніби з милим розмовляла... [5, с. 25]. Частотним є сполучення *темний гаї*, одиничними – сполуки *темна улица*, *темна ніч*. Темною хатою в поемі «Гайдамаки» поет називає домовину: ... Бере синів, // Кладе в темну хату й не дивиться... [5, с. 124].

Сірий колір виражається лексемами *сірий*, *сивий*, *сизий*, напр.: ... забули *сірий* попіл по вітру розвіять [226]; *Сірі* гуси в *ірій*, в *ірій* // По чотири, по чотири // Полетіли ... [5, с. 203]; *Сивий* ус, *стару* чуприну // Вітер розвіває [5, с. 53]; *Ой застогнав сивий* пугач // В *стену* на *могілі*... [5, с. 221]; *Обізвався, орел сизий*... [5, с. 47]. Ад'єктив *сірий*, переосмислюючись, використовується для вказівки соціального стану: *Чом ти не в сірій свитині, // Чом я не в жупані?* [5, с. 141].

Другу групу кольористичних постійних епітетів у творах Т. Шевченка формують хроматичні назви. У народних піснях затребуваним кольором на позначення рослин є зелений. Слово має широку валентність, сполучаючись із лексемами названої тематичної групи [2, с. 40]. Як постійний епітет функціює ад'єктив *зелений* і в «Кобзарі»: *Ідуть – під дубом зелененьким // Кінь замордований стоїть*... [5, с. 19]; *Серце ... // Виливало, як уміло, // За темнії ночі, // За вишневий сад зелений ...* [5, с. 50]; *Породила мати сина // В зеленій діброві*... [5, с. 198]. Цей колір символізує життя, спокій і рівновагу. Прикметник може входити до складу назв народних свят, напр.: *Так, коло полудня, в неділю, // Та на зелених ще й святках, // Під хатою в сорочці білій //*

Сидів, з бандурою в руках, // Старий козак [5, с. 237]; ... благає // Старий батько, // хоч літечко, // Хоч Петра діждати, Хоч зеленої неділі... [5, с. 247].

Як узуально-асоціативні епітети функціують ад'єктиви *синій* та *блакитний*.

Перший із них є частотнішим і вживаним на позначення водного простору: це і море, і річка, і хвиля (*І блідий місяць на ту пору // Із хмари де-де виглядав, // Неначе човен в синім морі // То виринав, то потопав [5, с. 15]; ... За синім би морем милого знайшла... [5, с. 16]; Пішов козак світ за очі; Грає синє море... [5, с. 20]; А Дніпр мов підслухав: широкий та синій... [5, с. 99]; А тим часом синя хвиля // Ганнусю виносить [5, с. 147]). Небо позначене то синім, то блакитним: *По синьому небу вийдеш погулять... [5, с. 67]; Орлом сизокрилим літає, ширяє, // Аж небо блакитне широкими б'є ... [5, с. 54].* Як постійний епітет *синій* функціює також у нестягненій та у зменшено-пестливій формі: *... І хвилю, ревучи, далеко-далеко // У синєє море на ребрах послав [5, с. 176]; ... я полечу // Високо, високо за синії хмари... [5, с. 209]; Ой заграй, заграй, синеньке море... [5, с. 176].**

Епітет *червоний* у «Кобзарі» вжито в прямому значенні для характеристики рослин (*Посадили над козаком // Явір та ялину, // А в головах у дівчини // Червону калину [5, с. 20]*), матеріалу (*В червонім жупані, // І золото, і слава є, // Та нема Оксани [5, с. 110]; У червоних черевиках, // В зеленім жупані // По світлиці походжає, як пава, як пані [5, с. 199]; Везе Марко ... наймиці на очіпок // Парчі золотої // І червону добру хустку // З білою габою [5, с. 282]*). В останніх двох прикладах *червоний* не просто колір, а й ознака недешевого, святкового взуття та головного убору, прикметник у текстах поєднується зі словами *черевики, жупан, хустка*. Зазнає переосмислення розглядуваний епітет у такому висловлюванні: *Розіллється // Червонеє море // Крові! [5, с. 234]*, де наявна сенсбілізація завдяки іменнику *кров*.

Ад'єктив *рожевий* Т. Шевченко сполучає з іменниками *квіт, квіти* на позначення дівчат та думок: *Ні, Ярино, моє серце, // Мій рожевий квіте! // Я не брат тобі... [5, с. 241]; А де ж твої думи, рожеві квіти, // Доглядані, смілі, викохані діти... [5, с. 212].*

Отже, ядро системи кольористичних постійних епітетів у збірці Т. Шевченка «Кобзар» формують назви на позначення ахроматичних (*білий, чорний, сірий*) та хроматичних (*зелений, синій, червоний*) кольорів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології: монографія. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
2. Романченко А. Епітетна об'єктивація етнокультурних кодів. *Причорноморські філологічні студії*. Одеса : Гельветика, 2023. Вип 1. С. 37-42.
3. Рудь О., Горбатенко І. Функціонування тропеїчних засобів у поетичних текстах Сергія Жадана. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 5. Ч. 1. С. 70-75.
4. Селіванова О. Основи теорії мовної комунікації : підручник. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.
5. Шевченко Т. Кобзар. Київ : Дніпро, 1985. 640 с.

Федько Ольга,
викладачка,
Український державний університету науки та технологій,
аспірантка кафедри української мови та славістики,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
fedkoolha1986@gmail.com

УКРАЇНСЬКІ БАРОКОВІ ТРАКТАТИ І ПОЕТИЧНІ ПОСЛАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ РИТОРИКИ

Сьогодні думка про неперервність, тяглість літературного процесу є незаперечною, особливо у наслідуванні барокового спадку новою літературою. Дмитро Чижевський свого часу писав, що «майже в усіх періодах історії української літератури маємо справу лише з фрагментами та уривками минулого. Розуміється, і з уламків можна настільки зрозуміти «дух» минулих часів, щоб судити про літературний смак та вміння письменників тих часів» [6,

с. 10]. Таке твердження є вагомим, коли йдеться про барокові традиції у творчості Тараса Шевченка.

Попри те, що для літератури українського бароко, на думку Дмитра Наливайка, властиві суперечливість, хаотичність, пошуки нових форм, нагромадження художніх засобів, стилістичних фігур у творах, а основною метою авторів було вплинути на свідомість читачів через емоції [3, с. 36], чи не найсуттєвішою її рисою є дидактизм, тобто повчання, переконування. У XVII столітті спостерігається активний розвиток ораторства, проповідництва в Україні через риторику як мистецтво переконування, що виконувала у цей час багато культурно-просвітницьких завдань: вона лежала в основі старої системи освіти і впливала на формування духовності не тільки учнів тодішніх шкіл, а й пересічних реципієнтів. У стінах тогочасних освітніх закладів було укладено цілу низку таких теоретичних праць, яким були притаманні, попри залежність від ступеня впливу на них інших риторичних шкіл та наповнення ремінісценціями різних культурних традицій, неповторні національні ознаки, що полягали у наслідуванні українських норм у контексті суспільних потреб. Майже усі прозові жанри у той час, зокрема і трактати, підпорядковувались задекларованим у них вимогам. На думку Володимира Кречотня, це єдність предмета, думки чи теми, повнота і сумірність частин, художність викладу [1, с. 26]. Усі трактати, які з'явилися у XVII столітті, наслідували це, а їх автори прагнули віднайти найефектніші стильові форми.

У цьому контексті можна окреслити проблему про риторичні джерела барокових трактатів і поетичних послань Тараса Шевченка. Відомо, що автори українських барокових трактатів будували свої тексти так, щоб перебувати зі своїм реципієнтом у режимі діалогу, що надавало текстам ознак емоційної переконливості та підкреслено психологічних відтінків. Усі художні засоби були спрямовані на посилення актуальності авторської позиції та аргументації. Реалізація таких інтенцій зазвичай передбачала активне використання прийомів ампліфікації, які викликали в адресата почуття розчулення, співчуття чи обурення. Основним засобом для досягнення такої мети був принцип

протиставлення, який утвердився в українському письменстві ще з часів Київської Русі і яскраво проявився в поляризації релігійних доктрин між католицькою, протестантською та православною церквами у епоху Реформації та Контрреформації. Він був визначальним у співвідношенні тексту-звинувачення і тексту-відповіді, становив стилістичну доміную і зумовлював художній ефект конфронтаційного діалогу у творі, який органічно сприймався реципієнтом.

Щодо творчості Тараса Шевченка, то, на думку Дмитра Наливайка, він вдавався, як і автори трактатів XVII століття, «до біблізмів та стилізації Біблії, звичайно, в її церковно-слов'янському перекладі, і не тільки у своїх біблійних переспівах. Тут слід наголосити, що названі елементи служили йому важливими засобами творення чи то високого, поетично-урочистого, чи то гнівно-викривального, інвективного стилю, що стає особливо прикметним для його творчості 1845–1848 і 1857–1860 рр., тобто в періоди вищих її злетів» [2, с. 6]. Особливо цікавими в означеному аспекті є його поетичні послання. Жанр у літературній традиції існував як в поетичній, так і прозовій формі. Однак в його основі завжди лежало спілкування автора з реальним чи умовним адресатом із метою донесення до нього певного судження, розмислу або повідомлення. «Причому жанр передбачає таку особливість комунікативного акту, як наявність зрозумілого авторові й адресату змісту та «коду» повідомлення. Діалогічна настанова реалізується також у різноманітних композиційно-стилістичних формах зверненого слова, лексично, граматично, інтонаційно актуалізованій модальності. Жанрову приналежність твору означає сам автор у заголовку безпосереднім називанням і/або вказівкою на особу адресата в заголовку чи в середині тексту» [5, с. 51].

У творчому доробку Тараса Шевченка виокремлюються такі поетичні послання, як: «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє», «Згадайте, братія моя...», «Полякам», «Заворожи мені, волхве...», «Не додому вночі йдучи...» та «Якби зустрілися ми знову...», в основу яких покладена, як і у барокових трактатах,

моралізаторська настанова, спрямованість на гострі суспільні проблеми. Однак, єдиним у цьому переліку, на думку Ніни Чамати, твором, що належить до публіцистичних дидактичних послань, є «І мертвим, і живим...». Він відрізняється «насамперед суспільною актуальністю і значущістю змісту, багатогранністю образу автора й повнотою зображення образу адресата, розкутістю викладу, відходом від класичних нормативів у метро-ритмічній і строфічній організації» [5, с. 54]. У ньому переважає характерний для епохи бароко ораторський інтонаційний стиль.

Отже, осмислення спільних жанрових і стильових параметрів в контексті риторики в українських барокових трактатах та поетичних посланнях Тараса Шевченка видається перспективним з огляду, що вони творилися за законами християнської традиції в літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крекотень В. Оповідання Антонія Радивиловського. З історії української новелістики. Київ: Наукова думка, 1983. 407 с.
2. Наливайко Д. Стиль поезії Шевченка. *Слово і Час*. 2007. № 2. С. 3-16.
3. Наливайко Д. Феномен українського бароко в європейському контексті. *Слово і час*. 2002. № 2. С. 30-38.
4. Новик О. Неповторність повторного. Барокові традиції в літературі українського романтизму. Харків : Майдан, 2011. 368 с.
5. Чамата Н. Жанр поетичного послання у творчості Шевченка. *Слово і час*. 2014. № 3. С. 51-56
6. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму. Тернопіль: Феміна, 1994. 458 с.
7. Ушкалов Л. Бароко та творчість Шевченка. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 1999. № 1. С. 51-55.

*Церковняк-Городецька Олеся,
кандидат філологічних наук, викладач,
Військовий інститут телекомунікацій та
інформатизації імені Героїв Крут,
super_olesya@ukr.net*

КОНТРАСТ ЯК СТИЛІСТИЧНА ФІГУРА У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*«Він був сином мужика – і став володарем у царстві духа.
Він був кріпаком – і став велетнем у царстві людської культури».
І. Я. Франко*

Творчість Т. Г. Шевченка унікальна різноманітними художніми засобами, багата на різноманітні тропи, стилістичні фігури або фонічні засоби, зокрема, філолог Б. Леськів у словнику «Фігури мови Тараса Шевченка» говорить про 154 художніх засобів, які звичайно не вичерпують усієї багатющої мовної поетової палітри. Особливу роль відіграє така стилістична фігура, як контраст.

Контраст – стилістична фігура протиставлення явищ, предметів, характерів; посилює змістовне й емоційне звучання твору. Контраст часто перебуває в центрі гострої сатири. Сам художник зазначає, що полотна його побудовані на контрасті, який є найкращим засобом для розуміння світу.

У Тараса Шевченка контраст – не просто художній прийом, а мистецький підхід, метод пізнання дійсності, в якій було аж надто багато протиріч. Прийом протиставлення багатих і бідних, невольників і вільних людей, чесних і безчесних, підлих та справедливих, щасливих та нещасних, можна сказати, універсальний у «Кобзарі». Для змалювання зміни емоційного стану головного героя поезії «Мені тринадцятий минало» автор використовує прийом контрасту. Перша й третя частини твору протиставляються другій: *Сонце гріло, не пекло! – Та недовго сонце гріло...; Тойді так приязно молилось – недовго молилось.*

Суспільно-політична сатира на самодержавство в поемі «Сон». Жахливий контраст між чудовим пейзажем та вакханалією кріпосництва (ліричний герой пролітає над Україною, Росією і бачить, як

Край неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає.

А далі –

*Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
Опухла дитина, голоднеє мре,
А мати пшеницю на панцині жне.*

Картина Сибіру в поемі «Сон» (Сибір – місце заслання політичних ворогів; Сибіром лякають поміщики кріпаків. Шевченко осуджує деспотію і прославляє героїв, які «тяжко караються» в неволі. Образ «катованого вольнодумця», сміливого борця за свободу). Про поему «Сон» Шевченка Іван Франко згодом сказав: «Сміливий маніфест слова проти темного царства» [1, с. 17].

Складний процес вивчення, пізнання та осмислення спадщини Т. Шевченка на тлі сучасних гуманітарних викликів триває. Актуальним видається продовження міждисциплінарних досліджень у галузі шевченкознавства, які ґрунтувалися б на здобутках історії, культурології, мистецтвознавства, біографістики, філософії тощо.

Образ Т. Г. Шевченка, який формується в науковому дискурсі, має бути багатограним, різноплановим, звільненим від стереотипів і «нудної канонізації».

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Рекол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2008. Т. 52: Оригінальні та перекладні поетичні твори / Ред. тому М.П. Бондар. 1040 с.: іл.
2. Леськів Б. Фігури мови Тараса Шевченка. Тернопіль, 1998.

ФЕНОМЕН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

*Маленко Олена,
доктор філологічних наук, професор,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
malenalingva@gmail.com*

КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОЛЕКТИВНІЙ СВІДОМОСТІ: ПАФОС VS БУДЕННІСТЬ

Знакові особистості в кожній конкретній нації стають її певними символами, маркерами культури, ціннісними кодами. Найчастіше в таких вимірах перебувають постаті письменників, що зумовлене їхньою мистецькою заданістю художньо відтворювати події національного буття, а також духовною місією транслявати екзистенційно спрямовані меседжі. Чим потужніший письменник, чим вагоміше його роль в історичному контексті, тим більшою є потреба формування потрібного суспільству образу (навіть міфу) митця в колективній свідомості, тим більше ризиків стереотипізації цього образу на потребу тих чи тих суспільних запитів. Найчастіше такі запити мають ідеологічно заангажовані країни, де естетичні цінності (тобто художні досягнення митця, його унікальність) поступаються вимогам відповідної ідеології створити канонічний образ, який вписується в систему жорстких регламентацій щодо потрібного колективній рецепції стереотипу. Власне, ідеться про маніпулятивні стратегії й тактики ідеологічних систем, інструментом яких постають канонізовані образи митців.

На лінгвокогнітивному рівні моделювання таких образів-стереотипів відбувається шляхом кодування масової свідомості обраними словами-асоціатами, частотність і дискурсивна продуктивність яких забезпечує потрібний рівень сприймання й усвідомлення образу того чи того митця (тобто формується певна ментальна модель образу й за тим – концептуалізація антропоніма). У цьому разі можлива невідповідність між реальною персоною

письменника та його колективним образом або концептом, який проте може змінюватися внаслідок трансформації ідеологій, державних цінностей і потреб соціуму.

Образ Тараса Шевченка як титульного поета української нації максимально зазнав концептуалізації в масовій свідомості українців, але присутньо ця концептуалізація віддзеркалює набір образів-стереотипів, закладених у змісті шкільного й вишівського вивчення життя й творчості митця, у науковому й публіцистичному шевченківських дискурсах ще часів ідеологічно заангажованого радянського суспільства. Насамперед це канонічні асоціативно-образні маркери Шевченка: *Козар, поет, борець, співець, титан, революціонер* (пафосні субстантивні моделі); *боровся за волю народу; поклав життя за волю народу; боровся проти царату / панства; закликав до боротьби за волю; не скорився царату; писав вірші про знедолений народ, гнівно засуджував царат / панство / кріпаччину* (пафосні вербативні моделі); *геніальний, волелюбний, мужній, сильний духом, непоборний* (пафосні ад'єктивні моделі); *кріпак, невільник, в'язень, страждалець, страдник, мученик* (емпатійно конотовані субстантивні моделі); *мучився в неволі, мучився за народ, зазнав знущань від царату, страждав за народ, страждав на засланні* (емпатійно конотовані вербативні моделі).

Поза межами цих вимірів Шевченка перебували його приватне життя, події, звички, почуття. Тобто образ поета набув максимальної вихолощеності, дистилляції, перейшовши до розряду ідолів. Науковці визначають такий спрощений характер сприймання конкретного об'єкта поняттям *когнітивні викривлення*, тобто «систематичні помилки в мисленні або шаблонні відхилення в судженнях, які виникають на основі дисфункційних переконань, уведених до когнітивних схем — тих концептуальних структур, які люди використовують для осмислення світу й оточення» [цитуємо за: 1, с.153]. Когнітивні викривлення та упередження сприяють формуванню у свідомості людини спотвореної, гомогенної соціальної реальності, тобто відбувається девіантна інтерпретація об'єкта [там само].

Суспільно-політичні зміни наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. наблизили образ Шевченка до України (замість слова *народ* у моделюванні образу використовують слово *Україна*): *оспівував Україну, любив Україну, вболівав за Україну, боровся за волю України, поклав життя за волю України, мучився за Україну, страждав за Україну* та ін. У медійному й освітньому дискурсах продукується образ *Шевченка-генія* й *Шевченка-пророка*, що втілювалося в шаблонних темах публіцистики й учнівських творів: «Шевченко – геній / пророк українського народу»; «Геній Тараса Шевченка в українській літературі»; «Тарас – геній і борець за Україну»; «Геніальний пророк України» та ін. Тобто загальний стереотип Шевченка не позбувся пафосу, який віддаляв митця від його особистого життя, звичайних буттєвих реалій. Основними лексико-семантичними кодами моделювання коригованого образу Шевченка-поета стали номінації *Кобзар, український геній, український пророк, борець за волю України*.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. змінюється вектор суспільного сприймання постаті Тараса Шевченка: з'являються праці літературознавців, які оприявнюють, описують та інтерпретують приватні сюжети з життя митця (його зв'язки із жінками; шкідливі звички, зокрема пияцтво; пристрасті; смакові вподобання; емоційну й поведінкову нестриманість тощо). Шевченка потроху «оживлюють» і переводять у площини буденного, звичайного, людського, врешті того, що більш зрозуміле й цікаве масовій свідомості (власне, йдеться про спробу долання когнітивних викривлень). До медійного, літературного й освітнього контенту про Шевченка долучають тему «Кохані жінки Тараса Шевченка», яка в різних артикуляціях і досі посідає активне місце в мас-медіа: «Кохані жінки в житті Тараса Шевченка» (taras-shevchenko.com.ua); «Жінки Тараса Шевченка: кого любив поет» (news.obozrevatel); «Жінки та пристрасть Тарас Шевченка» (rascurs.ua); «Тарас Шевченко і жінки: відверто про особисте життя» (5.ua); «Шевченко і жінки: 5 фактів, про які ви не знали» (tsn.ua); «Кохані жінки Шевченка – від кріпачок до аристократок» (patrioty.org.ua) та ін. Одним із перших цю тему в публічний простір запустив харків'янин, професор

Ю. Ковтун, написавши книгу «Кохані жінки Шевченка» (2004); до 200-го ювілею поета Любов Гонтарук видала книгу «Я їх любив. Кохані жінки Т.Г. Шевченка» (2014); також маємо багато статей на цю тему, яка стала дуже популярною й має попит у читачів. Когнітивна модель образу вже більш «живого», «людського» Шевченка доповнюється маркерами кохання, любов, пристрасть, жінки, що створює паралельний світ буття Шевченка, у якому поет постає як звичайна людина.

Менш популярною виявилася тема про «темний бік» природи Шевченка, яку апробував свого часу Олесь Бузина у виданні «Вурдалак Тарас Шевченко» (2000). Книга збурила суспільство, адже був здійснений замах на канон – національного генія і пророка, що як образ у межах української колективної свідомості й ментальності апріорі мав бути витриманим у морально-етичних приписах. Ключовими маркерами «темного» Шевченка в Бузини стали алкоголік, задрісник, незграба, ловелас, грубіян; аморальний, скупий, грубий, гнівний, нестриманий, лицемірний та ін. По-різному відреагували на такого Шевченка в суспільстві: від прийняття й розуміння цієї книги як певного кроку до свободи думки й можливості розвінчувати стереотипні міфи та руйнувати ідолопоклонство (Олександр Білодід) до неприйняття, обурення, нищівної критики, наукової негачії (Іван Дзюба, Зінаїда Тарахан-Береза, Лариса Масенко та ін.). Тобто попередньо сформований образ Шевченка як геніального поета й пророка України виявився сильнішим не тільки на рівні стереотипного сприймання, але й раціонального усвідомлення його націєвірної, націєоб'єднувальної, націєцентричної ролі. Це свідчить про ментальну вагу Тараса Шевченка в процесах консолідації української нації, що виходить за межі попередніх когнітивних викривлень і диктується потребами суспільства в пасіонарних особистостях.

Сьогоднішній характер когнітивного моделювання образу Шевченка в суспільній свідомості віддзеркалює саме ці настанови – національна вага і роль, що закладається в програмі шкільного вивчення творчості поета на рівні формулювання тем (9 клас): «Геніальний поет, мислитель, пророк

національного відродження в Україні»; «Національна проблематика поезії»; «Протистояння імперського режиму і вільнодумної, національно свідомої особистості»; «Продовження теми національно-визвольної боротьби»; «Засудження комплексу меншовартості, національного безпам'ятства та байдужості до рідної мови» та ін. [2]. Видається, ці маркери цілком відповідають запитам українського суспільства, яке перебуває в кризовій ситуації національної розірваності. І знову Шевченко набуває потрібного суспільству пафосу, хоча вже під іншим суспільно-політичним радикалом. Але постає питання: наскільки ці шкільні шевченківські наративи «заходять» у свідомість підлітків XXI ст., щоб далі розвинулися в багатовимірний, гетерогенний, наближений до розуміння мистецького й суспільного феномену образ Шевченка? Чи ця інформація потрібна тільки для проходження ЗНО або НМТ? Чи загалом близький і зрозумілий їм Шевченко як поет? Ці питання провокують інші: який Шевченко потрібний українському суспільству? для чого? що має реальну вартість у суспільній рецепції Кобзаря? чого вартує канонізація Шевченка?

Видається, з-поміж наявних суспільно маркованих вимірів Шевченка є один, що буде завжди переконливий і самодостатній – Шевченко як феноменальний український поет, універсальний митець, засновник української літературної мови. Ці маркери поза часом і тенденціями доби.

Як і сама поезія Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маленко О.О. Когнітивні викривлення в суспільній рецепції знакових письменників: істинне/об'єктивне vs викривлене/суб'єктивне. *Аргументи сучасної філології: нестача й бажання в тексті*: Матеріали Міжнародної наукової конференції (2–3 квітня 2021). Харків, 2021. С. 150–156.

2. Українська література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2017.

*Решету́ха Тетяна,
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
reshtetyana@gmail.com*

*Кушнір Оксана,
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
oksanakush8@gmail.com*

ВИДАННЯ «МАЛОГО КОБЗАРЯ» Т. ШЕВЧЕНКА

КРЕМЕНЕЦЬКОЮ ПРОСВІТОЮ У 1922 РОЦІ

Українська видавнича справа завжди була чутливою до суспільно-політичних викликів. Не стали винятком і 1920-ті роки, які І. Кривецький назвав найважчим етапом у розвитку українського друкованого слова у краї [6, с. 6].

На Тернопіллі цей процес пов'язаний із містом Кременцем, де національно-культурне життя у той час формувалося «Просвітою» [8, с. 74; 9, с. 124–126]. До статутних завдань створене навесні 1920 року Кременецьке повітове товариство «Просвіта» включало і видавничу діяльність, спрямовану на «книжки, часописи та листівки для народнього читання» [1, арк. 105]. У липні 1920 року відбулося перше засідання Видавничої секції кременецької «Просвіти» [3, арк. 13, 13 зв.]. Серед пріоритетних напрямів її діяльності, визначених у Протоколі від 4 грудня 1920 року, зазначено «підприємства про достарчання для шкіл відповідних підручників і шкільного приладдя» та «згуртування інтелігентних сил м. Кременця для складання підручників та інших книжок популярного змісту і видання журналу-місячника» [3, арк. 19].

Для реалізації статутних завдань просвітяни планували заснувати в місті українську книгарню та друкарню «на паях» (разом із Кременецьким повітовим Союзом кооперативів) [3, арк. 18 зв.]. Створена книгарня була однією з найбільших на Волині, пропрацювала аж до закриття кременецької філії товариства у 1936 році [9, с. 124–126].

Видавнича секція долучилася до формування «Громадського Комітету по влаштуванню Шевченковських свят в м. Кременці та повіті 10–12 березня 1922 року» [2, арк. 1, 1 зв., 2]. Він зініціював підготовку і друк «Малого Кобзаря» та «Короткої біографії Тараса Шевченка» накладом 3 000 і 1 970 примірників відповідно. Усі видання безкоштовно передали під час урочистостей учням шістдесяти шести шкіл Кременецького повіту та чотирьом українським громадам краю [2, арк. 173–176].

Упорядником збірки, автором передмови до неї та «Короткої біографії Тараса Шевченка» став видатний український історик церкви, історіограф, архівіст, професор В. Біднов [2, арк. 42], який у той час працював викладачем Кременецької духовної семінарії, очолював Церковну секцію «Просвіти» та редагував церковно-релігійний часопис «Православна Волинь» [7, с. 9].

Малоформатне (16° аркуша), невелике за обсягом (32 сторінки) видання «Малого Кобзаря» розпочинається короткою біографією Тараса Шевченка, містить текст «Заповіту» та близько двадцяти віршів та уривків з його поем. На форзаці вміщено портрет Кобзаря, кліше для якого було запозичено у Львові за сприяння бібліотекаря Наукового Товариства імені Шевченка Володимира Дорошенка [2, арк. 35].

Друк видань (загальною вартістю 137 710 марок) здійснювався у друкарні братів Юзефових, який спільно оплатили Кременецький повітовий Союз кооперативів, повітове Товариство «Просвіта», Староолексинецьке споживче товариство Так, Кременецький повітовий Союз кооперативів вніс 80 тисяч марок, повітове Товариство «Просвіта» – 10 тисяч, Богоявленське братство» – 5 тисяч, Староолексинецьке споживче товариство – 2 тисячі. Кошти на проведення святкувань, насамперед на видання «Малого Кобзаря» та «Короткої біографії Тараса Шевченка», збирали також за підписними листами, де зазначено 57 жертводавців [2, арк. 23, 48, 123, 139, 148, 149, 153, 157, 166, 174].

Ці видання мали неоціненне значення для просвіти краю, адже у 1921 році рівень освіченості українського населення Волині був удвічі нижчим, ніж серед

українського населення Галичини (серед галичан грамотних було 60,8 %, а серед жителів Волині – 31,2 %) [10, с. 25].

Успіх «Малого Кобзаря» активізував діяльність Видавничої секції «Просвіти». У 1922–1923 роках вона видала серії «Дитяча бібліотека», до якої увійшли віршові, прозові та драматичні твори (А. Животко «Одної ночі. Образок на 1 дію», Х. Майстренко «Рукавичка», А. Животко «Пелюстки. Збірка поезій», А. Животко «Будемо бавитися. Збірничок дитячих забав (жмуток 2)», «Тобі, Тарасе! Збірка поезій» та інші); «Книжечки з «Просвіти» – невеликі за обсягом видання на актуальні теми (О. Д. «Т-во «Просвіта» на селі. Ч. 1.», «До кращого життя через самоосвіту», «Громада – великий чоловік» та інші). Протоколи засідань секції у 1922 – на початку 1923 років свідчать про серйозні наміри щодо подальшого книговидання [3; 4; 5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Тернопільської області. Ф. 2. Кременецьке повітове староство Волинського воєводства. Оп. 2. Спр. 462 (Інформація постерунків держполіції Кременецького повіту і акти проведення ревізії в читальнях українського товариства «Просвіта», а також відомості про ліквідацію читалень) [польськ., укр.]. 152 арк.

2. Державний архів Тернопільської області. Ф. 348. Кременецьке повітове управління товариства «Просвіта». Оп. 1. Спр. 16 (Оголошення, протоколи засідань членів Громадської Комісії по організації святкування річниці Тараса Шевченка, приблизні програми та інші матеріали українського товариства «Просвіта») [укр.]. 226 арк.

3. Державний архів Тернопільської області. Ф. 348. Кременецьке повітове управління товариства «Просвіта». Оп. 1. Спр. 413 (Протоколи засідань членів видавничої секції товариства «Просвіта», місячні звіти про роботу секції та інші матеріали) [укр.]. 46 арк.

4. Державний архів Тернопільської області. Ф. 348. Кременецьке повітове управління товариства «Просвіта». Оп. 1. Спр. 421 (Протоколи засідань, звіти та інші матеріали про роботу загального книжкового магазину Кременецького

повітового Союзу кооперативів і українського товариства «Просвіта») [укр.]. 146 арк.

5. Державний архів Тернопільської області. Ф. 348. Кременецьке повітове управління товариства «Просвіта». Оп. 1. Спр. 422 (Протоколи засідань видавничої секції українського товариства «Просвіта») [укр.]. 5 арк.

6. Кривецький І. Часописи Галицького Поділля: історико-бібліографічні матеріали з рр. 1882–1927. *Часописи Поділля : історично-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776–1926) та 10-ліття існування УС РР* / склали М. Білинський, Н. Співачевський, та І. Кривецький ; за ред. В. Отамановського. Вінниця, 1927–28. С. 3–21.

7. Кременецький «Малий Кобзар» / вступна стаття, упорядк. Євгена Дороша. Тернопіль: Горлиця, 2003. 92 с.

8. Сидоренко Н. Аркадій Животко – невтомний трудівник на ниві української преси. *Українська періодика: історія і сучасність*: доп. та повідомл. десятої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 31 жовт. – 1 листоп. 2008 р. / НАН України. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділення «НДЦ періодики»; за ред. М. М. Романюка. Львів, 2008. С. 73–84.

9. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець: Папірус, 1999. 320 с.

10. IV Український статистичний річник 1936–1937 / ред. комітет: др. В. Кубійович та ін. Варшава; Львів: Видання українського економічного бюро; Друкарня НТШ у Львові, 1938.

Яблонський Максим,
кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
max.yablonsky@gmail.com

ТВОРЧИСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА В РЕДАКЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ ЧАСОПISУ «НОВІ ДНІ»

(НА МАТЕРІАЛІ АНАЛІТИКИ ПЕТРА ВОЛИНЯКА 1961 Р.)

Часопис «Нові Дні» (Торонто, 1950–1997) має тривалу видавничу історію. Засновником місячника і незмінним редактором упродовж двох десятиліть був Петро Волиняк (псевдонім Петра Кузьмовича Чечета (1907–1969)). Досвід

письменника [4, с. 473-592; 8] й усвідомлення того, що художньо-образне слово має великий потенціал впливу на читача, очевидно, обумовили те, що значну долю контенту універсального місячника «Нові Дні» становлять художні твори та матеріали про культуру й мистецтво. Націєтворча парадигма творчості Т. Шевченка та непохитний авторитет поета-борця стали наріжним каменем національно-патріотичної концепції журналу «Нові Дні». Закономірно, що в березневих числах, а також в ювілейні 1961 та 1964 рр. творчості Т. Шевченка, її літературознавчій інтерпретації приділялася значна увага. Окрім того, в інформаційних жанрах новинної журналістики та в аналітичних текстах презентовано й осмислено події суспільного життя української громади в Канаді, пов'язані з ушануванням пам'яті Кобзаря [7]. Предметом нашої дослідницької уваги є аналітичні публікації Петра Волиняка 1961 р. на шевченківську тематику.

У статті Петра Волиняка «Пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Вашингтоні нервує окупантів» [3] проаналізовано дописи радянської періодики (статті, сатиричну поезію), в яких сформовано фальшивий образ Кобзаря як борця за радянську спільноту й комуністичну ідеологію. Висновки журналіста не втратили актуальності: «Російські окупанти остаточно скотились у моральну прірву, звідки їм ніколи не вдасться вилізти» [3, с. 18].

У центрі подвійного числа за липень і серпень – репортаж Петра Волиняка «Пам'ятника Кобзареві відкрито!» [2]. У преамбулі статті згадується, що КУК (Комітет українців Канади. – М. Я.) запланував зібрати на спорудження пам'ятника Т. Шевченкові в Канаді 150 тис. доларів, «а на час відкриття пам'ятника було зібрано вже понад 160 тисяч і збірка продовжується далі. Президія КУК ухвалила до 150-річчя з дня народження Т. Шевченка створити мільйоновий Шевченківський фонд, з прибутків якого стало підтримувати розвиток української культури в Канаді» [2, с. 2]. У структурі тексту виокремлено частини, що полегшує читацьке сприйняття. Частина «Березень – місяць Кобзаря України» містить міркування численних політичних діячів Канади про значення Т. Шевченка для всіх українців (Голови уряду Канади,

діячів у парламенті провінцій Онтаріо, Манітоба, Саскачеван, Бритіш, Квебек). Розповідь про Вінніпег як українську столицю Канади доповнює інформація про показ дитячої і юнацької самодіяльності (Пласт, СУМ, ОДУМ, МУН, СУМК та УКЮ), про богослужіння в українських церквах (різних конфесій) Вінніпегу. Автор відтворив хвилюючі моменти відкриття пам'ятника: вступна промова президента КУК о. д-ра В. Кушніра, звуки канадського гімну і Шевченкового «Заповіту», промови прем'єра Канади Джана Діфенбейкера, Голови Української Православної церкви в Канаді митрополита Іларіона, Голови Української Католицької церкви в Канаді митрополита Максима, молитви до Тараса... Петро Волиняк у хронологічній послідовності, часто деталізуючи матеріал, відтворює концерт, організований з нагоди відкриття пам'ятника Т. Шевченкові, промову прем'єра Канади на святковому бенкеті. Привертають увагу чіткі висновки автора допису: «1. Кинути внутріукраїнське політикування, а поважно взятися за впливу політику. <...>. Число наших послів у федеральному парламені дуже мале і не завжди вони є настільки якісними одиницями, щоб з них можна було вибрати міністрів»; «2. Збільшуймо свою питому вагу в Канаді. Для цього треба наповнити українцями канадські університети і багатіти. Так, треба вчитись і працювати. <...>»; «3. Використаймо величезні можливості, які дає нам Канада. От, на відкритті пам'ятника Т. Шевченкові прем'єр Манітоби заявив, що через рік українська мова буде введена в школах Манітоби. Але вона може бути і не введена, бо треба ж буде дати охочих її вчити. <...>. Якщо ми в початкових українських школах не навчимо наших дітей мови настільки, щоб вони могли читати клясики і часописи, то така школа взагалі зайва, бо це буде витрата часу та коштів, і ми ніколи не матимемо достатніх кадрів на вивчення української мови в державних середніх школах. <...>»; «4. Виконаймо ухвалу президії КУК і до 150-ліття з дня народження Т. Шевченка зберімо мільйоновий фонд, щоб з його відсотків можна було підтримувати розвиток нашої культури в Канаді. Мусимо покласти край аматорству в школах, у мистецтві, в науці. <...>. Професійність у театрі і школах зменшить почуття меншевартости у слабших

елементів, наповнить їх гордістю за свою націю і наша питома вага в Канаді значно зростає. <...>»; «5. На політично-громадському відтинкові нашої праці мусимо раз на завжди відмовитись від дешевої вуличної агітки і перейти до солідної, науково обґрунтованої пропаганди. <...>» [2, с. 26–27].

У коментарі «Від редакції» Петро Волиняк зауважив, що в наступних числах часопису висловить критичні зауваги про Шевченківські святкування [6]. У вересневому номері це два матеріали редактора місячника. У статті «Кому захотілося бути малим?..» йдеться про неувагу до ролі А. Дарагана, скульптора пам'ятника Т. Шевченкові; проявом нетактовності й навіть політичним промахом вважає Петро Волиняк неухважність до адміністрації міської ради. Непродуманим був і список відзначених нагородами; на думку автора статті, окремі промови були зайвими. Великою проблемою було й те, що майже не звучало поетичне слово Т. Шевченка, за винятком «Кавказу», прочитаного Й. Гірняком; на цьому ж тексті будував свою промову прем'єр Канади [1]. Стаття «Як вони святкували» – це критика святкування століття смерті Т. Шевченка, організованого комуністами в Канаді. Петро Волиняк аргументовано спростовує кількість глядацької аудиторії Всекрайового Шевченківського фестивалю української пісні, музики і танців, що відбувся в Торонто 1 липня 1961 р. В аналізі програми дійства зауважено твори Т. Шевченка в хоровому виконанні, майстерні композиції з балету «Лілея» (композитор – К. Данькевич), «картини та так звані живі сцени на Шевченківські теми» [5, с. 28], однак загальна концепція та ідейна основа підпорядковані униканню національного й витворенню знеособленого образу соціального протистояння.

Отже, аналітичні публікації Петра Волиняка на шевченківську тематику ювілейного 1961 р. – свідчення зрілого мислення публіциста, свідомого національних завдань української журналістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волиняк П. Кому захотілося бути малим?.. *Нові Дні*. 1961. Ч. 140. С. 10-13.

2. Волиняк П. Пам'ятника Кобзареві відкрито! *Нові Дні*. 1961. Ч. 138-139. С. 2-9, 24-27.
3. Волиняк П. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Вашингтоні нервує окупантів. *Нові Дні*. 1961. Ч. 133. С. 17-18.
4. Волиняк П. Поговоримо відверто: вибрані статті й оповідання / вступ. ст. В. Сварога; ред. В. Сварог; співред. Д. Кислиця. Торонто: Нові Дні, 1975. 662 с.
5. Волиняк П. Як вони святкували. *Нові Дні*. 1961. Ч. 140. С. 27-30.
6. Вол. П. Від редакції. *Нові Дні*. 1961. Ч. 138-139. С. 24.
7. Яблонський М. Петро Волиняк: «Шевченко знищив залізну завісу» *Національно-патріотичний досвід світового українства в соціально-комунікаційному дискурсі*: Перш. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.: наук. матеріали (м. Запоріжжя, 15–17 жовт. 2017 р.). С. 32–35.
8. Яблонський М. Становлення Петра Волиняка як журналіста: рання прозова творчість. *Масова комунікація: історія, сьогодні, перспективи*. Луцьк, 2019. № 15–16 (10). С. 52–56.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ

*Бабійчук Тамара,
кандидат педагогічних наук, методист,
Бердичівський педагогічний фаховий коледж,
patriotka_tamara@ukr.net*

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЗФПО

У закладах фахової передвищої освіти (ЗФПО), на жаль, творчість Тараса Шевченка не вивчається, однак це не значить, що коледжі абстрагувалися від зустрічі з великим Кобзарем. Навпаки, саме ЗФПО зосередилися на популяризації творів Тараса Шевченка не тільки в студентській аудиторії (що є дуже важливо!), але й в інших соціумах (будинках творчості, молодіжних хабах, таборах відпочинку, госпіталях, санаторіях тощо). Питання «Тарас Шевченко в сучасному світі» можна пропонувати насамперед на заняттях літературного гуртка / клубу / факультативу, а також на лекторіях, круглих столах, диспутах, літературно-музичних вечорах, поетичних хвилинках тощо.

Ми вітаємо популяризацію Тараса Шевченка в будь-який спосіб, однак з певними застереженнями. Виходимо з того, що Тарас Шевченко – це насамперед твори, які слід осмислити і з позицій часу їхньої з'яви, і з позицій сьогодення. Тому той, хто займається популяризацією Тараса Шевченка, має відповісти на питання: а) чи наблизить глядача / слухача / читача цей спосіб / форма до глибшого розуміння світогляду і внутрішнього світу Кобзаря, його творів, врешті – до бажання постійно читати їх; б) чи не є такий спосіб / форма фальшивим (а може, ворожим), коли насправді утверджується сам спосіб / форма, а Шевченко у цьому випадку служить привабливою обгорткою, поки що трендовою, модною? На наше переконання, не так усе однозначно і з особою, яка нібито пропагує Тараса Шевченка, однак не знає творів Кобзаря, не розуміє їх, більше – не читала або читала щось ще в школі (тільки за програмою!). Виникає закономірне

питання: чого насправді хоче цей «пропагандист» і хто платить йому за такі послуги? Які наслідки такої «пропаганди»?

На заняттях літературного гуртка / клубу / факультативу говоримо про те, що нині в соцмережах гуляють фейкові вірші Шевченка (їх є до десятка; на постері обов'язково в них фото Кобзаря). На жаль, такі опуси масово поширюються диванними експертами з питань справедливості в українському суспільстві. З'являється сильний козир для ворогів України, які давно і успішно ведуть ідеологічну війну проти нас, а саме: мовляв, для більшості українців Тарас Шевченко – не ідеал, а ідол, якому можна начепити будь-яку маску; а у творі Шевченка ніхто з цих хахлів особливо і не вдумується, пророцтва Шевченка нікого не цікавлять... Студенти, самі розуміючи небезпеку таких новітніх маніпуляцій, мають пояснювати це (режим онлайн чи офлайн) якомога більшої кількості людей – постійно, терпляче, переконливо, наполегливо.

Небезпечною і примітивною, на наш погляд, є пропаганда нібито думок Шевченка про московсько-українську війну (про режим януковича, про Революцію Гідності, напад рашистів, про перемогу України тощо). Не говорив нічого подібного наш великий Кобзар; натомість є твори про саможертвну любов до України, про єдність нації, про оборону рідної мови, про причини нашого рабства, про зрадників, про святу боротьбу народу за свободу і про українських лицарів-героїв. Твори Тараса Шевченка треба уважно, серйозно читати, аналізувати, обговорювати, а не пристосовувати навмання красиві цитати з них до будь-якої життєвої ситуації.

На заняттях розглядаємо пропозиції послухати «живий голос ТГШ», поспілкуватися з «Шевою» (пропозиції в соцмережах; цю «роботу» виконав, кажуть, ШШ). Знову нібито все гаразд, однак насторожуємося, замислюючись над тим, що подають людям. Гидко від аббревіатури ТГШ, від панібратського і зневажливого «Шева»; а ще – від нібито Шевченкових пророцтв на кшталт «Коли Україна перемаже?», «А який вірш ви б написали в 2024-му?» Нам нав'язують Шевченка-екстрасенса, астролога, хіроманта, у той же час відсторонюють від Шевченка, що кликав до важкої праці задля реалізації національної ідеї. Нас

заохочують гратися, а не працювати. І це сьогодні, коли в нас війна, якої світ не бачив, а не гра у «войнушку»...

Жваву дискусію в студентській аудиторії викликають а) роботи художника **Андрія Єрмоленка**, у яких Шевченко представлений в образах байкера, Елвіса Преслі з гітарою, Будди, Супермена, Пікачу; б) **меми**, зокрема виготовлені, наприклад, школярами. Більшість студентів відкидає такі експерименти.

Щоб пізнати справжнього Тараса Шевченка, звертаємося насамперед до надзвичайно ємних передач з циклу **«Велич особистості»** і **«Ген українців»** (автор – Ірина Фаріон). Цікавими є повідомлення про **день 22 травня** в історії української держави, про звитяжців **Василя Макуха** та **Олексу Гірника**, які на знак протесту проти комуністичної диктатури вчинили самоспалення, а ідейним натхненником наших героїв був Тарас Шевченко. Під час розмови ставимо, наприклад, питання «За що ув'язнили **Анатолія Лупиноса** на 12 років, зламали йому долю?» Шукаючи відповідь, студенти читають вірш Лупиноса, виголошений біля пам'ятника Шевченкові 1971-го, і розуміють, наскільки комуністи боялися і самого Кобзаря, і тих, хто закликав здійснити його заповіти. Варто розглянути питання про **заборонені в совєцькому союзі твори** Тараса Шевченка, зокрема «Якби-то ти, Богдане п'яний», «Чигрине, Чигрине», «Великий льох», «Розрита могила», «Стоїть в селі Суботові». Юнаки і дівчата аргументують причини такої заборони. Студентам подобається виконувати завдання – **Тарас Шевченко на війні** (Революція Гідності, АТО, повномасштабне вторгнення московії в Україну). Так, режисер Сергій Проскурня здійснив **проект «Наш Шевченко»**, де записав 365 прочитань шевченкових поезій майданівцями (найвідомішим є виступ героя Небесної Сотні **Сергія Нігояна**, який перед смертю читає напам'ять уривок з поеми «Кавказ»). Тарас Шевченко був на **щитах самооборони Майдану** як оберіг від беркутівців (надпис «Духовний гетьман Майдану»), Кобзар **носив шини** (художник Юрій Шаповал), він кликав до волі (**графіті** зі словами «Вогонь запеклих не пече» художника #Sociopath). В АТО Шевченко був з нашими воїнами у військовій формі (художник Василь Мокан). Коли у звільненій від московських окупантів Балаклії здерди один із білбордів, то побачили Тараса,

прочитали його слова «Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!». Сьогодні на плакатах наш Кобзар з джавелінами та у формі ЗСУ (художники Сергій Пантюк та Олександр Грехов)...

Цікавими, яскравими і ефективними можуть бути такі форми роботи, як демонстрація відео «Тарас Шевченко. **Відеопоезія**», огляд «Мій Шевченко» (звітують **читці-декламатори**), **музичний вечір** «Пісня Шевченкова завжди зі мною», **театральна вітальня** з героями творів Шевченка, **віртуальна екскурсія** по галереї «Шевченко у двовзорах Олега Шупляка», написання **есе** «За що Тарас Шевченко був розстріляний у Бородянці», конкурс **буктрейлерів і постерів**, **вікторина** «Чи знаєш ти твори Шевченка», **квест** «У нас нема зерна неправди за собою». Доречним є **гронування** «Ким є Тарас Шевченко для України?» Орієнтовні зразки відповідей: Символ України. Державотворець. Духовний батько нації, що допоміг і допомагає нам зберегти свою ідентичність. Патріот. Захисник рідної мови. Цемент, який об'єднує, згуртовує націю. Автор політичних маніфестів української нації. Пророк, до слів якого треба дослухатися. Месник, який кликав брати зброю і боротися за свободу. Геніальний поет, твори якого наші предки знали напам'ять. Поет, пісні якого надихають на творення доброго. Учитель, портрети якого були чи не в кожній селянській хаті. Зразок цілеспрямованої сильної особистості, яка досягла висот людського духу. Талановитий художник. Філософ. Педагог.

Заходи повинні бути завчасно оголошені, не тривалі в часі (до 60 хв.) і проводитися не похапцем, їм має передувати добре продумана підготовка. На початку заходу – вступне слово, наприкінці – рефлексія учасників і присутніх. Усіх, хто брав участь у підготовці і проведенні заходів, присвячених Тарасові Шевченку, слід назвати поіменно, подякувати їм, а найактивніших нагородити (грамотами, сувенірами, квітами, солодощами).

*Грицак Наталія,
доктор педагогічних наук,
кандидат філологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
grycak78@ukr.net*

*Бойко Денис,
студент факультету агротехнології та екології,
Львівський національний університет природокористування*

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ БАЛАД ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Модельною навчальною програмою «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І. А.) 2023 року передбачено у 8 класі вивчення жанру балади, зокрема балади Тараса Шевченка «Причинна» [1]. Зупинимося на основних особливостях проведення уроку з теми «Жанр балади в літературі романтизму. Тарас Шевченко «Причинна».

Розмірковуючи про специфіку вивчення жанру балади на уроці української літератури, варто звернутися до рекомендацій А. Ситченка. Вчений радить баладу аналізувати за схемою ліричного твору, оскільки віршована форма і ліричне начало є визначальними. Втім, слушно наголошує дослідник, за умови значного обсягу та епічного первня, варто проводити аналіз комбіновано, зокрема окремі епізоди розглядати як ліричний твір, увесь текст аналізувати як епічний [2, с. 336–337]. Подібної думки дотримується, наприклад, Г. Токмань, стверджуючи, що баладу треба аналізувати «за планом ліричного вірша, тобто текстуально, якщо в ній переважає суб'єктивність, авторське «Я». Якщо ж вона велика за обсягом і в ній вагоме епічне начало, то користуємося схемою аналізу епосу» [4, с. 73].

Зацікавленість учнів до балади «Причинна» Тараса Шевченка викликана високою естетикою трагічного кохання. Водночас учитель повинен звернути увагу учнів на актуальність порушених проблем. В основу балади покладена народна легенда про чисте й світле кохання, розлуку і трагічну загибель закоханих – мотив, досить типовий для народних пісень. Цілком погоджуємося з думкою О. Суркова, що «"Причинна" відбиває світову романтичну традицію своєї епохи. Накладення міфологічної поетики на архаїчні повір'я про

взаємодію земного та загробного світів – характерна тематика багатьох видатних творів того часу. Але творчість Шевченка відрізняє особливо глибоке занурення у національні традиції та повір'я» [3].

На цьому етапі можна учням запропонувати такі запитання, наприклад:

1. Чому Тарас Шевченко вводить пейзаж-опис Дніпра?
2. Яку символічну паралель можна провести з образом Дніпра і людським життям?
3. Чому молода дівчина блукає між вербами?
4. Яка роль у баладі ліричних відступів?
5. Який епізод можна назвати кульмінацією балади?
6. Як би ви були художниками, яку кольорову палітру використали би для образу Дніпра?

Робота над змістом балади потребує обов'язкового звернення до художніх образів. Так, з учнями можна всі художні образи у баладі розподілити на групи, зокрема: міфологічні (русалки, треті півні), рослинні (верби, ясен, очерет, осока, дуб, густі лози, жито, явір, ялина, калина), тваринні (вовки, кінь, сичі, орел, голуб, голубка, сокіл, жайворонок, зозуленька, соловейко), образи водної стихії (Дніпро, Дунай, синє море, хвиля). Клас ділимо на групи і кожна характеризує художні образи тематичної групи, добирає цитати, увиразнює символіку, зіставляє з загальнокультурним значенням, розкриває роль у баладі, описує авторське ставлення.

Наступним кроком має бути робота над художньо-стильовими засобами балади. Це, насамперед, образи-символи: голубка і голуб – козак і дівчина. Ці образи-символи дають змогу Т. Шевченку виразно показати безвихідне становище героїв твору:

Чи винна ж голубка, що голуба любить?

Чи винен той голуб, що сокіл убив?

Сумує, воркує, білим світом нудить,

Літає, шукає, дума - заблудив.

Завершальним етапом вивчення балади «Причинна» Тараса Шевченка може бути створення пам'ятки «Жанр літературної балади». Разом із учителем учні визначають ключові жанрові ознаки цього жанру, а саме:

1. Балада – ліро-епічний віршований твір, невеликого обсягу, у якому розповідається про неординарну подію.

2. Для балади притаманно однолінійний сюжет, динамізм дій, новелістична побудова, фантастичні елементи.

3. Балада не містить розлогих описів та характеристик, натомість риси характеру персонажів розкриваються у драматично напружених діалогах.

4. Для балади характерна невелика кількість персонажів, також автор не показує свого ставлення до подій і вчинків персонажів.

5. До усталених жанрових ознак балади належить драматичне напруження, що доволі часто у творі набуває трагічного характеру.

Продуктивним домашнім завданням є порівняння ознак балади із ознаками поеми, романсу і легенди.

Отже, аналіз «Причинна» Т. Шевченка показав тяжіння автора до національних корінь, народнопісенних традицій і символів. Визначальною особливістю балади Т. Шевченка є осмислення трагічної долі українського народу, актуалізація соціальних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Модельна навчальна програма «Українська література. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І. А.). 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1-b5C1YBawAnEiomi860WTsbh06om83_d/view

2. Ситченко А.Л. Теоретико-методичні засади аналізу художнього твору в шкільному курсі літератури: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2005. 396 с.

3. Сурков О. Українська демонологія у творчості Тараса Шевченка. 2015. URL: <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/40780125/cobzar-demonoljgy-libre.pdf?1450250699=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D40780125.pdf&Expires=1715932748&Signature=b-QVwbmV0FhT>

4. Токмань Г.Л. Методика навчання української та зарубіжної літератури: самостійна робота студента. Київ: Міленіум, 2019. 110 с.

*Грона Наталія,
доктор педагогічних наук, доцент,
КЗ «Прилуцький гуманітарно-педагогічний
фаховий коледж імені Івана Франка»
Чернігівської обласної ради,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
natashagrona@ukr.net*

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

Тарас Шевченко своїм мистецьким словом та загальнолюдською правдою, перетнув межі рідної України, розширивши їх у світі. Його твори розбили стіни байдужості та ворожнечі до української мови. Уже перша його книжка «Кобзар» (1840) засвідчила воскресіння нації, мови в драматичний період національної історії. [3, с. 24].

Т. Г. Шевченко підніс українську культуру на новий рівень розвитку, окреслюючи її національну унікальність. В умовах української бездержавності правдивому Слову поет надавав особливого значення. Він писав: «...возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло них поставлю слово...».

Хоча Т. Г. Шевченко не працював у сфері освіти і не створив спеціальних творів, присвячених педагогічним питанням, але є підстави вважати, що він виявляв значний інтерес до проблем освіти. Крім того, можна стверджувати, що він мав чітко виражену систему педагогічних переконань. Кобзар вважав, що добра освіта може слугувати народу й сприятиме позитивним змінам у суспільстві [2, с. 84]. Загалом можна відзначити прогресивність педагогічних поглядів Т. Г. Шевченка. Вони адекватно відображали ті суспільні обставини, коли здійснювався перехід від конфесійно зорієнтованої школи до школи національної.

Мета статті – висвітлити ефективність застосування діяльнісного підходу під час аналізу творчого доробку Т. Г. Шевченка в аспекті сучасних філологічних й дидактичних досягнень.

Творчість поета – плідний матеріал для активізації мислення, мовлення здобувачів освіти в контексті досягнень сучасної філології та педагогіки. Тому перед учителем української мови та літератури постає завдання не лише навчити учнів розуміти правила української мови та аналізувати літературні твори, але і використовувати українську мову як інструмент розвитку особистості в різних сферах життя. Система освіти відчутно модернізувалася, що потребує від учителів перегляду форм і методів навчання.

Якщо здобувач освіти отримає навички орієнтування в інформаційному потоці, навчиться аналізувати та узагальнювати, порівнювати факти, розуміти ключові моменти, йому буде простіше адаптуватися в соціумі. Ці аспекти і є ключовими поняттями діяльнісного підходу. Отже, діяльнісний підхід вимагає від учителя здатності створити умови для оволодіння учнем діяльністю, а отже, зробити процес навчання: умотивованим, цілеспрямованим, практично зорієнтованим, соціальним, емоційним, активним, творчим, рефлексійним, максимально самоорганізованим.

Погоджуємося з думкою дослідниці О. Висоцької, яка розглядає діяльнісний підхід в освіті як «зміщення акцентів у навчанні та вихованні в бік формування більшої життєвої активності особистості, а саме здатності до самостійних, чітко усвідомлених і вмотивованих дій, спрямованих на саморозвиток та самовдосконалення» [1, с. 14].

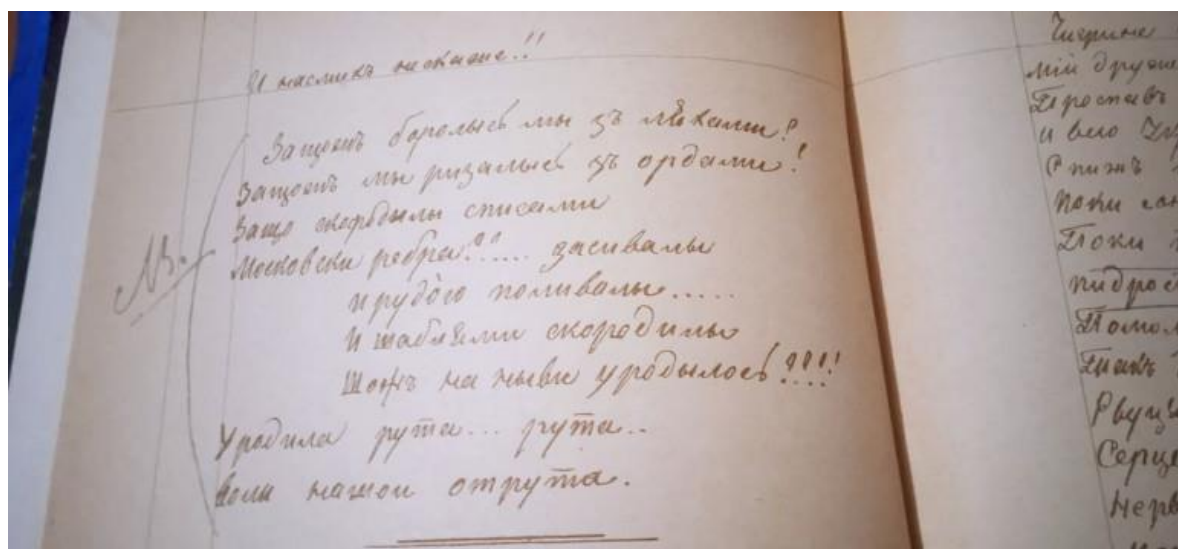
Використовуючи творчий спадок неперевершених творів Т. Г. Шевченка, ми не тільки збагачуємо здобувачів літературно, а і формуємо їхню пунктуаційну та орфографічну грамотність, поповнюємо словниковий запас, розвиваємо мовлення і мислення. Пропонуємо різноманітні вправи та завдання для аналізу творчого надбання письменника, які допомагають усвідомлено розглядати його літературну спадщину в діяльнісному аспекті.

1. Ознайомтеся із визначенням лексеми «цензура». Обґрунтуйте думку, чому твори Т. Г. Шевченка піддавалися цензурі? Перегляньте фото рукопису Шевченкової збірки «Три літа», що містять цензурні позначки із

факсимільного видання (друк твору, що графічно точно відтворює раніше випущене оригінальне видання).

- *Висловіть думки щодо значення позначки. Чому ці рядки вилучено?*

Цензура цензура -и, ж. 1) У Стародавньому Римі – посада цензора (у 1 знач.); виконання обов'язків цензора. 2) Перегляд творів, призначених для друкування, постановки в театрі і т. ін., або якої-небудь кореспонденції, здійснюваний органами державної, церковної і т. ін. влади. 3) Система державного нагляду за друком та засобами масової інформації; особи, що здійснюють такий нагляд [4, с. 34].

Мал. 1. Рукопис Шевченкової збірки «Три літа» із цензурними позначками. Із факсимільного видання.

2. У виданні «Кобзаря» 1894 року із поеми «Іржавець» вилучили 40 рядків, де були навіть найменші натяки проти Петра I чи російської політики. Значні шматки були вилучені і з віршів «Чигирине, Чигирине», «І мертвим і живим...», «До Основ'яненка». А відомий «Заповіт» у цьому виданні взагалі складався лише з першого куплету – далі ішли самі цензорські крапки.

Під заборону потрапили, зокрема, такі рядки:

*А до того – Московщина,
Кругом чужі люде.
Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!*

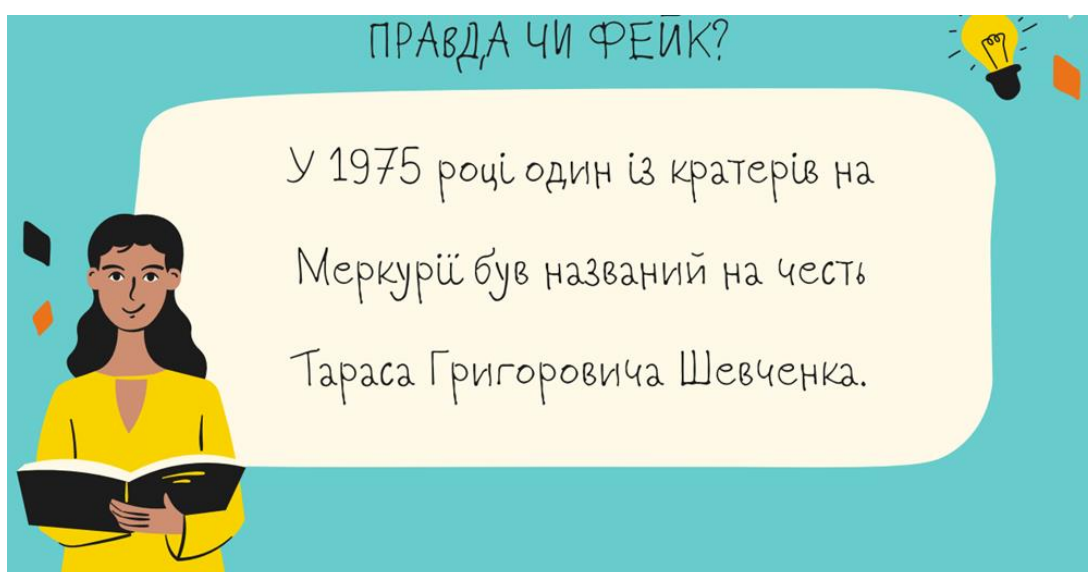
«До Основ'яненка»

Такая їх доля:
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани!

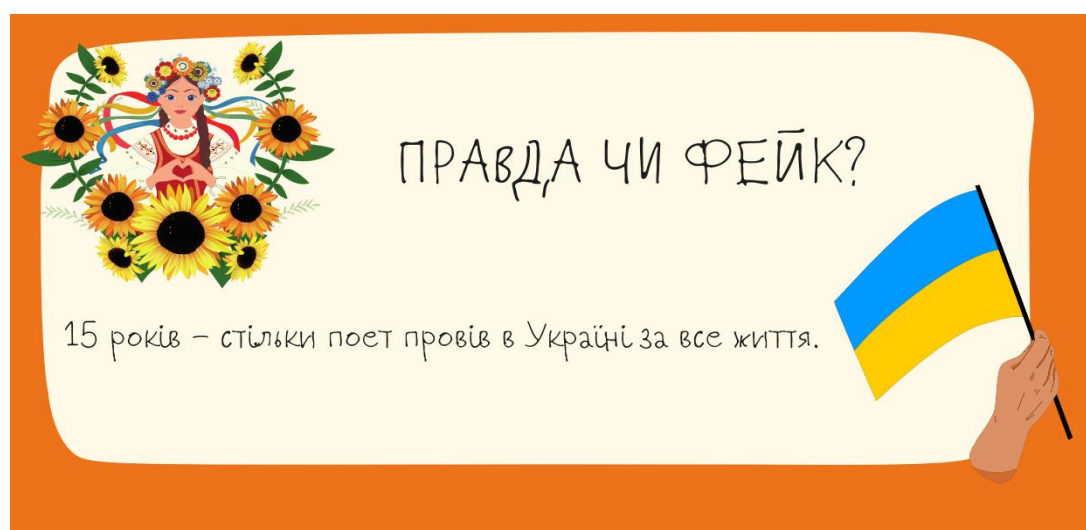
«Чигирине, Чигирине»

- Як підсилюють вилучені рядки текст поезії? Чому ці рядки були «вирізані»? [4, с. 35].

3. «Правда чи фейк?»

Мал. 2 «Фейк чи правда?»

Мал. 3 «Фейк чи правда?»

Мабуть, велич письменника полягає в тому, що його твори залишаються актуальними навіть через століття, будучи не лише художнім зображенням минулого, але й джерелом естетичного збагачення для кожного нового покоління та засобом формування особистості. Твори Тараса Шевченка є відображенням суті української нації, а його життя – віддзеркаленням трагічної долі цілого народу. Аналіз літературної спадщини Т. Г. Шевченка сприяє поглибленню літературних знань учнів, розвитку критичного мислення, пам'яті, комунікативних умінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Висоцька О.Є. Розвиток життєвих компетентностей особистості засобами діяльнісної педагогіки. Формування ціннісно-змістовної сфери дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: матеріали обласної науково-практичної конференції, 28 березня 2018 р. Дніпро, 2018. 531 с.

2. Грона Н.В. Літературна спадщина Т.Г. Шевченка в навчанні учнів молодшого шкільного віку. Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. «Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони». Київ: ННДІУВІ, 2014. С. 83–86.

3. Грона Н. В. Освітнянські питання в контексті поглядів Тараса Шевченка. Т.Г. Шевченко в освітньому й культурологічному просторі України ХІХ-першої половини ХХІ століття. Матеріали VIII-ої Всеукраїнської науково-практичної офлайн та онлайн конференції з міжнародною участю, присвяченої 100-річчю з дня присвоєння імені Тараса Григоровича Шевченка Комунальному закладу «Уманський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж ім. Т.Г. Шевченка Черкаської обласної ради». Умань : ВПЦ «Візаві», 2023. С. 23–25

4. Запізнаймося з Шевченком: які думки роїлися під смушевою шапкою Кобзаря? Добірка пошуково-дослідницьких робіт студентів Комунального закладу «Прилуцький гуманітарно-педагогічний фаховий коледж ім. І.Я. Франка» Чернігівської обласної ради. Ніжин. 2024. 72 с.

*Ковалець Лідія,
доктор філологічних наук, доцент,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
LidijaKovalets@gmail.com*

УНІВЕРСИТЕТСЬКА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА ЯК ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП ДО ВИКЛАДАННЯ Т. ШЕВЧЕНКА В ЗЗСО

1. Ідеться про курс, що викладається в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича в рамках освітньо-професійної програми «Українська мова та література» для спеціальності 014 «Середня освіта (українська мова та література)» першого (бакалаврського) рівня й належить до групи вибіркових дисциплін, обіймає 4 кредити (22 год. лекційних і стільки ж практичних занять для студентів денної форми навчання і 6 год. лекційних та стільки ж практичних для тих, хто навчається заочно).

2. Актуальність курсу з огляду на виклики сьогодення й потребу сприяння тому, щоб в умовах інноваційної перебудови вітчизняної системи освіти допомогти випускникам сформувати свої методичні компетенції на основі ґрунтовних фахових знань про ключову постать українського літературного та суспільно-культурного процесу, загалом засвоїти основні відомості з практичної методики та шкільного літературознавства й навчитись використовувати набуті знання, тим самим підвищуючи свій освітній рівень. Важливість при цьому таких потенційних досягнень здобувачів освіти: орієнтуватимуться в концептуальних, а також дискусійних питаннях курсу методики навчання української літератури загалом та життя і творчості Т. Шевченка зокрема; методично грамотно плануватимуть і моделюватимуть шкільні ситуації та заняття, творчо підходять до підготовки конспектів уроків, орієнтуватимуться в необхідній інформації, використанні довідкової літератури й електронних баз даних; плануватимуть та реалізовуватимуть етапи вивчення біографії письменника та шкільного аналізу літературних творів.

3. Структурування курсу за принципом вивчення Т. Шевченка в системі розвитку учнів базової школи й у старшій школі. Основні завдання в цьому

аспекті для базової школи – навчитись читати й аналізувати поезію Т. Шевченка. Акценти на творчому читанні, відповідній читацькій роботі, яка передбачає виконання словникових завдань, коментоване (класне) читання і власне (індивідуальне) читання («повільне читання») як спостереження над текстом і шлях до виховання культури почуттів дитини, демонстрацію (ілюстрування) на практиці кожного з цих компонентів та пропозицію доповнити цей план іншими ефективними діями. Обговорення особливих прийомів психолого-педагогічної роботи стосовно тих, хто індиферентно ставиться до літератури.

4. Про працю в базовій школі над «більш вільним» аналізом поезії Т. Шевченка, надто над аналізом «від першого до останнього слова». Переваги таких підходів (у зіставленні з іншими), важливість самостійного відкриття дітьми специфіки поетичного тексту, його ідейно-тематичного, лексичного багатства й поезики задля уникнення того, щоб вироблялась звичка «переймати істину як готовий предмет» (за Н. Каменською). Потреба засвоєння при цьому понять «лірика», «ліричний герой», «мотив у ліричному творі» й ілюстрація їх на конкретному матеріалі, а також залучення до пізнання поезій Т. Шевченка їхнього значного мистецького контексту. Представлення фрагментів таких уроків.

5. Розгляд студентською аудиторією традиційних та інноваційних підходів до вивчення біографії Т. Шевченка в 9 кл. (із зосередженням на біографічному методі в літературознавстві, рекомендаціях у цьому плані сучасної методичної науки, шевченкознавства, в т. ч. альтернативного). Пізнання документальної джерельної бази, небезпека фактографії й переходу етичних меж у пізнанні особистості Поета. Змістове наповнення таких уроків, домінантні форми й методи подання такого матеріалу, ілюстрація змодельованих фрагментів уроків. Наочність і ТЗН на відповідних уроках, кінематографічний матеріал шевченківської тематики і шляхи його застосування в школі.

6. Засвоєння концептуальних питань у пізнанні старшокласниками творчості Т. Шевченка (що літературна спадщина його – унікальна художня система, нерозривно пов'язана з малярськими здобутками письменника,

фольклором, національною та світовою літературою; що зразки Шевченкової творчості, в т. ч. програмні, мають свою жанрово-родову специфіку, разом з тим ця творчість явила нові жанрові утворення; що романтизм, психологічний реалізм як провідні творчі методи Т. Шевченка є своєрідними, художнє мислення митця – багатогранним, а значення цієї творчості для формування української літературної мови, нового українського письменства є винятковим).

7. Методика підготовки інтегрованого уроку з літератури та історії, присвяченого раннім історичним поемам Т. Шевченка (застосування методів проблемного навчання, поєднання групової та індивідуальної роботи). Обладнання на такому уроці, попередні диференційовані завдання учням (вони можуть виступати як блогери), самостійна робота з основною та додатковою літературою. Способи організації роботи учнів у ході уроку, апеляція до текстів поем та критичних матеріалів шевченківської тематики як основних.

8. Особливості проведення уроку літературознавчо-психологічного дослідження поеми «Катерина» (за методом інтелектуальної рольової гри). Моделювання ситуації, коли одна група здійснюватиме літературознавчу характеристику твору, інша – психологічно відстежуватиме історію Катерини та її оточення. Важливість оперування відповідною термінологією, розуміння морально-етичних уроків від автора як ліричного героя твору.

9. Своєрідність оглядового вивчення окремих значущих творів Т. Шевченка (на матеріалі поеми «Гайдамаки»). Можливості різних шляхів аналізу (подієвого, сюжетно-композиційного, пообразного, проблемно-тематичного), моделювання їх.

10. Про розвиток навиків опрацювання учнями профільної школи науково-літературознавчих джерел (на матеріалі статті С. Смаль-Стоцького про поему Т. Шевченка «Сон»). Прийоми конспектування, оформлення реквізитів конспекту, перевірка засвоєного.

11. Позакласна робота з вивчення Т. Шевченка. Підготовка авторських проєктів інтелектуально-розважальних заходів (сценарію зустрічі з поезією Кобзаря, інтерактивними іграми на шевченківську тематику, «брейн-рингу»

тощо). Підготовка відеоколажів, плейкастів, буктрейлерів, присвячених окремим творам із Шевченкової спадщини.

12. Передбачення, що завдяки курсу студенти краще знатимуть методологічні й теоретичні основи методики навчання української літератури, основи шкільних курсів української літератури, специфіку вивчення біографії письменника й технології шкільного аналізу художнього твору, життєвий і творчий шлях Т. Шевченка як об'єкт вивчення учнями базової та старшої школи.

*Оксенюк Андрій,
магістр, вчитель Борщівський заклад
загальної середньої освіти
I-III ступенів імені Я. П. Горошка,
andrij_oksenyk@ukr.net*

ШЕВЧЕНКО НА ВСІ ЧАСИ

Ставлення учнівської молоді до творчості Тараса Шевченка різноманітне: для когось це банальне «бо треба», для когось він є взірцем, комусь цікаво, бо Тарас знаменитість, а комусь взагалі байдуже, і це найбільше пече. Ким же має стати для нас Шевченко, ким він був і ким буде? Безперечно, його творчість вивчали, досліджували, та чи у повній мірі, як для людини такого масштабу? А насправді Шевченко для нас є таким поетом, до якого ми маємо звертатися постійно: читати, читати, читати... Він же сам наголошував: «Учітесь, читайте, І чужому навчайтесь, Й свого не цурайтесь». Пам'ятаєте? Схоже, забули.

У одному з відомих інтерв'ю Богдан Ступка зауважив: «Я думаю, Шевченко самий великий і найбільш великий, тому що він актуальний, розумієте? Він – в усі формації, він – в усі часи, для України він надзвичайно актуальний. Шевченко такий поет, до якого можна звертатися постійно... Його повісили на стіну, сказали, що це – святий чоловік. Напевно, воно так і є, але його перестали вивчати. Коли вішають на стіну і роблять святого, тоді перестають його читати».

Сьогодні перед учителем літератури постає ряд питань щодо особливостей інтерпретації творів Шевченка. Варто показувати його для дітей різним та ламати стереотипний образ старого дідугана, а чому ми не говоримо учням, що Тарас був націоналістом? Він сміливо піднімав заборонені теми, боровся за майбутнє вільної України і майстерно виливав всі свої почуття та думки у творчість, яка відображала настрої народу, а міг творити портрети, офорти, жити в своє задоволення, але він обрав інший шлях – боротьби за волю свого народу: «А щоб збудить. Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить. Та добре вигострить сокиру, Та й заходитьсь вже будить...» [2, с. 65].

Якщо ми говоримо, що потрібно осучаснювати подачу матеріалу про письменника, то обов'язково проводити паралелі з теперішніми подіями. Наприклад, можна згадати момент звільнення Балаклії на Харківщині від російських окупантів. Українські військові зняли з білборда плакат російського змісту та знайшли під ним символічний сюрприз – вірш Тараса Шевченка та його портрет. А що може бути більш сучасним, коли твій знайомий з передової декламує Кобзаря, чи коли колишній учень, а тепер боєць ЗСУ заходить до зали і з його уст лунають пророчі слова Тараса?

Сьогодні говорити про вивчення Шевченка у школі більш ніж необхідно. Взяти до уваги, наприклад, хоча б кількість годин, виділених для «ознайомлення», бо інакше не скажеш, із творчою спадщиною Кобзаря за новою програмою НУШ. А вона обмежується: у початковій школі п'ятьма годинами, у середній – по дві години у кожному класі, а старша школа взагалі не розглядає творів митця. Адже сьогодні дуже важливо вивчати творчість генія української літератури не тільки у молодшій школі, а й впродовж усього навчання у школі, на прикладі якої змалку будуть формуватися патріотизм, воля до життя і свободи, віра у незламність нашої країни, гордість за свій народ та його історію.

На уроках мистецтва не вивчається гравюра, за яку Шевченко отримав звання академіка, до речі, академіків гравюри було всього двоє, і це говорить про щось.

Складається враження, що ми самі хочемо ще у «колисці приспати» усі ці чесноти, те чим маємо пишатися, те, що маємо передати наступним поколінням українців.

Доречним буде відзначити те, що Тарас був вчителем, не маючи при цьому педагогічної освіти, а особливе місце у його творчому доробку посідає остання прижиттєва книжка – «Буквар південноруський» для навчання дітей грамоті українською мовою у недільних школах, складена із кращих зразків фольклору та частково з власних творів. Сам Шевченко усвідомлює важливість мови для народу та пише передмову до другого, на жаль, нездійсненого видання «Кобзаря», в якій викладає власні думки стосовно сучасного стану української мови літератури і перспектив її розвитку. Він наполягає на піднесенні рівня національної літератури шляхом глибокого пізнання життя народу, володіння рідною мовою і завдяки незалежній, національно свідомій позиції літераторів, обов'язок яких – забезпечити самостійний шлях розвитку української літератури: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди» [3, с. 314].

Чому б не ввести для обов'язкового вивчення у старшій школі критичні статті про Кобзаря, щоб усунути відчуття меншовартості української літератури? Літературознавець Іван Дзюба розглядає світ Шевченкових творів та його думки в контексті світової та європейської літератури, зокрема таких близьких йому за духом поетів і мислителів, як Ш. Петефі, Ф. Шиллер, В. Гюго, Ю. Словацький. Розмову про Шевченка Іван Дзюба починає провідною думкою праці: «Великі національні поети є не тільки голосом своїх націй – вони є і голосом людства у своїх націях... Цей голос може бути несприйнятий через якісь атмосферні перешкоди історичного порядку або заглушений якимись ідеологічними шумами, але рано чи пізно його почують, і великий національний поет стає світовим поетом». Саме таким, національним і світовим поетом, є Тарас Шевченко, і учням варто про це розповідати [1].

Ми зараз лише на початку нелегкого й відповідального шляху змагань, а й на етапі творення нової нації, але віримо в розум, наполегливість і творчі здібності нашого народу, наших дітей. Нашу історію намагалися, не побоюся назвати слова, намагаються каструвати уже давно, а наше завдання – її відродити.

Любов до літератури починається з колискової матері, з батькового слова, з вчителя, з того, як він викладає, та власної любові до свого народу. Неможливо прищепити любов до поезії Шевченка дітям, якщо не любиш її сам.

«Уже для багатьох поколінь українців – і не тільки українців – Шевченко означає так багато, що сама собою створюється така ілюзія, ніби ми все про нього знаємо, усе в ньому розуміємо, і він завжди з нами, у нас. Та це тільки ілюзія. Шевченко як явище велике й вічне – невичерпний і нескінченний», – так сказав про нього Іван Дзюба.

Минають роки, століття, а сила Шевченкового слова живе, зростає, набуває нового змісту. Ліна Костенко зазначила: «Ще не були епохи для поетів, Але були поети для епох!» Ці слова підкреслюють велич неймовірного Тараса Шевченка, який проходить крізь століття, і стає нашим сучасником, борцем за волю і сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Тарас Шевченко серед поетів світу. Либідь, 2017.
2. Поезії Тараса Шевченка. Львів, 1867. Т. 1. С. 65.
3. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. Київ, 1964. Т. 6. С. 314.

*Слижук Олеся,
кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу навчання
української мови та літератури,
Інститут педагогіки НАПН України,
olesja_2014@ukr.net*

ОСМИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК СПОСІБ РОЗВИТКУ МЕДІАГРАМОТНОСТІ УЧНІВ 5-7 КЛАСІВ

Особистості класиків світової літератури в сучасному світі медіа виступають своєрідними культурними брендами своїх націй. Для української

нації такою особистістю безумовно є Тарас Шевченко. Процес переоцінки класичної спадщини та її осучаснення розпочався зі здобуттям Україною незалежності у 1991 році. Дослідженню цього феномену присвячені наукові розвідки з літературознавства, мовознавства, соціальних комунікацій Т. Гундорової, О. Плясун, А. Сажині, Л. Хавкіної, Е. Шестакової, С. Філоненко та ін.

Т. Гундорова називає конкретизацію образу поета, творення альтернативного образу та перетворення шевченківського канону на перформанс основними стратегіями «гри із Шевченком» [1, с. 365]. Вони виявляються в сучасних літературі та медіатекстах. А. Сажина, дослідивши різні види сучасних медіа, у яких інтерпретується образ Тараса Шевченка, приходять до висновку, що «численні зразки популярної художньої словесності через гру, інтертекстуальні та інтермедіальні техніки, пародіювання та ін. причетні до створення нового міфу, який можна ідентифікувати як парадигму „Наш Шевченко”, що постає ознакою та свідченням постійного діалогу між класикою і сьогоденням» [3, с. 29]. У зарубіжних медіа інтерпретація особистості Тараса Шевченка виступає маркером української культури. На думку О. Плясун, «Тарас Шевченко – однозначно іміджева постать у сучасному зарубіжному медіапросторі, прецедентна, символічна для українців особистість, яка й сьогодні продовжує формувати не лише внутрішній, а й зовнішній, міжнародний імідж України» [2, с. 117].

Водночас у медіапросторі час від час спостерігаємо й вкрай негативне явище – «маніпуляції Шевченком», коли йому приписують провокативні вірші з мовою ворожнечі, або стверджують про його приналежність до російської літератури тощо.

Подоланню маніпулятивних впливів та розвитку критичного осмислення творчого доробку митця та його особистості загалом сприятиме продумане, логічно умотивоване з віковими особливостями учнів знайомство із творчістю Тараса Шевченка та його особистістю загалом на уроках української літератури

у 5-7 класах, коли тематичний принцип є основним у структуруванні змісту програмового матеріалу.

Із поезією Тараса Шевченка учні знайомляться ще в початкових класах. Закономірно, що в 5 класі автори модельної навчальної програми й підручника української літератури [4] пропонують для текстуального вивчення уривки із послання «І мертвим, і живим...» та із поеми «Княжна». Вони розглядаються в контексті біографії митця, адже тісно пов'язані з нею. Перед юними читачами постає образ митця, який попри сирітське дитинство, поневіряння на засланні, став успішним українцем, якого й донині пошановують у всьому світі: «Йому встановлено 1384 пам'ятники в 35 країнах світу на різних континентах. Твори поета увійшли у світову п'ятірку книжок, що найчастіше перекладають іноземними мовами» [4, с. 99]. Доповнює цей образ новітнє медіа – бренд України, розроблений японськими дизайнерами для Олімпійських ігор у Токіо 2021 року, самурай «Шева-кун». Тут образ митця Тараса Шевченка усвідомлюється учнями як бренд, сучасна ікона всієї української нації.

У 6 класі поняття про особистість Тараса Шевченка поглиблюється текстуальним вивченням поезії «І досі сниться...». Пов'язаний із ним біографічний матеріал розкриває роки заслання поета. Це і біографічний нарис у художньо-публіцистичному стилі, і уривок із художнього фільму «Тарас Шевченко» режисера Ігоря Савченка, у якому точно відтворено атмосферу заслання поета, і сучасні музичні композиції за мотивами виучуваної поезії. Перед шестикласниками відкриваються нові грані особистості геніального українця. Завершується вивчення творчості Тараса Шевченка у 6 класі віртуальною екскурсією до музею й меморіального комплексу на півострові Мангишлак у Казахстані, де він перебував у засланні майже 7 років [5].

У підручнику української літератури для 7 класу представлений вірш Тараса Шевченка «Розрита могила», у якому представлено емоційно зворушливе Шевченкове бачення історичної долі України. Біографічний нарис про письменника заглиблює учнів у час подорожі поета Україною у травні 1843 року та картини уярмленої, сплюндрованої України. Ілюстраціями до

виучуваної теми стануть двовзори тернопільського художника Олега Шупляка та сучасні музичні композиції за мотивами поезії «Розрита могила». Завершити вивчення Шевченкової творчості у 7 класі автори підручника [6] пропонують флешмобом «Шевченко на мапі України» або «Шевченко на мапі світу».

Отже, розкриття перед учнями-підлітками багатогранного образу генія Тараса Шевченка дозволить сформувати у їхній уяві не відсторонений портрет національного ідола, а поняття про різні грані його особистості, завжди сучасного провідника української нації, борця, геніального поета й художника. Він постане перед ними і як звичайна людина, яка пережила непрості випробування долі, прагнула до родинного щастя, мріяла про освіченість молодих поколінь, виховання у них історичної пам'яті та національної самосвідомості. Це сприятиме подоланню стереотипів учнів про Кобзаря як штучний бренд України, а значить і розвитку медіаграмотності – навичок різнобічного аналізу інформаційних джерел, медіатекстів, мистецьких творів про Тараса Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : статті та есеї. Київ: Грані-Т, 2013. 548 с.
2. Плясун О.. Тарас Шевченко в зарубіжних медіа: лінгвоіміджевий дискурс. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2021. № 42. С. 104–120.
3. Сажина А. Інтерпретаційний портрет Тараса Шевченка у форматі сучасної медіа-культури. *Питання літературознавства*. 2014. Вип. 90. С. 23–39.
4. Українська література: підручник для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти / Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук. Київ: ВД «Освіта», 2022. 256 с.
5. Українська література: підручник для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти / Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук. Київ: ВД «Освіта», 2023. 256 с.
6. Українська література: підручник для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти / Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук, І. Тригуб. Київ: Грамота, 2024. 288 с.

*Юркова Оксана,
учитель української мови та літератури
загальноосвітньої школи I-III ступенів № 6
Горішньоплавнівської міської ради
Кременчуцького району
Полтавської області,
oksankaurkova@gmail.com*

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ПРИ ВИВЧЕННІ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Читаючи біографічні нариси, складені ще за часів «совка», ми уявляли Тараса Григоровича Шевченка таким собі правильним ідолом. Для створення його портрета обов'язково використовували слова: великий поет, світоч української літератури, борець з кріпацтвом, пророк тощо. Усе це правильно, але здебільшого за цими словами ми не бачили Шевченка як людину з усіма його маленькими радощами, необачними вчинками, улюбленими звичками, пристрастями, помилками та вадами. Як розповісти про Тараса Григоровича так, щоб здобувачам освіти захотілося відкрити «Кобзар» самостійно, а не під примусом учителя? І саме сьогодні перед викладачами літератури постає ряд питань щодо особливостей інтерпретації його творів, осучаснення подачі біографічного матеріалу про письменника та обов'язково проводити паралелі з теперішніми подіями.

Не секрет, що молодь активно користується соціальними мережами, тому варто під час уроків використовувати відео з соцмереж, які допоможуть дітям усвідомити значення Кобзаря. Наприклад, репортаж про розстріляні російськими загарбниками погруддя Тарасу Шевченку в селі Мартинівка Чернігівської області та селищі Бородянка на Київщині, демонтаж пам'ятника в Мелітополі тощо. Думаю, що це може бути поштовхом, щоби пробудити бажання зацікавитися творчістю письменника.

Під час вивчення біографії митця використовую метод сторітелінгу – подавати розповідь у вигляді історій успіху: був кріпаком, а став усвесвітньо

відомим поетом. Зараз діти можуть створити сторінки в соцмережах від імені Тараса Григоровича, аналізуючи, з ким би йому було цікаво спілкуватися, а кого б видалив із друзів.

Пропоную учням розглянути картини із виставки «Квантовий Шевченко» О. Грехова (хоча до картин існують різні думки, і не дуже позитивні). Художник стверджує, що цим проєктом він хотів донести, що Шевченко «був не старим з вічно сумним поглядом, він був прогресивною людиною для свого часу і так само, як зараз ми, ходив на «вечірки», веселився і сміявся».

Популярними серед учнівської молоді є творчі проєкти. Їх теж можна «осучаснити»: створення коміксів, подкастів, мемів, відео в ТікТок, зашифрувати назви (рядочки творів) мовою емодзі тощо. Багато здобувачів освіти грають на різних музичних інструментах, тому їм буде цікаво створити кавер-версію на поезію, яка найбільше сподобалася.

Здобувачі освіти із задоволенням використовують ШІ при підготовці до занять, тому можна порадити їм «попросити» його написати вірш у стилі Шевченка. Потім вони можуть разом проаналізувати, чим унікальна творчість письменника, що її вирізняє тощо. Можна використовувати Шевченкобот. Як йдеться в описі бота, це спільний проєкт до Дня Незалежності України від інтернет-журналу Platfor.ma та агентства з розробки чат-ботів U!Bots. «Бот Тараса Григоровича – некомерційний проєкт, ми інвестували в нього свій час і розум, а отримати хочемо лише ваш гарний настрій та новий погляд на класику», – пише Platfor.ma.

Сучасні здобувачі освіти живуть в умовах неупинного розвитку технологій та глобалізації, шукають у Шевченкові не тільки символ минулого, але й ознаку збереження національної ідентичності. Його погляди на соціальну справедливість, героїзм переносяться в сучасний контекст, стаючи провідником для тих, хто прагне змінити світ навколо себе. Сучасне осмислення творчості Кобзаря передбачає його вічну актуальність та важливість для формування культурного обличчя сучасної України.

Тарас Григорович Шевченко – не просто великий поет минулого, але й велична постать, яка вказує шлях до гідності, любові до рідної землі та віри в краще майбутнє!

ЛІТЕРАТУРА

1. Демків В.Г. Тарас Шевченко як співець-просвітник українського народу. Тарас Шевченко і сучасна національна освіта: матеріали Міжнар. наук.-практ. [м. Тернопіль, 5-6 берез. 2014 р.] / редкол.: Г. Балл, А. Бичко, І. Бичко [та ін.]; гол. ред. А. Фурман. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ. 2014. С. 131-132.

2. Кіхмет Н. Мандрівка Тарасовими шляхами [Електронний ресурс] / Назим Кіхмет. URL: http://biblioshelest.blogspot.com/2014/03/blog-post_154.html.

3. Ревасевич, І. С. Психологічне осмислення внутрішнього світу творчої особистості у літературній спадщині Тараса Шевченка. Тарас Шевченко і сучасна національна освіта : матеріали Міжнар. наук.-практ. [м. Тернопіль, 5-6 берез. 2014 р.] / редкол.: Г. Балл, А. Бичко, І. Бичко [та ін.]; гол. ред. А. Фурман. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2014. С. 142-143.

4. https://znayshov.com/News/Details/vid_patetychnoho_kobzaria_do_druzhnoho_she Yak_provesty_ne_nudnyi_urok_pro_tarasa_shevchenka

*Юстенюк Олена,
вчитель початкових класів,
Гімназія Лесі Українки №117,
olena777dobro@gmail.com*

ВЕЛИЧНЕ СЛОВО КОБЗАРЯ У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Дитячі роки відіграють вирішальну роль у формуванні особистості, цінностей та світогляду людини. Література, з її багатими історіями та моральними уроками, слугує потужним інструментом у цьому процесі розвитку. «Кобзар» Тараса Шевченка, наріжний камінь української літератури, втілює теми свободи, справедливості та людської гідності, які глибоко

резонують з молодими читачами. Досліджується вплив величного Шевченкового слова на формування особистості молодших школярів, виховання покоління, яке є стійким, емпатичним і закоріненим у свою культурну спадщину.

Вплив літератури на психологічний і моральний розвиток дітей широко вивчався, і всі дослідники дійшли висновку, що раннє знайомство з класичними творами може суттєво вплинути на ціннісні орієнтири, емпатію та когнітивні навички дитини. Такі твори, як «Кобзар» Тараса Шевченка, відіграють ключову роль у цьому аспекті розвитку, особливо в контексті української культурної та національної ідентичності. Дослідження Бороня (2017) та Бондарєвої (2021) висвітлюють глибину впливу Шевченка, демонструючи, як його наративи виходять за рамки простого оповідання і включають складні морально-етичні дилеми, придатні для юних умів, щоб орієнтуватися і вчитися на них. Крім того, дослідження з дитячої психології та освіти підкреслюють важливість інтеграції культурно значущої літератури в навчальну програму для сприяння всебічному розумінню власної спадщини та розмаїття людського досвіду.

Формування особистості дитини є багатограним процесом, на який впливає взаємодія генетичних, середовищних та освітніх факторів. Згідно з соціокультурною теорією Л. С. Виготського, соціальні взаємодії, в які вступають діти, в тому числі й через літературу, відіграють вирішальну роль у їхньому когнітивному розвитку. «Кобзар», з його багатим історичним контекстом і глибокими моральними розповідями, слугує інструментом культурної освіти, дозволяючи дітям досліджувати складні теми у сприятливому навчальному середовищі. Теорія психосоціального розвитку Еріксона також підтримує інтеграцію творів Шевченка в освіту, стверджуючи, що діти в молодшому шкільному віці перебувають на критичному етапі розвитку компетентності та почуття ідентичності. Література, яка відображає культурні цінності та історичну боротьбу, така як «Кобзар», може зробити значний внесок у цей етап розвитку, сприяючи формуванню почуття приналежності та глибшому розумінню етичних принципів.

У цьому дослідженні застосовано якісний метод дослідження, що включає контент-аналіз «Кобзаря» та тематичне дослідження його інтеграції в навчальну програму молодших класів. До вибірки увійшли вчителі з трьох українських шкіл, які включили творчість Шевченка до своїх освітніх програм, а також спостереження за дискусіями в класі та роздумами учнів над текстом. Методи збору даних складаються з напівструктурованих інтерв'ю з учителями, аналізу учнівських робіт та записів спостережень за взаємодією в класі. Аналіз даних має на меті виявити теми, пов'язані з впливом «Кобзаря» на морально-етичний розвиток учнів, їхнє почуття ідентичності, а також їхню емоційну та когнітивну залученість до тексту.

«Кобзар» – це не просто збірка віршів, а мозаїка української душі та історії, що відображає боротьбу, прагнення та стійкість українського народу. Творчість Шевченка, що характеризується ліричною насиченістю та глибокими моральними пошуками, пропонує молодшим школярам безцінну лінзу, через яку можна досліджувати теми справедливості, свободи та людської гідності. Наприклад, вірш «Заповіт» виходить за межі особистого, щоб сформулювати колективне прагнення до свободи і самовизначення – теми, які є як історичними, так і універсально актуальними. Цей аналіз показує, як поетичні наративи Шевченка слугують для дітей засобом залучення до складних соціальних та етичних питань, спонукаючи до роздумів, дискусій і глибшого розуміння своєї культурної спадщини та універсальних цінностей людства.

Тематичне дослідження, проведене в молодшій школі в Києві, ілюструє практичне застосування та вплив інтеграції «Кобзаря» в навчальну програму. Вчителі повідомили про помітне зростання інтересу учнів до української історії та культури, а також про посилення здатності до емпатії та моральних міркувань. Дискусії в класі, стимульовані віршами Шевченка, виявили здатність учнів вирішувати етичні дилеми, висловлювати свої думки та почуття, а також проводити паралелі між історичними подіями та сучасними проблемами. Відгуки учнів та батьків були в переважній більшості позитивними, багато з них підкреслили роль програми у вихованні сильного

почуття національної ідентичності та моральних цінностей. Цей приклад підкреслює потенціал «Кобзаря» збагачувати освітній досвід, сприяючи не лише академічним навичкам, а й емоційному та етичному розвитку.

Висновки з огляду літератури, теоретичної бази та тематичного дослідження сходяться, щоб підкреслити значну роль «Кобзаря» у формуванні особистості молодшого школяра. Творчість Шевченка, з її глибоким культурним і моральним резонансом, є багатим ресурсом для розвитку емпатії, етичного розуміння та почуття ідентичності у молодших школярів. Інтеграція «Кобзар» в освітню програму узгоджується з теоріями Виготського та Еріксона, підкреслюючи важливість культурного та соціального контекстів у когнітивному та психосоціальному розвитку. Це дослідження підкреслює неминущу актуальність творчості Шевченка в сучасній освіті, припускаючи, що література, особливо та, яка має глибоке коріння в національній історії та цінностях, може мати глибокий вплив на розвиток дитини.

Аналіз демонструє, що література, особливо твори з глибоким національним значенням, такі як «Кобзар», є важливим інструментом в освіті, здатним збагатити навчальну програму і сприяти цілісному розвитку молодих умів. Освітням і політикам слід розглянути можливість інтеграції культурно та історично значущої літератури в освітню програму, щоб сприяти вихованню всебічно розвиненого і глибоко поінформованого покоління. Майбутні дослідження можуть розширити цей фундамент, вивчаючи вплив подібних літературних творів у різних культурних контекстах, тим самим збагачуючи наше розуміння ролі літератури у розвитку та освіті дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боронь О. В. Спадщина Кобзаря Дармограя : джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей. Київ : Критика, 2017. 496 с.

2. Бондарєва Н. О. Шевченкові вірші в альманасі «Хата» (1860) в оцінці прижиттєвої критики. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. Вип. 36. Том 1. С. 99-102. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-14>